

Година VIII, Брой 3/2012 г.

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ

*Economics and
Management*

Югозападен университет "Неофит Рилски"
Стопански факултет

Благоевград

“ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ” е научно списание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски”. В него се публикуват статии по актуални проблеми на икономиката и управлението на глобално, регионално и местно равнище.

Главен редактор

проф. д-р Чавдар Николов

Зам. гл. редактор

доц. д-р Рая Мадгерова

Редакционна колегия

проф. д-р Георги Л. Георгиев

доц. д-р Георги П. Георгиев

проф. д-р Димитър Димитров

проф. д-р Зоран Иванович

(Университет в Риека, Р. Хърватска)

доц. д-р Людмила Новачка

(Икономически университет –
Братислава, Словакия)

проф. д-р Манол Рибов

проф. д-р Надежда Николова

проф. д-р Бьорн Паапе

(RWTH Aachen, Германия)

проф. д-р Пол Леонард Галина

(Бизнес факултет „Улиямс“ на Университет
Бишъпс Шербрук, Квебек, Канада)

проф. Пауло Агуаш

(Факултет по Мениджмънт, гостоприемство
и туризъм на Университета на Алгарв, Португалия)

проф. Хосе Антонио Консейшо Сантош

(Факултет по Мениджмънт, гостоприемство

и туризъм на Университета на Алгарв, Португалия)

доц. д-р Стефан Бойнец

(Университет в Приморска

Факултет по мениджмънт – Копер, Словения)

Академик Татяна Константинова

(Директор на Института по екология и
география на Академия на науките, Молдова)

доц. д-р Ченгиз Демир

(Факултет по икономика и административни
науки, Университет ЕГЕ, Измир, Турция)

Отговорен редактор

доц. д-р Десислава Стоилова

доц. д-р Преслав Димитров

Коректор:

Любов Иванова

Радка Андасарова

Технически редактор и дизайн

Лъчезар Гогов

Chief Editor

Prof. Dr. Chavdar Nikolov

Deputy Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Raya Madgerova

Editorial Board

Prof. Dr. Georgy L. Georgiev

Assoc. Prof. Dr. Georgy P. Georgiev

Prof. Dr. Dimitar Dimitrov

Prof. Dr. Zoran Ivanovic

(University of Rieka, Croatia)

Assoc. Prof. Dr. Ludmila Novacka

(University of Economics -

Bratislava, Slovakia)

Prof. Dr. Manol Ribov

Prof. Dr. Nadejda Nikolova

Prof. Dr. Bjorn Paape

(RWTH Aachen, Germany)

Prof. Dr. Paul Leonard Gallina

(Williams School of Business, Bishop's
University Sherbrooke, Québec, Canada)

Prof. Paulo Águas

(The School of Management, Hospitality
and Tourism of The University of Algarve, Portugal)

Prof. José António Conceição Santos

(The School of Management, Hospitality and
Tourism of The University of Algarve, Portugal)

Assoc. Prof. Dr. Stefan Bojnec

(University of Primorska

Faculty of Management Koper – Slovenia)

Acad. Tatiana Constantinova

(Dir. of the Inst. of Ecology and Geography
of Academy of Sciences of Moldova)

Associate Prof. Dr. Cengiz Demir

(Faculty of Economics and Administrative
Sciences EGE University, Izmir, Turkey)

Production Editor

Associate Prof. Dr. Desislava Stoilova

Associate Prof. Dr. Preslav Dimitrov

Spelling Corrector

Lyubov Ivanova

Radka Andasarova

Technical Editor & Design

Lachezar Gogov

Основатели:

доц. д-р Рая Мадгерова, проф. д-р Надежда Николова и проф. д-р Чавдар Николов

◆◆◆ 2005 г. ◆◆◆

Списание се разпространява чрез международния книгообмен на Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий” в следните библиотеки и институции: Slavonic and East European Section – Oxford, England; Library of Congress – Washington, USA; United Nations – New York, USA; Square de Meeus – Brussels, Belgium; Российская государственная библиотека – Международный книгообмен – Москва, Россия; Институт научной информации по общественным наукам Академии наук РФ – Москва, Россия.

Адрес на редакцията:

Списание “Икономика и управление”
Стопанския факултет при ЮЗУ “Н. Рилски”
2700 Благоевград, ул. “Крале Марко” 2
e-mail: economics_management@abv.bg
тел.: 073/ 885952

Editor's office address:

Magazine “Economics & Management”
Faculty of Economics – SWU “Neofit Rilsky”
2 “Kraly Marko” Street, 2700 Blagoevgrad
e-mail: economics_management@abv.bg
Tel: (+35973) 885952

НАУЧНО СПИСАНИЕ НА СТОПАНСКИЯ ФАКУЛТЕТ
ПРИ ЮЗУ “НЕОФИТ РИЛСКИ” – БЛАГОЕВГРАД ГОД. VIII, №3, 2012

JOURNAL FOR ECONOMICS AND MANAGEMENT SCIENCE OF
FACULTY OF ECONOMICS–SOUTH-WESTERN UNIVERSITY –
BLAGOEVGRAD VOL. VIII, №3, 2012

СЪДЪРЖАНИЕ

CONTENTS

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ	1	TO OUR READERS
<hr/>		
<u>СОЦИОИКОНОМИКА</u>		<u>SOCIOECONOMICS</u>
ЦВЕТА ЗАФИРОВА		TZVETA ZAFIROVA
СТРАТИЧЕСКИТЕ ПАРТНЬОРСТВА КАТО АЛТЕРНАТИВА ЗА ОЦЕЛЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ СЦЕНИЧНИ ИЗКУСТВА	2	STRATEGIC PARTNERSHIPS AS AN ALTERNATIVE FOR SURVIVAL OF BULGARIAN PERFORMING ARTS
<hr/>		
<u>УПРАВЛЕНИЕ</u>		<u>MANAGEMENT</u>
ИВАН ЕФРЕМОВСКИ		IVAN EFREMOVSKI
СОЦИАЛНИЯ КАПИТАЛ И РОЛЯТА ЗА РАЗВИТИЕ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА	10	SOCIAL CAPITAL AND ITS ROLE FOR DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATION
<hr/>		
<u>ИКОНОМИЧЕСКИ ТЕОРИИ</u>		<u>ECONOMIC THEORIES</u>
БОЙЧО СТОЙЧЕВ		BOYCHO STOYCHEV
ФРАНСОА КЕНЕ – НАЧАЛОТО НА ИДЕЯТА ЗА СМЕСЕНА ИКОНОМИКА	20	FRANCOIS CAISNAY – THE BEGGINNING OF THE IDEA FOR A MIXED ECONOMY
<hr/>		
БОЙЧО СТОЙЧЕВ		BOYCHO STOYCHEV
АЛБЕРТ ШЕФЛЕ И НЕГОВИТЕ ВЪЗГЛЕДИ ЗА ДЪРЖАВАТА	24	ALBERT SCHÄFFLE AND HIS VIEWS ON THE STATE
<hr/>		

СТОПАНСКА ИСТОРИЯ**ПЕТЪР ПЪРВАНОВ**ЗА „ТРЕТИЯТ РАЗСАДНИК НА
НАУКАТА“ (СТЕФАН САВОВ
БОБЧЕВ И СВОБОДНИЯТ
УНИВЕРСИТЕТ)

30

ECONOMIC HISTORY**PETAR PARVANOV**ABOUT "THE THIRD NURSERY OF
SCIENCE "(STEFAN SAVOV BOBACHEV
AND THE FREE UNIVERSITY)**МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ****НАКО STEFANOV**„НЕООСМАНИЗМЪТ“ В ТУРЦИЯ –
ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕ,
ПАРАМЕТРИ, ЦЕЛИ,
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И
ПЕРСПЕКТИВИ – КРАТЪК ПРЕГЛЕД

41

INTERNATIONAL RELATIONS**NAKO STEFANOV**NEOSMANISM IN TURKEY –
PREREQUISITES FOR OCCURRENCE,
PARAMETERS, OBJECTIVES,
CHALLENGES AND PERSPECTIVES –
SHORT OVERVIEW**ТУРИЗЪМ****ЛЮБЕН ХРИСТОВ**ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ПОЛИТИКИ ЗА
РАЗВИТИЕ НА АЛТЕРНАТИВНИТЕ
ТУРИСТИЧЕСКИ ПЪТУВАНИЯ

51

TOURISM**ANKE SCHNATZ**GLOBALIZATION AND POLICIES FOR
THE DEVELOPMENT OF
ALTERNATIVE FORMS OF TRAVEL**СТОЯН КИРОВ**ТУРИЗЪМ ЗА ХОРА С
УВРЕЖДАНЯ

56

STOYAN KIROVTOURISM FOR PEOPLE WITH
DISABILITIES**ЕМИЛИЯ ТРАЙКОСКА**МОДЕРНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ В СПА
И УЕЛНЕС ТУРИЗМА

63

EMILIYA TRAYKOSKATHE MODERN TECHNOLOGIES IN
SPA AND WELLNESS TOURISM**СТЕЛИНА СПАСОВА**ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ИНВЕСТИРАНЕ
В НЕДВИЖИМИ ИМОТИ ЗА
БАЛНЕОЛОГИЯ И СПА ТУРИЗЪМ

69

STELINA SPASOVAPOTENTIAL FOR INVEST IN REAL
ESTATE FOR BALNEOLOGY AND SPA
TOURISM**ТРАНСПОРТНА
ИНФРАСТРУКТУРА****ВАЛЕРИ КОСТОВ**ИНТЕГРАЦИЯ НА РЕЛСОВИЯ
ГРАДСКИ ТРАНСПОРТ В СОФИЯ

78

**TRANSPORT
INFRASTRUCTURE****VALERI KOSTOV**INTEGRATION OF THE RAIL
TRANSPORT IN SOFIA

Настоящият брой на списание „Икономика и управление“ се издава с финансовата подкрепа на авторите.

Всяка една от статиите, публикувани в списание „Икономика и управление“, издание на Стопанския факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, след предварителна селекция от редакционната колегия, се рецензира от двама хабилитирани рецензенти, специалисти в съответното научно направление.

Each of the articles published in the “Economics & Management” Magazine, edition of the Faculty of Economics at the SWU “Neofit Rilski”, after preliminary selection by the Editorial board, is a subject of preliminary review by two tenured reviewers, specialists in the respective scientific domain.

*Всички права върху публикуваните
материали са запазени.
Възгледите на авторите изразяват
личното им мнение и не ангажират
редакцията на списанието.*

Уважаеми читатели,

На Вашето внимание е списание "Икономика и управление". Списанието е печатен орган на Стопанския факултет при Югозападния университет "Неофит Рилски" – Благоевград и издаването му е свързано с повнататъшното развитие и обновяване на научните изследвания и учебния процес във Факултета в контекста на членството на България към Европейския съюз. Стопанският факултет вече второ десетилетие се изживява като център за образователна, научна и научно-приложна дейност в Югозападна България.

Тази многостранна дейност на Стопанския факултет определя и целта на настоящото списание "Икономика и управление" - да популяризира научните новости и да удовлетворява потребностите на практиката. Редакционната колегия счита, че в списанието определено място трябва да намерят актуалните проблеми на:

- националната и регионалната икономика;*
- управленските подходи и механизми;*
- европейската интеграция и глобализацията;*
- качеството и конкурентноспособността;*
- икономиката на знанието;*
- икономическият растеж и устойчивото развитие.*

Публикациите в списанието обхващат научни сфери, съответстващи на научната и образователната проблематика и профилирането на специалности в Стопанския факултет – мениджмънт, маркетинг, финанси, счетоводство и контрол, социално-културни дейности, туризъм, социална политика, инфраструктура и други.

Списание "Икономика и управление" се явява среда за среща на мненията и оценките на учени, изследователи и специалисти от сферата на науката и на стопанския живот.

Редакционната колегия се стреми да поддържа високо равнище на научните и научно-приложните разработки и същевременно да предоставя възможност не само на утвърдени и авторитетни български и чуждестранни учени, но и на начинаещи преподаватели и докторанти да публикуват своите идеи. На страниците на списанието могат да споделят свои виждания и специалисти от стопанската практика.

Вярваме, че отговорното отношение на авторите ще съдейства списанието да отговаря на съвременните критерии и изисквания. Списание "Икономика и управление" ще разчита на мненията и препоръките на читателите.

От редакционната колегия

доц. д-р ЦВЕТА ЗАФИРОВА
ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА

**СТРАТИЧЕСКИТЕ ПАРТНЬОРСТВА КАТО АЛТЕРНАТИВА ЗА ОЦЕЛЯВАНЕ НА
БЪЛГАРСКИТЕ СЦЕНИЧНИ ИЗКУСТВА**

**STRATEGIC PARTNERSHIPS AS AN ALTERNATIVE FOR SURVIVAL OF
BULGARIAN PERFORMING ARTS**

Associate Prof. Dr. TZVETA ZAFIROVA
UNIVERSITY OF ECONOMICS – VARNA

Abstract: A great number of reforms were carried out in regards to the Bulgarian performing arts in the recent years aimed at optimizing their parameters of operations. They completely changed their status and activities. The effects of the reforms are not always positive and there is a negative influence on survival of the performing arts' organizations.

The present paper has systematized a critical analysis of recent reform in this sphere is made as an assessment of pros and cons. Recommendations have been also suggested for the reform's success that would affect various institutions.

Key words: characteristics, ethical issues of IP, IP online, self.

УВОД

След възхода, който имаха сценичните изкуства у нас преди демократичните промени, сега в периода на икономическа криза силно е ограничено финансирането им. В последните години се извършиха много реформи в тази област, които промениха изцяло статута и дейността им. Реформата стартира през 1994 г., продължи през 1997 г. със създаването на законова база за промяна в сценичните изкуства. В последните 2-3 години също се наблюдават процеси, водещи до нов подем в тази област. Все по-голяма е ролята и значението на управлението на институциите в сценичните изкуства, от които зависи развитието и просперитета им. Последниците от промяната не са позитивни за всички участници в този процес – много директори бяха уволнени, артисти и изпълнители пенсионирани или съкратени от щата на театралните институции. Някои от най-талантливите български артисти, режисьори, сценографи, балетисти, оркестранти, диригенти, певци, танцьори и илюзионисти напуснаха

сцената, за да търсят ново поле за изявите си или заминаха за чужбина.

В този процес на реформиране сценичните изкуства трябва да съхранят българските традиции в областта, създадени с много труд през годините на тяхното развитие. Икономическата криза не бива да води след себе си духовна криза и закриване на огнища на българската култура, каквито са институциите в сценичните изкуства. Те са оцелявали в много по-трудни времена, за да съхранят българския дух и ценности. Необходимо е да се търсят възможности за тяхното бъдеще.

Целта на настоящата статия е да анализира реформата в сценичните изкуства у нас след демократичните промени и да предложи стратегическите партньорства като алтернатива за тяхното оцеляване.

**ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА
СЦЕНИЧНИТЕ ИЗКУСТВА**

Сценични изкуства са онези изкуства, чийто предмет на дейност е

пресъздаване на сценични произведения на живо пред публика. Те включват театър, опера, оперета, пантомима и балет, танци, музикални изпълнения, фолклорни спектакли, цирк и др. Това понятие се използва за първи път от 1711 г. В него не се включват тези изкуства, които използват медиен посредник.

Съществува дискусия по включването на големите публични спектакли в сферата на сценичните изкуства (цирк, паркови забавления, кориди и др.) Част от учените защитават тезата, че те нямат място в сценичните изкуства (C.D. Throsby and G.A.Wither, 1979; Л. Върбанова, 1997), въпреки че енциклопедиите и специализираните речници (Ницолов, Л. и др., 1980 и др.) причисляват цирка към тази категория. Поддържаеме тезата на втората група, тъй като цирковите представления се изпълняват на живо пред публика, без медиен посредник. Освен това, в историята на театъра се посочва, че в Средновековието в Европа, както и в Китай преди 1500 г.пр.н.е. по време на династията Шанг, пътуващите трупи са изнасяли представления с циркови артисти – жонгльори, акробати, клоуни и т.н. Дори в България, в София в началото на ХХ в. на мястото на днешните хали е имало цирк-театър „България“. Тезата, че циркът е част от сценичните изкуства се потвърждава и от развитието на цирковите спектакли в последните години, които включват музика, танци, артистични изпълнения и др. със сюжет, подобен на театралните спектакли – напр. канадският Cirque du Soleil и др.

Някои български учени посочват, че сценичните изкуства представляват вид индустрия (Л. Върбанова, 1997), а други (Б. Томова, 2004) доказват, че не можем да ги определим като културни индустрии, тъй като не се репродуцират масово. Общото им становище е, че те са част от творческия сектор на културата и

можем да ги причислим към изпълни телските изкуства. Нашето становище е, че българските сценични изкуства трудно бихме ги оприличили на типична индустрия, въпреки че имат подобна технология и произвеждат сходни продукти. Причината е, че понастоящем липсват регистрирани търговски дружества в тази област. У нас са слабо развити някои от частните форми на сценичните изкуства, поради което се счита, че в сценичните изкуства е формиран т.нар. *квази пазар* (Б. Томова, 2004). Освен това държавното подпомагане на тази сфера е все по-малко и несравнимо с другите страни. Поради тази причина е трудно да сравняваме нашите сценични изкуства с функциониращите в развитите икономически държави и да копираме добрите практики от тях. Но бихме могли да адаптираме тези, които средата у нас позволява да бъдат приложени.

Българските сценични изкуства са част от културните дейности на страната ни и се идентифицират като област на културата на нацията ни. Като процес на създаване и реализация на специфичен сценичен продукт те се характеризират с някои **особености**, най-важните от които са:

- процесът на производството съвпада с процеса на потреблението на сценичния продукт;
- все повече навлизат съвременните електронни форми на изкуство и се прилагат с успех в тази област;
- включват се различни видове професии (актьори, музиканти, певци, танцьори, режисьори, драматурзи, гардеробиери, общари, шивачи и т.н.) с висока степен на специализация;
- сценичните продукти се отличават с изключителна сложност;
- качеството на сценичния продукт зависи от таланта и възможностите на участниците;
- в процеса на реализацията на сценичните продукти е възможен контакт

между изпълнителите и потребителите (публиката);

- сценичните продукти (спектаклите) не се подчиняват на пазарни принципи, тоест не винаги зависят от потребителските предпочитания и от конкуренцията в бранша.

Основния принцип в икономиката на сценичните изкуства, формулиран още в 1966 г. от Баумол и Боуен (William J. Baumol and William G. Bowen, 1966) въз основа на техни емпирични изследвания е, че „независимо от вида и размера на една организация в сценичните изкуства, приходите от продажбата на един спектакъл винаги са по-малко от общите разходи по неговото създаване и тази разлика (Income Gap) се увеличава във времето”. Този извод на известните изследователи в областта показва, че икономически е невъзможно да съществуват сценични изкуства без държавно подпомагане.

РЕФОРМАТА В СЦЕНИЧНИТЕ ИЗКУСТВА: ЕТАПИ И ПРОЯВЛЕНИЯ

От началото на демократичните промени у нас в края на 1989 г. започна реформата в сценичните изкуства, която бихме могли да разделим на два етапа:

А. Ранно-демократичен етап (начало на реформата). В годините на ранната демокрация настъпи разруха в икономиката, което доведе и до рязка промяна на държавното отношение към сценичните изкуства. Бяха премахнати моралните стимули – званията на творците и изпълнителите. Щатният състав бе намален до минимум и работеше с мизерни заплати. Съкратиха се всички артисти в пенсионна възраст. Постепенно се въведе системата СЕБРА, при която бюджетът за сценичните изкуства се определяше от броя на персонала и покриваше едва работните заплати и осигуровките му. Приходите се събираха в Министерството на културата и се преразпределяха според щатния състав.

В края на 1989 г. **театрите** са 70 с 28 083 места, 16 517 представления и 328 посещения средно на 1 представление (НСИ, 2012). Всеки окръжен град бе със своя театрална зала и трупа. Драматичните театри са 57 на брой, като всеки от тях бе с постоянна трупа (Д. Гаврилова, 2010-1). Всички театри са репертоарни.

Свободата в репертоара доведе до поставянето на някои спектакли с по-ниски художествени качества, но комедии. Започна тенденция на силен отлив и намаление на зрителите на сценичните изкуства. Продължително време представленията се поставяха пред празни зали. Много артисти минаха на свободна практика, други потърсиха реализация в частния бизнес.

През 1994 г. започна същинската театрална реформа. Появиха се частни трупи, като най-много са театралните, но някои от тях не издържах финансово и бяха закрити. „Нов тип театрални организации – открити сцени - замениха част от репертоарните театри. Целта бе да се отвори системата за нововъзникналите независими театрални трупи. Въведено бе държавно финансиране на театрални проекти, за което могат да кандидатстват както държавни, така и недържавни театри” (Д. Гаврилова, 2010-2).

С демократичните промени в България се променят и условията на финансиране дейността на **оперите**. От 1994 г. усилията на ръководството се насочва към подсибяване на средства за постановъчна дейност чрез копродуциране, спонсориране, меценатство и др. Осъществяват се нови контакти за представяне на продукцията в чужбина - първи турнета в САЩ и Япония, първи участия на музикални форуми в Швейцария, Гърция, Турция и др. Търсят се интересни форми за предизвикване на зрителския интерес и приобщаване на нова аудитория. Традиционни стават Великденският фестивал, Коледните вечери, Новогодишните спектакли и

концерти - На чаша новогодишно шампанско в операта, летните спектакли на открито, концертните изпълнения на опери, камерните спектакли.

В **музикалния театър** в този период се играят някои класически оперетни шедьоври, както и български, вкл. и детски оперети. Паралелно с тях се играят и **мюзикли**, като сред тях са най-нашумелите заглавия от Бродуей и Лондон. Най-известните оперетни артисти на България се изявяват на сцената му точно в този период. Не са малко и представленията им по различни сцени на големи и малки градове, села и др. Те се радват на изключителна популярност и голяма обич сред населението на България.

От 1989 г., когато започват бурните промени в страната, те не подминават и **цирка**. Първият демократичен министър на културата закрива дирекцията и оставя цирковите артисти на улицата. В следващите години се разпродават цирковите бази в Илиянци. С това се поставя действителния край на българският национален цирк.

Б. Подем на сценичните изкуства („радикализация“ на реформата). След 1997 г. се променя законовата рамка и стратегическата насока за развитие на сценичните изкуства чрез следните документи (Д. Гаврилова, 2010-2): Закон за закрила и развитие на културата (1999), Програма за развитие на театралната дейност в България, Правилник за устройството и дейността на Националния център за театър и Правителствените програми, в раздела им за култура.

Настъпни оживление в развитието на сценичните изкуства. Все повече частни трупи започнаха да играят на българските сцени. Независимите театрални трупи са около 50 на брой към началото на 2011 г., но няма информация за регистрираните частни театрални формации. Въпреки недофинансирането на **театрите** зрителите се върнаха отново в залите. Причината беше появата на нова вълна ентузи

азирани млади артисти и изпълнители, които намериха верния път към сцената. Наред с класическите, започнаха да се поставят на сцена и нови, авангардни спектакли, близки до българския бит, култура и душевност. Широко разпространение получи моноспектаклите на известни български артисти, които привличат публиката и се играят винаги при препълнени зали. Някои представления намериха добър прием и на чужди сцени, други спечелиха награди на международни фестивали.

Репертоарът на **Националната опера и балет** в последните години включва, наред с най-известните класически заглавия, непознати или отдавна неиграни на наша сцена произведения. В гала спектакли и концерти участват световноизвестни български оперни певци, някои от които са поели по звездния си път от сцената на Софийската опера. Възраждането на „Сцена на вековете“ във Велико Търново, оперните спектакли в Евксиноград, Двореца в Балчик и др., са едно добро начало и показват, че любовта към оперното изкуство не е угаснала с обедняването на населението. Но някои от оперните театри като този в Плевен не оцеляха.

Музикалният театър в началото на XXI век има различни представления в жанра на класическата оперета, мюзикъла, детски оперетни представления, български оперетни творби, театрализирани концерти, балети. Налице са множество негови силни участия в много европейски международни фестивали, значителен брой турнета в страната ни и в чужбина, които на практика увеличиха възможностите му за оцеляване.

Днес в **цирковото изкуство** у нас има няколко действащи малки частни трупи. Тяхната най-голяма конкуренция е професионалният цирк на Александър Балкански „Монте Карло“. Но България като европейска държава и нейната столица нямат свой национален цирк, въпреки че доста страни се учат от нас в тази област.

В последните години подем настъпи и в **танцовото изкуство**. Създадох се много частни ансамбли, фолклорни състави и други танцови формации. Техните изяви са както самостоятелни, така и съпътстват много концерти, дори и частни партита. Сред тях се отличават с изявите си ансамбъл „Българе“, „Нешънъл Арт“ на Нешка Робева, балет „Веда Джуниър“ и др. Засили се интересът към българския фолклор и традиции.

За реализация на реформата в сценичните изкуства от 2011 г. се въведе нов модел на финансиране на сценичните изкуства - конкурсен принцип за определяне на субсидиите на държавните театри. Репертоарните театри вече трябваше да се борят за своето финансиране.

Част от репертоарните театри се превърнаха в:

а) открита или т.нар. продуцираща сцена, с постоянен технически и директорски персонал, канеща външни продукии или (ко)продуцираща такива, за която дейност получава подкрепа от бюджета на Министерството на културата.

б) сцена 6+ (т.е. сцена с 6 души технически персонал и директор) и без субсидия за дейност, като .очакването е да

се привлекат алтернативни средства за дейност.

Акцентът на бюджетното финансиране вече е поставен върху броя зрители на собствените постановки. По този начин ръководствата се стимулират да поставят повече спектакли наред с гостуващите, да канят по-добри професионалисти за тях, които да им носят повече приходи. Въведоха се т.нар. *делегираны бюджети*. Получават се и пари от програми и проекти, за които трябва да се явяват на конкурси.

През 2012 г. започната реформа продължи с приетите от МС единни стандарти за финансиране на държавните културни институти в областта на сценичните изкуства през 2012 г. С този документ се стимулира добре и ефективно работещите културни институти. Тази диференциацията на стандартите е съобразена с различията в спецификата на дейността на културните институти. Новост за 2012 година в сравнение с 2011-а е определянето на по-високи стандарти на четири културни институти, които притежават статут „национално значение“ спрямо стандартите, определени за останалите държавни културни институти от съответната група.

Динамика на показателите в сценичните изкуства за периода 2000-2011 г.

	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Театри - бр.	75	75	78	78	80	73	73
Среден брой представления							
на един театър - бр.	140	144	140	139	138	157	176
Посещения - хил.	1286	1475	1636	1679	1611	1677	1930
Среден брой посещения							
На един театър - хил.	17	20	21	22	20	23	26
На едно представление - бр.							
	123	137	149	154	146	147	150

Източник: НСИ, 2012

Тенденцията към значително нарастване на средния брой представления на 1 театър (от 157 за 2010 г. на 176 за 2011 г.) показва позитивна промяна в активността на театралните трупи. От там и броят на посещения се увеличава от 1677 хил. за 2010 г. на 1930 хил. за 2011 г. За завръщането на зрителите отново към сценичните изкуства и подобряване на репертоара на театрите е достатъчен аргумент показателят средно посещение на зрители на едно представление от 147 за 2010 г. на 150 за 2011 г.

Изводът е, че провежданата реформа е в правилна посока, което показват и статистическите показатели за последните години.

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА СТРАТЕГИЧЕСКИ ПАРТНЬОРСТВА В СЦЕНИЧНИТЕ ИЗКУСТВА

Реформата в сценичните изкуства доведе чрез правителствено решение до обединения на някои институции в сценичните изкуства, а други бяха закрити. Театър „Сълза и смях“ мина под управлението на Народния театър „Ив. Вазов“. Обединение на драматичните театри с други театрални трупи се извърши и на териториите на Разград и Кърджали.

Балет „Арабеск“ се включи в състава на ДМТ „Ст. Македонски“. Новото формиране се нарича Софийски музикален и балетен център. Родопският драматичен театър в Смолян се обедини с Драматичния театър в Пловдив.

Във Варна Оперно-филхармоничното дружество и Драматичният театър се сляха и преобразуваха в Театрално-музикален продуцентски център. Драматично-кукления театър в Силистра кукления театър и драматичната трупа се разделиха. Оперно-филхармоничните дружества в Русе и Бургас се преобразуваха в държавни оперни театри и т.н. Остава открит въпросът за синерге

тичния ефект от тези стратегически решения. Факт е, че превръщането на Видинския и Кюстендилските театри в общински не доведе до подем в тяхното развитие.

Стремежът за успешно решение на проблема с певческите кадри води до стесняване на контактите и стратегическо партньорство между Националната опера и балет с Българската държавна консерватория, до планиране на съвместни продукции и т.н.

Специални грижи се полагат за приобщаване на най-младата публика. Интересът към Детската образователна програма „Отиваме на опера“, която стартира през февруари 2008, е много голям. Спектаклите през първите два месеца са посетени от над 4 000 млади зрители от 3 до 14 години.

Една добра алтернатива са стратегическите сдружения между частни и държавни театри. Причината е, че частните театри са независими и по-ефективни, но нямат сцени. Такъв е случаят с първият частен театър у нас „Ла страда“. Той се превърна в сдружение „Улицата“. От тогава седалището им е в сградата на Военния театър, спектаклите му са копродукции с неговата трупа и са неразделна част от афиша му. Най-награждаваният български спектакъл по света „Майсторът и Маргарита“, участвал в официалната програма на престижния театрален фестивал в Авиньон (Франция), е съвместен проект на двата театъра.

Възможности за реализация на стратегически партньорства в областта на сценичните изкуства могат да се търсят и с общините. Развитието на различни фестивални форми в тях носи приходи за институциите и популяризиране на постиженията им - „Варненско лято“, „Друмевите театрални дни“ в Шумен, летните в Банско и в Разлог, новият АСТ „Фестивал за свободен театър“ София, „На брега“ в Бургас и др.

Общините могат да подпомогнат частните формации в областта на сценичните изкуства, като осъществяват партньорство с участие напр. с театралните сцени към читалища, младежки домове и др. Частният театър „Лъки“ във Варна се ползваше от такова сътрудничество в първите години на демокрацията, но не оцеля поради ниските приходи от представленията си.

Ползите от стратегическите партньорства в сценичните изкуства са значителни в периода на оцеляване на сценичните изкуства. Те намаляват риска и заплахата от недофинансирането и закриването на институциите особено в периода на икономическа криза. Съвместните усилия биха довели и до подобър резултат – по-голяма използваемост на сцените, ефективност на използваните ресурси, творческа конкуренция и др.

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Последиците от досегашната реформа показват известен подем както в професионален план на артистите и изпълнителите, така и на мениджмънтът на институциите в сферата на сценичните изкуств

а. Въпреки положителните явления, налице са и някои тревожни факти, които показват, че на практика има реформа, но остава въпросът дали тя е към устойчиво развитие. Причината е, че няма ясна визия за бъдещето на сценичните изкуства, няма разработена

стратегия за оцеляването и развитието им.

В резултат на направения анализ и възможности за развитието на българските сценични изкуства, можем да направим следните изводи и препоръки:

- необходима е ясна стратегия за развитието им, съобразена с региона, в който се намират;

- да се повиши образователната функция на сценичните изкуства, при която има гарантирана публика и приходи;

- да се изчисли синергетичния ефект от обединението и разделянето на някои институции и да се преосмисли стратегическия им избор;

- по-голяма автономия на всяка институция за вземане не само на оперативни, но и стратегически решения;

- търсене на стратегически партньорства за по-голяма ефективност в дейността.

Целта на провежданата реформа е българското сценично изкуство да оцелее в периода на криза, без това да се отрази на неговото качество и конкурентоспособност. Очевидно е, че то трябва да се реформира, защото парите за него намаляват с всяка изминала година. Но то трябва да се запази, за да не заемат неговото място чалгата, халтурите и негативните явления. Както е известно, те носят повече приходи за културните институции, но променят естетическия вкус и водят до духовното обедняване на нацията.

Използвана литература и информационни източници:

1. Върбанова, Л. Управление на изкуствата. УИ „Стопанство“, София, 1997, с.197.
2. Гаврилова, Д. Инерция или развитие: Анализ на ефикасността на публичните разходи в областта на изпълнителските изкуства в периода 1989-2009 г. С., 2010, с.2.
3. Гаврилова, Д. Театралното изкуство в България: политика, практика и промяна. С: ЦКД „Червената къща“, 2010, с.2-9.
4. Ницолов, Л. и др.. Речник на литературните термини, София 1980, с. 684

- 5.Томова, Б. Белези на конкуренцията на пазара на изкуствата//Алтернативи, бр.1, 2004, с.10-14.
- 6.Karlson, M. Performance: A Critical Introduction. L. and N. Y.: Routledge, 1996
7. Throsby, C.D., G.A.Withers. The Economics of the Performing Arts. N. Y.: St. Martin`s, 1979
- 8.Baumol, W. J., W. G. Bowen. Performing Arts: The Economic Dilema. N. Y.: Twentienh Century Fund, 1966, pp.201-7, 479-81
- 9.Большая Советская Энциклопедия. 3-е изд. т. 12. 1973, с. 624
- 10.http://en.wikipedia.org/wiki/Performing_arts
11. <http://www.nsi.bg>
- 12.<http://www.operasofia.bg>
- 10.<http://www.musictheatre.bg>

докторант ИВАН ЕФРЕМОВСКИ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

СОЦИАЛНИЯ КАПИТАЛ И РОЛЯТА ЗА РАЗВИТИЕ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА

SOCIAL CAPITAL AND ITS ROLE FOR DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATION

PhD Student IVAN EFREMOVSKI

SOUTH-WESTERN UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract: The role played by civil servants in the organization and society, and in particular their participation as citizens in various civic organizations and their pro-social behavior, contribute to increasing of the confidence in society and social capital. Social capital represents the future of social organizations, such as trust, norms and networks that improve the effectiveness of society and contribute to the creation of the relationship between trust in society and civic participation. Motivation in the field of public services has a significant role in guiding social trust and reflects on prosocial actions and civic participation. A person who passes a signal for violation of laws (Whistle-blowing), represents behavior linked to motivation in the field of public services.

Key words: social capital, motivation in public services, prosocial behavior, whistle-blowing.

Ролята, която притежават държавните служители в публичното пространство, е важна тема в научните изследвания, като се има предвид процеса на глобализация и намаляването на социалния капитал. Участието на гражданите към разни граждански организации и про-социалното поведение трябва да се разглеждат като важни оси за повишаване на общественото доверие и социалния капитал. От историята на политическата мисъл и разните изследвания в тази посока, забелязани в литературата, се изтъква спадът в социалния капитал в 1960 год. в САЩ, които допринася до загуба на доверието един към друг, в тяхното им правителство, осакатяването на икономиката, и в крайна сметка застрашавала е бъдещето на човешката цивилизация. Спадът към доверието на американското правителство, т.е. към публичната администрация виждаме още много отадавна в един доклад от на Удроу Уилсън¹ (1887).

¹ Томас Удроу Уилсън е 28 президент на Съединените американски щати в периода от 1913-1921 г. По известен е с предложените 14 точки за мир, сред които се заявява и създаване на

Уилсън тогава, като един бъдещ президент и лидер на реформата на публичната администрация в САЩ, е бил загрижен за ефикасността на гражданската служба. След близо едно столетие (74 г.от развитие и еволюция за грижа за гражданската служба) разделя изявата на Уилсън със изявата на Джон Ф. Кенеди при встъпването му в длъжност: „Не питайте какво може да направи страна ви за вас, питайте какво можете да направите за страната си”², в периода когато държавната служба като служба в името на обществото е била високо ценнена и уважавана.

международна организация Общество на народите с цел постигане на взаимни гаранции по отношение на политическата независимост между големите и малките държави. Wilson,W.W.(1887) The study of administration.Political Science Quarterly,2, 481-507.

² John F. Kennedy, “Inaugural Adress”, in Speeches of the American Presidents,edited by J.Podell and S.Anzovin (New York: H.W.Wilson Co.,1988),p.605.Кенеди е 35-тия президент на САЩ (от 1961 до убиството му през 1963). Кенеди призовава народите по света да се обединят в борбата срещу това, което тои нарича: общите врагове на човека:тирания, бедността, болестите и войната.

За важността на гражданското общество дава обяснение Алексис Де Токвил¹, които наблюдава политическия живот в САЩ, за да се научи защо някои общности просперират, притежават ефективни политически институции, имат граждани които спазват законите и са удовлетворени, а някои не. Той се възхищава на начина, по които американците формират и участват в всички видове граждански сдружения, и стига до заключението че: „, всичко това се дължи на американския експеримент на гражданско мислене, нагласи и поведение на обикновените американски граждани“. Нагласите и поведението са блиско свързвани с концепцията на социалния капитал от Путнам. Путнам използва термина „социален капитал,“ за да обясни кои и от къде идват тези повърхностни механизми за доброволно сътрудничество. Путнам определя социалния капитал като „,иднината на социалните организации, като доверие, норми и мрежи, които могат да подобряват ефективността на обществото чрез улесняване на координирани действия“.² Въпреки че социалния капитал първоначално е бил замислен като широко обществено понятие, но като явно или манифестно, трябва да се разглежда и на индивидуално ниво³. Според техните възгледи „Социалния капитал се проявява в строга реципрочна връзка или отношение между обществено доверие и гражданското участие“.⁴ Тези автори дават предложение на няколкото други конструкции са тясно свързвани с социалния капитал. Те разглеждат общест-

¹ Цит. по Rahn, W.M. (1997) The national Commission on Civic Engagement and Social Renewal, First Plenary session, Washington, Във Brewer, A.G. Building Social Capital: Civic Attitudes and Behavior of Public Servants. Journal of Public Administration Research and Theory.

² Putnam, R.D. (1993a) Making Democracy Work: Civic Traditions in modern Italy. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

³ Brehm, J., and Rahn, W. (1997) "Individual-Level Evidence for the Causes and Consequence of Social Capital". American Political Science 41:3; 999-1023.

веното доверие, социалния алтруизъм, равенството, толерантността, хуманитаризма и гражданското участие като елементи на социалния капитал.

Когато нивата на социалния капитал са високи, в този случай и правителството се представя по-добре.(Cusack,1999; Knack,2000;Rice,2001)⁴. Загрижеността за гражданското участие и просоциалното поведение са важни за оформянето на държавните служители, не само като по-добри граждани, но и към по-добри служители. (Brewer,2003)⁵ Мотивацията в сферата на публичните услуги играе значима роля към насърчаване на социалното доверие. Теоретичното значение на мотивацията в сферата на публичните услуги се крие в последиците от този вид поведение. Или както са поставили хипотезата голям брой от автори и изследователи, че „нивата на мотивацията в публичните услуги влияе върху удовлетворението, изпълнение, организационно присъединение, ангажираността и ефективността“. (Kim,2005; Naf & Crum,1999; Perry & Wise,1990 in Perry & Hondeghem,2008) От всички тези изследвания известните автори обобщават: „Мотивацията в публичните услуги върши охрана на теорията за мотивацията чрез този необходим линк които свързва преследването на обществен интерес с административното поведение“ (Moynihan and Pandey,2007).

Пери и Уайз⁶ започват с проучване за мотивацията в сферата на публичните услуги, с цел да формализират всичко, което до тогава е било само предпоставка за публичната администрация. Те определят мотивацията в сферата на публичните услуги като: „Индивидуална

⁴ Huston, J., D., - Behavior in the Public Square – in Perry,L.J.& Hondeghem, A. (2008),Motivation in Public Management-The call of public service,Oxford university press(1p)

⁵ Пак там...

⁶ Perry,L.,J.,& Wise,L.,”The Motivational Bases of Public Service”, Public Administration Review,Vol.50,No.3(1990)pp.367-373.

ориентация за предоставяне на услуги на другите хора с цел да правят добро на другите и обществото” Друг автор за определението на мотивацията за публичните услуги предполага, че е „от значение за извън работата” (Vande nabeele,2007).

Значението на мотивацията в сферата на публичните услуги за поведението в общността е повече от едноставната функция на мотивацията на заетите в публичните организации, мотивацията в сферата на публичните услуги всъщност представлява предразположение на индивида да се приемат алтруистично или просоциално поведение, независимо от настроението (Pandey at all., in Perry & Hondeghem,2008). Мотивацията в публичните услуги е нещо повече от поведението на служителите. Тя е повече изпълнена към гражданското и просоциалното поведение, и по този начин, теорията за мотивация в сферата на публичните услуги има последствия извън организацията и публичното пространство.

В това публично пространство, „афективните мотиви от Пери и Уайз”, може би, са едни от най-подходящите за поведението на служителите, свързани с гражданското участие и просоциалните действия. Теорията за мотивация в публичната служба (Пери,2000), има много общи елементи с просоциалното поведение. Компонентите от тази конструкция (пр.саможертва, състрадание) се припокриват с идеята на алтруизма, който е идентифициран като мотив за участие в просоциалните действия. Мотивацията в сферата на публичните услуги, отразява собственото значение както за просоциалното поведение така и за гражданското участие. Просоциалното поведение „се отнася до действия, насочени към друго лице (лица), които са дефинирани от обществото като обикновено полезни за насочване на действи

ето”¹. Върху просоциалното поведение вършат дирекция два вида на мотиви: егоистични и алтруистични мотиви. Но както и да е, в голям степен поведението се води от алтруизъм, или „мотивационното състояние, с крайната цел към повишаване на благосъстоянието”². В литературата са познати няколко типа на просоциално поведение: волунтаризъм (доброволчество), свидетели или лица които подават ясен сигнал за корупционни появи (whistle-blowing; whistle blowers), кърводаряване и гражданско участие. От четири типове дадени в литературата за гражданското участие на държавните служители и връската с мотивацията в публичната услуги, ще се задържим за третия тип или „whistle – blower).

Свидетели, или лица които подават ясен сигнал за корупционни появи (whistle-blowing; whistle blower’): - Представява друго екстра-ролево поведение, свързано или приложимо към мотивацията в сферата на публичната услуги, от причина защото „ще бъде от полза за организацията, много повече, отколкото при самото лице-сигнализатора. Доколкото, личния интерес или другите мотиви могат да бъдат включени, ясно е, че са типични за саможертва и грижа за общото благо или обществен интерес са типични за лицата които подават сигнал за корупция. От тези причини, лицата които подават сигнал за корупция, смята се, че ще да бъдат тясно свързани с поведенческите доказателства за съществуване на мотивацията в сферата на публичните услуги.³

Подаването на сигнал за закононарушение (Whistleblowing) най-добре е

¹ Dovidio, J. F., Piliavin, J. A., Schroeder, D. A., & Penner, L. A. (2006). Social psychology of prosocial behavior. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

² Batson, C. D., & Shaw, L. L. (1991). Evidence for altruism: Toward a pluralism of prosocial motives. *Psychological Inquiry*, 2, 107–22.

³ Цит. по Brewer & Selden,1988 in Perry,L.J.& Hondeghem A.,Motivation in Public Management-The call of public service,Oxford university press(1p) 2008.

да се разбере като просоциално поведение. (Dozier and Miceli, 1985; Brief and Motowidlo, 1986). Това е поведение което е „определено от някакъв значителен сегмент от обществото и/или социална група, като цяло което се отразява благотворно върху други хора“ (Pener et al, 2005:366), независимо дали от мотивираща гледна точка изглежда егоистично или алтруистично. Раните изследвания върху положителното поведение на служителите са били фокусирани върху алтруистичните или просоциални действия. Организационното просоциално поведение се определя като онова поведение което надскача конкретните изисквания на работата. (Bateman & Organ, 1983; Brief & Motowidlo, 1986, във Ригио 2006). Но на по-късен етап, изследователите са започнали да гледат по-широко на поведението на работниците, които облагодетелстват организацията, и тази група от „проорганизационни поведения“, която включва и просоциални поведения, е била наричана „организационно гражданско поведение“ (Ригио 2006:225)

Скоро три десетлетия преминават, от въвеждането на термина Организационно гражданско поведение (OCBs)¹, от страна на Денис Орган и техните колеги (Bateman & Organ, 1983; Smith, Organ, & Near, 1983). Но, пък разни изследователи описват разни видове на поведение, подобни до OCBs, дълго време преди OCBs за първи път да е споменат в научните списания. Този факт подкрепя становището че, OCBs, се основава на идеите на Бърнард или концепцията „готовност за сътрудничество“², Диксон и др. със концепта „неформално сътрудничество“³ и концепта на

¹ Организационно гражданско поведение - в текста понятието се използва съкращението OCBs.

² Barnard, C. I. 1938. The functions of the executive. Cambridge, MA: Harvard University Press.

³ Roethlisberger, F. J. / Dickson, William J. (1964): Management and the worker. An account of a research program conducted by the Western Electric Company, Hawthorne Works, Chicago. Thirteenth

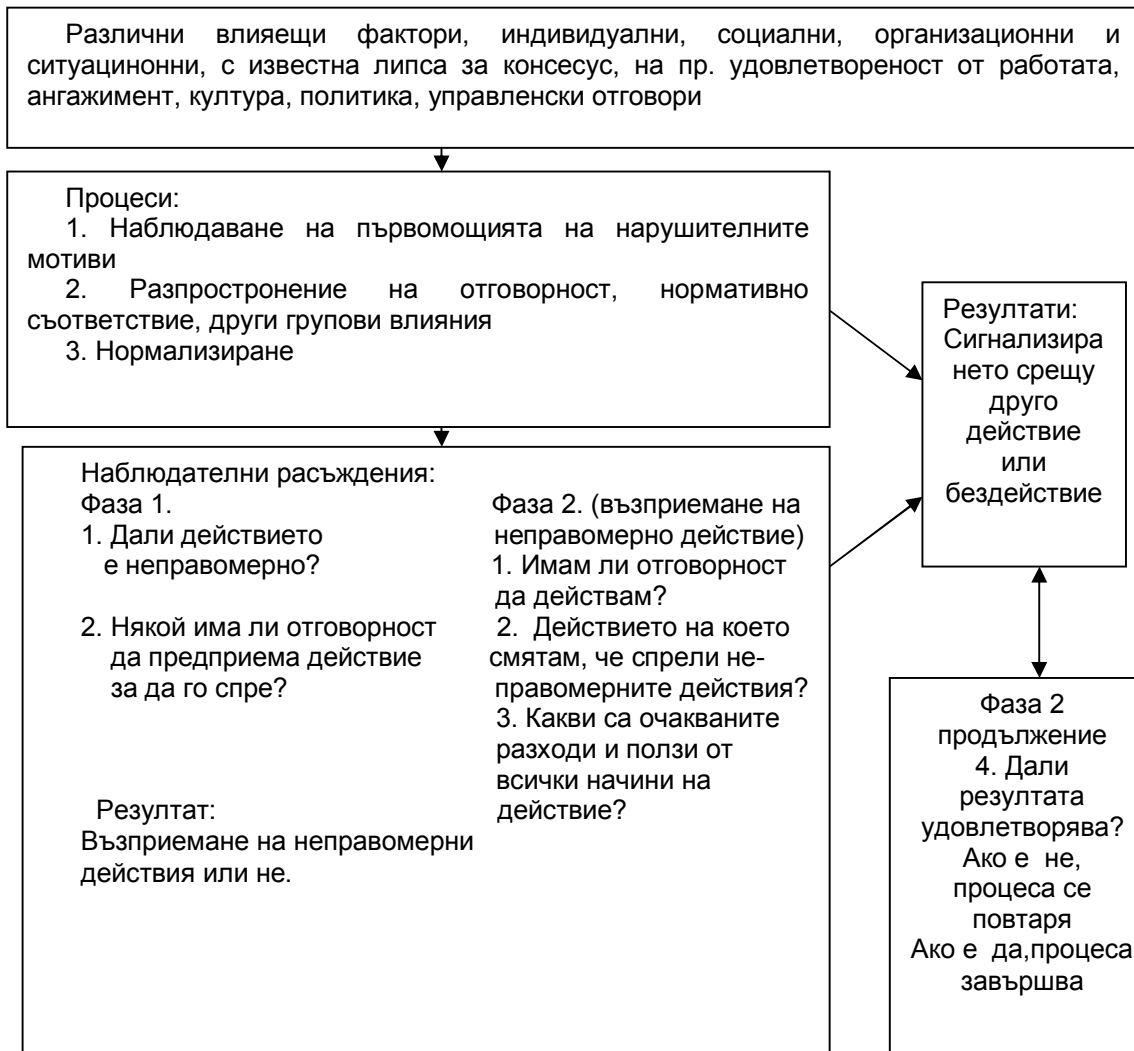
Кац и Кан, разграничение между моделите на поведението на индивидът „новаторско и спонтанно поведение“⁴. Орган Д., (1988:4), определя Организационното гражданско поведение „Поведението на отделния човек, което е дискреционно, които не са пряко или изрично признати от официалната система за възнаграждение в организацията, поведение в което не влиза в сила изискването за роля или дължностна характеристика, в която е ясно определено отношението на лицето с организацията чрез трудовия договор, поведение което по-скоро въпрос на личен избор, така че неговото бездействие като цяло не се разбира като наказуемо“⁵

Следващата фигура очертава модела на сигнализиращото просоциално поведение, първоначално представен от Dozier and Miceli (1985) а на по-късен етап преработен от Miceli et al (2001) и Miceli and Near (2006). Моделът на просоциалното организационно поведение се основава върху теорията на „наблюдателния ефект“ от Latane and Darley's (1970) която обяснява защо свидетелите на престъпнието не могат да се намесяват.

printing. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press

⁴ Katz, D., & Kahn, R. L. 1966, 1978. The social psychology of organizations. New York: Wiley.

⁵ Organ, D.W. 1988. Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome. Lexington, MA: Lexington Books

Фигура №1. – Модел на сигнализирането като просоциално поведение¹

¹ Adapted by M. Donkin from Miceli et al (2001) & Miceli & Near (2006) in Whistleblowing in the Australian Public Sector. First Report. Australian research Council Linkage Project. Griffith University, October 2007.

Както показва модела (фигура 1.) подаване на сигнал (Whistleblowing) не представява вид на едно решение, а по-скоро сложен процес, в който дори да оценката, че въпросното поведение представлява неправомерно действие или закононарушение, или че дадения отгъвор е обоснован, в голям степен са субективни преценки, повлияни от редица индивидуални, организационни и ситуационни фактори. Micelli et al (1991), са установили че едно окончателно решение върху това дали да се действа или не, е свързвано с редица фактори, но включително най-важното е, дали с докладвания сигнал ще се промени поведението.

Според определени автори (Micelli and Near,1992), подаване на сигнал (Whistle-blowing) означава: - разкриване от членовете на организацията на нелегитимни, неморални и незаконни организационни действия или бездействия, към субектите които ще изправят законнарушението. Четири съществени елементи включва сигнализирането: 1. Трябва да съществува добро разкриване на информацията, дали е вътрешна за членовете на организацията или външна за лица извън организацията. 2. Разкриването трябва да бъде направено от настоящите или други членове на организацията както и от лица които кандидатстват за работа. 3. Нарушенията трябва да бъдат реални и предполагаеми в които обикновено са включени действия като лошо управление, загуба на средства, служебна злоупотреба, увреждане на публично или частно благосъстояние, нарушение на закони, правилници, наредби, както и неетично и неморално поведение. 4. Физическото лице което подава сигнала, трябва да има доказателства за нарушението и трябва да бъде в състояние да установи кой е отговорен за това.

Подаването на сигнал може да бъде вътрешно или външно. Организацията чрез насърчаване на вътрешно сигнали-

зиране за неправомерни действия, увеличава безопасността и благосъстоянието на организацията, наблюдаване върху отпадъците и лошо управление, подобряване на морала, подържане на добра воля (Micelli and Near,1994) Организацията могат да насърчават вътрешното сигнализиране чрез осигуряване и справедливо третиране и чрез предприемане на подходящи действия.(Near & Micelli,1987). Външно сигнализиране наставя в ситуации когато в организация не се предприемат действия за закононарушение или други слични ситуации, когато не реагират на съответния начин, или когато ръководството няма сили да промени някъкви практики в работата. В такива ситуации съществува дори и опасност за обществото в ситуация когато нарушението има по-драстични последствия (намляване на качеството на услугите спрямо гражданите, клиентите, закриване на данъци и др.).

В литературата на широко се обсъждат три главни съществени въпроса за подаването на сигнала. И това: 1. За определеното какво точно означава подаването на сигнал за неправомерни действия. 2. Дали подаването на сигнал е допустимо? 3. Кога и дали човек има задължение да подава сигнал?¹

Интересно е становището около подаването на сигнал, прилагано от Дуска.: „когато за първи път погледнах в етиката на подаването на сигнала, мислех че е нещо хубаво, но в литературата твърдят че нещо не е наред с този действие, именно това е акт на нелоялност....Но, ако подаване на сигнала е нелоялност, той заслужава неодобрение, и в крайна сметка всяко действие на сигнализирането се нуждае от обосновка. Това ме притеснява. „Ако един акт на добър самарянин се осъди като акт на намеса, като че ли предотвратяване на самоубиството трябва да бъде обосновано.....”².

¹ Duska. R., - Whistle-Blowing and Employee Loyalty in Ethical Treatment of Employees.

² пак там....

В литературата сигнализирането има различни лица и определения. Това може да бъде акт на свобода на словото, инструмент за борба срещу корупция и вътрешен маханизъм за управление на споровете. Един от първите съвременни приложения за определяването на сигнализирането произлиза САЩ. Описва се като „акт на един мъж или жена, която смята че обществения интерес надскача интереса на организацията, в която тои или тя работят, подава сигнал, че организацията участва в корупция, измами или вредна дейност.“¹

Академично определение или още вид стандарт за подаването на сигнал в литературата е познато от 1982г., като: „разкриване на членовете на организацията (бивши или настоящи), разкриване на незаконни, неморални или нелегитимни практики под контрола на техните работодатели на лица или организации, и по този начин да бъдат в състояние да влияят върху тези действия.“² Те описват подаването на сигнал като четири стъпков процес:

1. Възникващо събитие, което води до включване на съмнителни, неетични или незаконни дейности, и всички тези елементи водят към подаване на сигнал;

2. Работникът или служителя се ангажира в процеса на вземане на решения, оценка на дейността, дали тя включва закононарушение, събиране на допълнителна информация и обсъждане на ситуацията с другите;

3. Служителят може да упражнява сигнала за закононарушение чрез подигане на сигнал, или алтернативно, служи

теля може да напусне организацията мълчаливо или небрежно.

4. Членовете на организацията реагират към наложаване на санкции срещу информатора на сигнала.

Но нещо което трябва да се знае, е че, лицата който подава сигнал не трябва да се изеднячават с информатора. Информатори са лица които има лоша репутация, често се оказват въвлечени в някъво закононарушение, или в неетична организация, принудно или доброволно, и с помощ на разкриване на информацията, т.е. информацията която прилагат служи на тях като средство за намаляване на отговорността.

В сигнализирането фокусът е върху информацията а не към лицето, което прави разкриването. В литературата е добре познат примера за подаване на сигнал, който беше от критично значение за обществения живот а това е разкриване на вируса СААРС в Китай (Dr. Jiang Yanyong).

Най-значимия международен инструмент на сигнализирането е Конвенцията срещу корупцията на ООН. Работата върху тази конвенция започна през декември 2000г, а крайната версия бе одобрена от Общото събрание през Октомври 2003г. Тя бе приета през декември 2005г.³

Сигнализирането в научната литература и изследвания, изучава се и от мотивационна и социално психологическа перспектива: на пр., Теорията на очакванията (Врум,1964) и Теория на груповата динамика (Виктор, Тревина и Шапиро,1993). Теория за когнитивния дисонанс (Фистингър,1975), както и от теорията на Колбърг за моралните мотиви.

¹ In Mesmer-Magnus and Viswesvaren, Whistleblowing in Organization: A Examination of Correlates of Whistleblowing Intention, Action, and Retaliation: Journal of Business Ethics 62:277-297 (2005).

² Nader, Petkas. And Blackwell. Whistleblowing (1972). In Nicholas M. Rangine, Toward a Coherent Legal Response to the Public Policy Dilema. Posed by Whistleblowing. American Business Law Journal. Summer 1985, Vol.23, Iss.2; p.28.

³ Resolution 55/61 of 4 Decembre 2000. Resolution 58/4 of 31 October 2003. Un Convention on Anti-Corruption : http://www.Unodc.org/unodc/en/crime_convention_corruptuin.html

От аспект на етичността на сигнализирането, двама автори са на едно и също мнение, че работникът или служителят имат значително задължение за лоялност към една организация или компания. Сисилия Бук се изразява на следващия начин: „ако свидетеля се надява да спре играта, но той не е нито съдия нито треньор, и тъй като дава сигнал срещу собствения отбор, техното му деяние се разглежда като нарушение на лоялност“¹ тези условия са разработени от Бауи., и някои от тези подробности са:

- Че актът на сигнализирането проистича от подходящ морален мотив за предотвратяване на ненужни вреди за другите;

- Че информатора на сигнала използва всички налични вътрешни процедури за коригиране на проблемното поведение преди публичното му оповестяване, въпреки че собени обстоятелства могат да се противопоставят на това;

- Че свидетелите имат доказателства които могат да убедят един разумен човек;

- Че свидетелите възприемат сериозно опасността която може да доведе до нарушението;

- Че актът на сигнализирането е в съответствие с отговорностите се за избягване и / или излагане на морални нарушения;

- Че действията на сигнализатора имат някакъв разумен шанс за успех².

В литературата е познато и доста интересно едно по-ново извършено изследване върху сигнализирането (Whistleblowster) в публичния сектор в Австралия, включващи 304 публични агенции,

¹ Bok. S. (1988). Whistleblowing and professional responsibilities. In J.C. Calohan, Ethical issues in Professional Life. New York. Oxford. University Press. 331-340.

² Виж повече в Paul., J. R. and Townsend, B. J. (1996). Don't Kill the Messenger: Whistle-Blowing in America – A review with recommendations. Employee Responsibilities and Rights Journal. Vol.9, No.22.

или 197.000 хиляди анкетирани лица³. В този изследване неправомерно действие или законнарушението е определено по отношение на 38 категории от различни поведения, групирани в седем основни категории: 1. Нарушение към материални придобивки; 2. Конфликт на интереси; 3. Неправилно или непрофесионално поведение; 4. Дефектна администрация; 5. Отпадъци или лошо управление на ресурсите; 6. Осуетяване на правосъдието или отчетността; 7. Персонал или оплаквания на работното място.

Този изследване потвърждава важната роля на сигнализирането, изпълнявана от различните определения за неправомерните действия, в смисъл, дали докладът за сигнал се третира като повишаване на въпроси от обществен интерес или принцип, или има третман като частна жалба или оплаквания. Тези различия са от съществено значение за това как сегашните нива на подаването на сигнал се оценяват на практика и как се признава и управлява в отчета на различните видове нарушения в организационните системи.

Съществуват многобройни препоръки (от правна, социална и организационна перспектива) за подобряване и насърчаване на лицата които подават сигнал са законнарушение или неправомерни действия. Повечето от тези препоръки включват дейности предназначени за насърчаване на вътрешното сигнализиране и за защита на сигнализатора от отмъщение. Но в всички тези елементи може би насърчаването и създаване на подходяща организационна клима който ще насърчава предотвратяване на неправомерни действия и ще насърчава етична, морална и юридическа отговорност на лицата е ключен фактор към отговорното поведение на служителите.

³ in Whistleblowing in the Australian Public Sector. First Report. Australian research Council Linkage Project. Griffith University, October 2007.

Създаването на такава клима, пред полага изграждане на доверие и сътрудничество и за създаване на политики

и процедури за обучение на всички участници в ползите от подаването на сигнал за неправомерни действия.

Литература:

1. Ригио, Е. Роналд. (2006) Въведение в индустриалната / организационната психология. Дилкок. С.
2. Batson, C. D., & Shaw, L. L. (1991). Evidence for altruism: Toward a pluralism of prosocial motives. *Psychological Inquiry*, 2, 107–22.
3. Bok. S. (1988). Whistleblowing and profesional responsibilities. In J.C. Calohan, *Ethical issues in Profesional Life*. New York. Oxford. University Press. 331-340.
4. Barnard, C. I. 1938. *The functions of the executive*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Brewer, A.G. *Building Social Capital: Civic Attitudes and Behavior of Public Servants*. *Jornal of Public Administration Research and Theory*.
6. Brehm, J., and Rahm, W. (1997) "Individual-Level Evidence for the Causes and Consequence of Social Capital". *American Political Science* 41:3; 999-1023.
7. Boyle, R. (IWO). A review of whistle-blower protections and suggestions for change. *Labor Law Journal*, 41, 821-830.
8. Dovidio, J. F., Piliavin, J. A., Schroeder, D. A., & Penner, L. A. (2006). Social psychology of prosocial behavior. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
9. Dozier, J. B., & Miceli, M.P. (1985). Potential predictors of whistle-blowing: A prosocial behavior perspective. *The Academy of Management Review*, 18, 823-836.
10. Duska. R., - Whistle-Blowing and Emploeyy Loyalty in Ethical Tretman of Emploeyss.
11. Grand, Le, J. (2003) *Motivation, Agency and Public Policy: Of Knights and Knives, Pawns and Queens*. Oxford University Press.
12. Huston, J., D., - Behavior in the Public Square – in Perry,L.J.& Hondeghem, A. (2008),*Motivation in Public Management-The call of public service*,Oxford university press(1p)
13. Katz, D., & Kahn, R. L. 1966, 1978. *The social psychology of organizations*. New York: Wiley.
14. *Management-The call of public service*,Oxford university press(1p)
15. Mesmer-Magnus and Viswesvaren, Whistleblowing in Organization: A Examination of Correlates of Whiistleblowing Intention, Action, and Retalitation: *Journal of Busines Ethics* 62:277-297 (2005).
16. Moynihan, D.P., & Pandey, S.K. (2007). The role of organizations in fostering public service motivation. *Public Administration Review*, 67(1), 44-53.
17. Latané, B., & Darley, J. M. (1970). *The unresponsive bystander: Why doesn't he help?* New York: Appleton-Century-Crofts.
18. Miceli, M. P., & Near, J.P. (1992). Situational variables affecting the whistle-blowing decision: A review of the literature. *Advances in Management Accounting*, 1, 109-140.
19. Miceli, M. P., & Near, J.P. (1994). Relationships among value congruence, perceived victimization, and retaliation against whistle-blowers. *Journal of Management*, 20(4), 773-794.
20. Miceli, M. P., Van Scotter, J.R., Near, J.P., & Rehg, M. (2001). Responses to perceived organisational wrongdoing: Do perceiver characteristics matter? In J. M. Darley, D. M. Messick, & T. R. Tyler (Eds.), *Social influences on ethical behaviour* (pp.119-135). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

21. Miceli, M. P., & Near, J.P. (2006). *Whistle-blowing as constructive deviance: An integration of the prosocial and social information processing models*. Manuscript submitted for publication.
22. Nader, Petkas. And Blackwell. Whistleblowing (1972). In Nicholas M. Raigne, Toward a Coherent Legal Response to the Public Policy Dilemma. Posed by Whistleblowing. American Business Law Journal. Summer 1985, Vol.23, Iss.2; p.28.
23. Near, J. P., & Miceli, M.P. (1987). Whistle-blowers in organizations: Dissidents or reformers? In B. M. Shaw & L. L. Cummings (eds.), *Research in organisational behavior* (pp. 321-368). Greenwich, CT: JAI Press.
24. Organ, D.W. 1988. Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome. Lexington, MA: Lexington Books
25. Perry, J.L. (2000). Bringing society in: Toward a theory of public service motivation. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 10, 471-488.
26. Perry, L., J., & Wice, L., "The Motivational Bases of Public Service", *Public Administration Review*, Vol. 50, No. 3 (1990) pp. 367-373.
27. Penner, L. A., Dovidio, J.F., Piliavin, J.A., & Schroeder, D.A. (2005). Prosocial behaviour: Multilevel perspectives. *Annual Review of Psychology*, 56, 365-392.
28. Putnam, R.D. (1993a) *Making Democracy Work: Civic Traditions in modern Italy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
29. Roethlisberger, F. J. / Dickson, William J. (1964): *Management and the worker*. An account of a research program conducted by the Western Electric Company, Hawthorne Works, Chicago. Thirteenth printing. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
30. Whistleblowing in the Australian Public Sector. First Report. Australian research Council Linkage Project. Griffith University, October 2007.
31. Resolution 55/61 of 4 December 2000.
Resolution 58/4 of 31 October 2003.
Un Convention on Anti-Corruption : [http: www. Unodc.org/unodc/en/crime convention corruptuin.html](http://www.unodc.org/unodc/en/crime_convention_corruptuin.html)

гл. ас. д-р БОЙЧО СТОЙЧЕВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”, Благоевград

ФРАНСОА КЕНЕ – НАЧАЛОТО НА ИДЕЯТА ЗА СМЕСЕНА ИКОНОМИКА

FRANCOIS CAISNAY – THE BEGINNING OF THE IDEA FOR A MIXED ECONOMY

Chief Assistant Prof. Dr. BOYCHO STOYCHEV

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, Blagoevgrad

Abstract: The article discussed the possibility and attempt to justify the view that school of Physiocrats in their theoretical developments exposes for the first time guidelines for the formation of the concept of mixed economy.

It is shown that the elements of a mixed economy, in their theory, not the result of a thorough analysis, but rather are the product of their desire for reform in French society. In an effort to make sense of forming a situation in which the old world is gone and the new one is not created, created by the Physiocrats methodological perspective a controversial model that attempts to connect the two worlds of feudal regulations and bourgeois liberalism. Perfectly formed to market model eclectically added regulatory elements concerning agriculture, finance and investment. State intervention in the economic process is clearly highlighted. This has significantly changed the nature of the liberal model and gives rise to the conclusion that the pattern of the Physiocrats to organize a business, acquires the character of a mixed economy of statehood type.

Key words: merged economy, “natural laws”, phisocratic school, regulative elements, investments.

В търсенето на нови форми и методи за ефективно функциониране на икономиката, вниманието на икономическата теория през последните десети летия, често е съсредоточено върху идеята за смесена икономика. За развитието на теорията за смесената икономика са работили и работят голям брой икономисти.¹ За повече от 100 години дискусии е натрупан значителен теоретичен материал, но все още областта остава открита за дискусии, тъй като мненията за същността и параметрите на смесената икономика не са консолидирани. Дискусиите и проблемите главно са съсредо-

точени в сферата на собствеността и ролята на държавата и те очертават в основни линии същността на смесената икономика. Обект на вниманието на икономическата наука са и такива въпроси като – типове смесена икономика, генезиса на идеята за смесената икономика.

Анализът на генезиса на смесената икономика в значителна степен би могъл да хвърли светлина върху нейната същност. Появата на идеята за смесена икономика не може да бъде свързана с формирането на някаква теоретична система или като плод на конкретен икономически анализ, целящ изграждането на икономическа конструкция. По-скоро нейното зараждане и еволюция може да се открие в анализа и платформите за преодоляване на редица социално-икономически проблеми в процеса на общественото развитие.

¹ Отделни елементи на теорията за смесената икономика са разработени в края на XIX век от А.Шефле и А. Вагнер. През 20 год. на XX век В.Зомбарт разработва цялостна теория. Принос към разработването на теорията за смесена икономика имат автори като А. Хансен, Дж. М. Кларк, П. Самуелсон, Г. Ван дер Вее.

Нейното генериране може да бъде търсено като диалектическо отрицание на идеята *laissez faire*. Появила се и триумфално шефствала за един продължителен период, след трансформиране на пазарното стопанство в капиталистическо, тя постепенно падагтовя своето отрицание. Потвърждението на подобно твърдение с основание може да се намери в теорията на физиократическата школа. Кълновете на този процес могат да се открият в нейните теоретични разработки.

Като основна задача пред физиократическата школа стои проблемът, по пътя на реформите да осъществи прехода от феодални към буржоазни форми. В стремежа да съчетае феодалния облик на съществуващата система, с нейната буржоазна същност, основният теоретик на школата Ф. Кене, разработва модел на смесена икономика. В този модел пазарният механизъм се разглежда като най-ефективната система за осъществяване на стопанската дейност. А намесата на държавата трябва да бъде съобразена с пазарните правила. Към очертания либерален модел, Кене обаче нанася радица регулативни принципи, които осезаемо променят неговата същност-регулиране на цените на хранителните продукти, контрол във финансовата сфера, стимулиране на инвестициите. Залагането на тези принципи в теоретичния модел очертават параметрите на един тип, в който на държавата се отреждат редица икономически функции.

Своите възгледи за реформи, Кене излага основно, в произведението „Общи принципи на икономическата политика на земеделската държава“, като формулира тридесет правила за управлението на икономиката. С формулирането на тези принципи, Кене главно цели да очертае параметрите на стопанска система, основаваща се на принципа *laissez faire*, в която присъстват регулативни елементи. Той разработва цяла система от меро-

приятия, установяващи либерални те ценности: „осигуреността на частната собственост е главната основа на икономическия строй на обществото“.¹ Тя трябва да бъде гарантирана с правни гаранции; премахване на всякакви ограничения пред свободната конкуренция; свободна търговия; функциониране на стопанството на пазарен принцип; свобода на индивида, която извеждат от собствеността. Физиократическата школа счита, че реализирането на тези правила ще осигури равновесието и нормалното протичане на стопанския процес. Разглаждат тези принципи като закони на „естествения ред“, дадени от бога и приема, че те се проявяват чрез „положителните закони“, създавани от държавната власт. Тези свои възгледи, Кене излага в следния порядък: „Необходимо е щото практическите благодетелни сведения, които нацията придобива с помоща на опита и размишлението, да се сведат в обща наука за управлението, за да може върховната власт, винаги просветена с познаването на очевидните закони на естествения ред, да установява, най-добрите закони и да заставя незабавно да се изпълняват те, с което би се постигнало всеобща безопасност и толкова голямо благосъстояние на обществото, каквото е възможно да се достигне“.²

Върховната власт трябва да изпълнява две основни функции: първо, да осъществи реформите, да изиграе системообразуваща роля, като разработи правна уредба, гарантираща функционирането на новата стопанска система; второ: да изпълнява регулиращи функции, като „заставя незабавно“, да се изпълняват „естествените закони“. В модела на Кене, принципа *laissez faire* се съвместява с възможностите на държавното регулиране.

¹ Кене Смит, Рикардо – Избрани страници, Народна култура 1947, с.44

² Пак там, с.43

В стремежа си да се очертае пътища та за реформи в обществото посредством кралската власт, Кене очертава параметрите на държавното присъствие в икономика, функционираща на пазарен принцип. В общ план, държавата трябва да създава условия и да регулира процеса на безпрепятствено осъществяване на "естествените закони". Звучи твърде познато от близкото минало и по-конкретно от ордолибералната теория и практика.

Регулативната роля, която Кене възлага на държавата, придобива по-конкретно изражение в редица от изложенията от него принципи за икономическата политиката на държавата. Те се отнасят за конкретни сфери от икономиката, за които той счита, че играят определяща роля в стопанския процес. На първо място, това се отнася с пълна сила, естествено за земеделието. В тази най-важна сфера, която създава "чистият продукт", държавата трябва да се намесва като поддържа високи цени на хранителните продукти, тъй като: "Изобилието и скъпотията създават богатството".¹

Регулативните елементи в системата на Кене, особено ясно се открояват при принципите, касаещи финансовата система. "XXIX принцип. Получаването средства за покриване извънредните нужди на държавата трябва да се очаква само от процъфтяването на нацията, а не от кредитите на финансистите; тъй като паричните имущества представляват от себе си тайни богатства, които не познават "нито господар, нито отечество".²

Държавата не трябва да разчита и прибегва, при нужда, до ползването на паричен ресурс, който на може да контролира и чийто произход не е ясен. Тя трябва да търси пътища, сама да решава финансовите си проблеми. Лекарят Кене придписва и рецептата за

разрешаване на проблема: "XXI принцип. Собствениците и лицата, които се занимават с доходни професии, не трябва да се стремят към безплодни спестявания, които отнемат от обръщението и разпределението част от доходите или печалбата".³

Трябва да се инвестира. На ново, звучи познато и директно ни препраща към Кейнс... Това усещане за "подбуди към инвестиции", получава по-ясни очертания чрез съдържанието на XXX принцип: "Държавата трябва да избягва заеми, които водят към създаване на парични ренти, защото последните я обременяват с дългове, които поглъщат всичко и посредством удобнопродаваеми книжа, чието дисконтиране все повече и повече увеличава безплодните имуществата, отдават финансите в жертва на търговията или спекулата. Тия имуществата отвлечат финансите от земеделието и лишават селото от богатствата, необходими за подобряване имуществата в земя, за експлоатация и обработване на земите".⁴ Освен, че ни препраща директно към кейнсианските постановки, този принцип звучи твърде актуално на фона на ширещата се финансова криза в съвременния свят. Държавата трябва да има осезаемо присъствие във финансовата сфера и да стимулира инвестициите.

Изложените принципи, очертаващи намесата на държавата в стопанската сфера, в модела на Кене, определено придават на този модел визия на смесена икономика. В стремежа си, да създадат модел за реформиране на френското общество, чрез съчетаване на пазарните принципи с държавната намеса, физиократите поставят основите на конструкцията на системата на смесената икономика.

Присъствието на държавата в стопанската сфера, при физиократите, не е аргументирано с резултати от проведен

¹ Пак там, с.48

² Пак там, с.50

³ Пак там, с.48

⁴ Пак там, с.50

задълбочен анализ на проблема. То, по-скоро би могло да се определи като резултат от следните обстоятелства: първо, стремежа на физиократическата школа да изгради модел за реформиране на френското общество, в който да се съчетаят пазарните принципи с регулативните възможности на държавата; второ, физиократическата школа все още не се е отърсила напълно от влиянието на меркантилизма; трето, буржоазният мироглед на физиократите е твърде ограничен и формите на мисленето при тях приемат феодална външност, което не им позволява да преминат бариерата на върховната власт.

Независимо от липсата на задълбочен анализ на проблема за намесата на държавата, физиократите и най-вече Кене, с гениален усет, в стремежа си да съвместят законите на "естествения ред" с "положителните закони", създавани от човека, очертават контурите на една нова икономическа конструкция, тази на смесената икономика. В процеса на обяснение и преосмисляне на сложилата се реалност, те привеждат изучаваните факти в мисловна конструкция, в която

са заложили редица нови идеи. Разработват модел, в който еkleктично са събрани пазарните елементи с регулативни възгледи. Целокупната балансираност на модела, се формира от целта, която трябва да изпълни този модел, а именно на неговата основа да се реформира френското общество.

Построеният от физиократите стопански модел, поставя редица методологически и теоритични въпроси, но безспорно неговата заслуга, е че дава изчерпателна характеристика на пазарната идея. От друга страна в стремежа си да осъществят реформи, физиократите внасят към системата на "естествените закони", елементи, които придават на модела противоречив характер. Противоречивата същност на модела е определена от факта, че физиократическата школа се стреми да осмисли една формирана се ситуация, при която старият свят си е отишъл, а новия не е създаден. В създадения от тях стопански модел, те виждат моста, който може да свърже давата свята, съчетавайки чертите на единия и другия.

гл. ас. д-р БОЙЧО СТОЙЧЕВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”, Благоевград

АЛБЕРТ ШЕФЛЕ И НЕГОВИТЕ ВЪЗГЛЕДИ ЗА ДЪРЖАВАТА

ALBERT SCHÄFFLE AND HIS VIEWS ON THE STATE

Chief Assistant Prof. Dr. BOYCHO STOYCHEV

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, Blagoevgrad

Abstract: The article is an attempt to present the views of Albert Shefle for the socio-economic reforms, the formation of a new social structure, socialism, in which significantly increased state intervention in economic life. This aspect is outlined on what is to make this change - the transformation of private property into collective. The process of transformation Albert Shefle sees as an evolution that is continuous one and is a result of the struggle between competing capitals. Also indicated are the reasons that he cited as reasons for the change of ownership and increased state participation in economic activity.

It is also regarded the comprehensive feature that makes Shefle the new social structure. Socialism is not the limit of private property claims Shefle. Personal needs under socialism will be satisfied on the basis of private ownership, market-based and collective ownership will solve society's needs. In this economic system, the role of government is palpable. It should remain: first, freedom of choice; second, to organize economic activity based on statistical information by eliminating the anarchy of capitalist production; third, on improving the business of the society by transforming capitalist competition contest the labor fourth, build system just to stimulate private interest rewarding personal service to the public; fifth, to create conditions for increasing economic efficiency; six, destroy private monopolies; seventh, state to effect changes in the existing system of private credit, interest rent rent, which he defined as "a coup."

The new system must combine the best of private initiative and the benefits of collective ownership. It is emphasized that outline the parameters of the new socio-economic system, a. Shefle laid the foundations of the theory of mixed economy.

Key words: private property; change of property; collective property; socialism; public economic administration; mixed economy.

„Алберт Шефле (1831 – 1903) – швабски радикал, ако той живееше днеска в Съединените Щати, ние бихме го охарактеризирали като привърженик на „новия курс“ или като „розов“¹.

Алберт Шефле е един от основните теоритици на орагническата школа и катедер-социализма. Привърженик на позитивизма на О. Конт, Х. Спенсър и диалектиката на Хегел, той разглежда обществото като единен организъм, който може да бъде анализиран на база та на аналогията с биологичните организми. Счита, че развитието на общест-

вото протича в съответствие с Дарвиновите закони, на принципа на борбата за съществуване и неговото органическо единство е резултат от взаимодействието на субективните воли и оценки, които се трансформират в колективно съзнание.

Разглеждането на обществото като жив организъм неизбежно сблъсква Шефле с проблема за ролята и мястото на държавата в социално-икономическия живот. Проблем твърде наболял по времето на Шефле и чиято актуалност има измерение и в наши дни. Въпросът за ролята и мястото на държавата Шефле задълбочено и обстойно анализира в

¹ Шумпетер Й.А. История на икономическия анализ, том II-ри, изд. Прозорец, с.,1121.

произведението „Същността на социализма“¹.

В него, на базата на традиционния за немската икономическа теория, исторически подход, подчертавайки етично-волевата природа на икономическия живот, той търси основанията и пътищата за едно бъдещо държавно присъствие в стопанския живот. Аргументирайки засиленото държавно вмешателство, на базата на променящата се частна собственост, Шефле очертава основните пара-метри на теорията за смесената икономика.

Неговият анализ носи определен „розов оттенък“, но на моменти преминава спонтанно в „червения“ спектър, което създава илюзията за радикално поведение, на един автор, чийто възгледи са твърде консервативни и разбиранията му за обществено развитие се свеждат до провеждането на реформи.

В „червения“ спектър най-точно се вместили възгледите на Шефле за трансформирането на частната собственост в колективна. Радикални по своята същност, те са солидно аргументирани. Шефле разкрива причините, необходимостта, пътищата за промените на собствеността с ясното разбиране, че те са основата, от която зависи мащаба на присъствие на държавата в стопанския живот.

Като основателни Шефле изтъква следните причини, водещи до необходимостта от промяна на собствеността и държавното участие в стопанската сфера.

1. Природата на капитализма стимулира ограбването на работника. Тя е така устроена, че анархистичната конкуренция принуждава буржоата „...доколкото може да изтеглят от прихода на работника и безкрайно да уголемяват собствените си талери. Това явление е

достойно за осъждане и цяла та система трябва да бъде променена“.²

2. В своето развитие частният капитал все по-ясно очертава обществения характер на производството и това е обективна предпоставка за трансформирането му в обществена собственост.³

3. „Победата на такъв социализъм могъществено приготвя съвременното развитие: държавната централизация, същото свойство на съвременните сношения, които са насочени към тяхното съединение в най-грамадни форми, общата икономическа тенденция към произвеждане в големи размери и към концентриране на механическите сили, струпването на едно място работниците при големи производство, възникналото тяхно непокорство към отделните стопани и т.н.“⁴

4. Различните уреждания за връзки между хората са станали „публични“ и „централизирани“ – пощите, телеграфа, железниците. Те в реалната обстановка указват възможността за развитието на публичния сектор и възможността за промени.

5. Процесът на задълбочаване на урбанизацията и нарастването на населението също налагат мащабно държавно присъствие в социално-икономическия живот.

Посочените от А.Шефле причини рисуват картината на протичането на крупни процеси в обществото, водещи до промени които засягат неговите основи. Те са толкова мащабни, че надхвърлят възможностите на пазарния механизъм, като регулатор на стопанския живот да ги обхване. Те категорично водят до разбирането за необходимостта от задълбочаване на държавното присъствие в стопанската сфера. Тези причини недвусмислено сочат за необходимостта от

¹ Социализъм Шефле нарича всяко вмешателство на държавата в икономическия живот

² Шефле А. „Същността на социализма“, В.Д. Поборников, Кюстендил, 1886, с.29

³ Виж по-подробно, пак там с.23

⁴ Пак там с.50

трансформирането на частната собственост в колективна.

Самата промяна на собствеността според Шефле ще бъде резултат от продължителна борба между конкуриращите се капитали, а не в резултат на революционен скок. Тази промяна на собствеността ще доведе до изграждане на нова държава, която ще функционира спазвайки следните принципи: запазване на гражданските интереси; премахване на експлоатацията; колективна собственост върху средствата за производство; лична собственост спрямо труда; човекът да подчини на своята воля икономическите явления; разруши телната конкуренция да се замени от разумна организация.¹

Въпросът за трансформирането на частната капиталистическа собственост в колективна, Шефле разрешава ползвайки определени постановки на марксизма и редица етични и волеви принципи. Значимостта която той отдава на проблема за собствеността е определена от факта, че за него тя е базата за реформи, базата за присъствието на държава в стопанската сфера. На нейната основа той категорично и без всякакви условия формулира същността и основния принцип на социализма: „Замяната на частният капитал (сир. Спекулативния частен капитал за печелене, който се крепи от свободната конкуренция) с „колективен капитал“, сиреч с такъв начин на производство, който като излиза от началото, че средствата за производство съставляват колективна собственост вкупом на всички членове на обществото, да може да вкорени съединена организация на националния труд. Този колективен начин на производство на нещата ще премахне конкуренцията, която сега господства, ще сложи производството на ония богатства, които могат да се произвеждат колективно (коопера-

¹ Виж по-подробно Шефле А., „Същността на социализма“, В.Д.Поборников, Кюстендил, 1886, с.,V

тивно, социално) под ръководството на промишлени учреждения и като осъществява под същото ръководство разпределението на общия (обществения) продукт на всички – съобразно с количеството и обществената полезност от производи телния труд на всеки един човек.“²

Тези колосални социално-икономически промени, Шефле счита, че могат да се осъществят за един продължителен период, който за обществото ще бъде мъчителен и суров. Те са продикувани и са резултат от самото социално-икономическо развитие. Капиталистическият начин на производство, който е първото отрицание на индивидуалната частна собственост, в своето развитие ражда своя антипод – колективната собственост.³ Пътя за нейното реализиране той вижда чрез откупуването ѝ от „сегашните частни собственици“. Това е позната обществена практика, експроприацията на феодалната собственост, извършена от либералите е осъществена по този начин. Но при експроприацията на капиталистическата собственост „...лицата, които подлежат на експроприация ще получат средства само за употребяване, а не и източниците на рента и други средства за производство“.⁴

В рамките на тези разсъждения на Шефле, от пръв поглед бихме могли да определим границите на частната собственост – средствата за производство, източниците на рента са обект на колективната собственост, предметите за „употребяване“ попадат в сферата на частната собственост. Но това е само от пръв поглед и то в рамките на разискването на един проблем, който не третира въпроса за границите на частната собственост. Разбирайки значимостта на проблема, а именно като

² Шефле А., „Същността на социализма“, В.Д.Поборников, Кюстендил, 1886, с.14-15

³ Цитира „Капиталът“ на Маркс

⁴ Шефле А., „Същността на социализма“, В.Д.Поборников, Кюстендил, 1886, с.32

определящ параметрите на държавното вмешателство Шефле конкретно го разисква и формулира своето становище: „Трябва прочее да се пазим, да смятаме социализма като система за периодическа граница на частната собственост“.¹

И още: „Социализмът няма нужда да преобразува незабавно и изведнъж цялото частно производство в колективна собственост и държавни фабрики, а цялото ръководство на работите от частните предприемачи ще промени в публично икономическа администрация.“²

Социализмът не е пределът на частната собственост, тя ще съществува и при него като той няма да я преобразува незабавно. Шефле определя конкретните граници на нейното съществуване при социализма: „Средствата за производство трябва да бъдат за социализма колективна собственост и само тогава, както се вижда, ще може да се осъществи пропорционалното на труда възнаграждение и частната собственост в областта на предметите за потребление.“³

Личните потребности при социализма ще се удовлетворят на базата на частната собственост, на пазарен принцип, а колективната собственост ще решава обществените потребности. Следователно при социализма според Шефле ще се съвместяват плановия модел и пазарния модел, при това тяхното действие е в строго определени граници, и насочено към постигането на конкретни цели в обществото. При това цялата дейност както на частните предприемачи така и на колективното производство ще се ръководи от „публична икономическа администрация“.

Идеята на Шефле за модела на стопанска организация при социализма, безспорно е оригинална. Тя е законо-

рен резултат от неговата философска концепция за общественото развитие, в която еволюционизмът играе определяща роля и всяка форма на обществената организация изпълнявайки своята роля, слиза от обществената сцена.

Оригиналността на идеята на Шефле е оценена от икономическата история и тя го е определила като автора, който поставя основите на теорията за смесената икономика.

Определил същността на социализма, Шефле се заема да анализира и последиците, които ще се формират в „главните клонове на съвременния икономически ред“ от трансформирането на частната капиталистическа собственост в колективна. Едновременно с това, той очертава и параметрите на държавната намеса в стопанската сфера.

В сферата на потреблението, която в икономическата система на Шефле е определяща, промените са от първостепенно значение, те ще определят правото на социализма за съществуване. При съществуващата наредба на „народното стопанство“ има пълна свобода за определяна на личните потребности на хората. „Свободното определяне на потребностите е въобще най-главната основа на свободата.“⁴

Основният въпрос при новото обществено устройство е дали социализмът ще запази свободата на избора. Ако той не успее да се справи с тази задача „...тогава той е враждебен на свободата, на всякаква индивидуалност, на всякаква цивилизация и няма никакви шансове за да удовлетвори кога да е най-настоятелните човешки влечения.“⁵

Научното поведение на Шефле при разискването на проблема твърде много наподобява това на Джон С. Мил. При разглеждането на аналогична проблема тика, макар и в един по-ранен период. И

¹ Пак там с.31

² Шефле А., „Същността на социализма“, В.Д.Поборников, Кюстендил, 1886, с.42

³ Пак там с.52

⁴ Пак там с.37

⁵ Шефле А., „Същността на социализма“, В.Д.Поборников, Кюстендил, 1886, с.42

дватамата са изправени пред едни и същи проблеми, чертаейки бъдещото общество вено развитие се сблъскват с онсовните принципи на буржоазното общество: неприкосновеността на частната капиталистическа собственост и свободата на индивида. Джон С. Мил, с редица условия и не съвсем категоричен тон, чертае параметрите на обществената собственост в едно „близко“ или „далечно“ бъдеще, не намирайки сили да прекрати рамките на частната собственост. Докато Шефле категорично поставя въпроса за актуалността на колективната собственост, макар и компромисно допускайки съществуването на частна собственост в сферата на личното потребление.

Но по въпроса за личната свобода, свободата на избора и двамата категорично заемат позицията, че ако бъде щото социалистическо устройство не създаде условия за нейното разгръщане, по-добри от тези при „съществуващия икономически ред“, то е обречено на провал. Шефле е убеден в предимствата на социализма в този аспект и ги посочва: „Колективното производство организирано според заетите в производителни групи, доста добре ще може да доставя ежедневни, седмични, месечни, годишни статистически сведения за свободно установяване на личните и семейни потребности – както това се върши сега от пазара чрез търсенето.“¹

При социализма ще се намалят колебанията в търсенето, тъй като ще се формира едно средно съсловие, с приблизително еднородни потребности. Наличието пък на запасни магазини ще уравни състоянието на търсените и предлаганите количества продукти. Социализмът не поставя никакви пречки пред свободния избор, напротив премахвайки анархията на капиталистическото производство създава по-добри условия за задоволяване на потребностите.

¹ Пак там с.38

Социализмът ще обособи и редица промени в сферата на производството и обръщението, усъвършенствайки съществуващата икономическа система. Шефле посочва, че социалистическото производство се е развило в сега съществуващата „икономическа наредба“ и то е нейно продължение, което отстранява нейните дефекти и я извежда на ново ниво. „Социалистическият процес на производството не е нещо съвсем ново, нещо, което не е било; той е само обобщение на съществуващите вече публични длъжности и публични учредения...“²

Новото, което трябва да внесе социалистическото производство е да промени принципа на стопанската дейност, като трансформира „...оная икономическа плодотворна страна на либералния принцип, която е основана на великата икономическа истина – със силата на която, частния интерес става оръдие за да се осъществят обществените задачи на производството.“³

А това може да се реализира като капиталистическата конкуренция се трансформира, замени от „съревнованието на труда.“ „Социализмът трябва да се погрижи, щото всяка една отделна личност да си намира личния интерес при най-добрия резултат на колективния труд, най-малко дотолкова, доколкото това нещо съществува при либералния начин на производство“.⁴

Социализмът трябва да изгради система, която справедливо да награждава личните заслуги пред обществото да стимулира личния интерес, в противен случай той няма да постигне справедливо разпределение на продуктите на обществения труд.

Стимулирайки личния интерес социалистическото производство ще създава условия „...всеки да произвежда повече с

² Пак там с.43

³ Шефле А., „Същността на социализма“, В.Д.Поборников, Кюстендил, 1886, с.46

⁴ Пак там с.48

възможно малки разходи¹, да се пести общественото време и материалите.

Построен на тези нови принципи социализмът ще победи, тъй като „...без съмнение съдържа повече единство, повече съзнателно отношение към обществността, с коренното унищожаване на частните монополи, с преимуществата на всестранното възбуждане на личните интереси и с всестранен свободен контр рол, когато се изпълняват социалните функции, сир. ако сполучи да запази всичките положителни страни на съществуващия ред.“²

Социализмът ще внесе и съществени промени и в една твърде деликатна сфера – в сферата на частния кредит, лихвата, наема, арендата. Тези промени са толкова значими, че Шефле ги определя като „преврат“. Социализмът ще унищожи държавните и частните дългове, наемите от жилища, арендата, тъй като „...социализма отрича каквато и да е поземлена наследствена аристокрация, която се поддържа от постоянните доходи на парите или земята. Той припознава само аристокрацията на личните, всенародно припознати заслуги.“³

Наемането на търговски жилища ще отпадне, тъй като се премахва частната спекулативна търговия. Ще отпадне и наемът на жилищата, защото социализма ще премахне квартирното лихварство. „Кредитът за лично потребление ще бъде възможен във вид на взаимнообразни давания от обществото за бъдещия труд на длъжника в полза на обществото.“⁴

С разглеждането на промените в сферата на кредита и наемните отношения А.Шефле нанася последните щрихи на картината на държавно регулиране на производството. Той очертава една перспектива пред обществото, която съчетава най-доброто от частната инициа-

тива и предимствата на колективната собственост.

В рамките на традиционния за немската икономическа теория възглед за водещата роля на държавата, Шефле насочва вниманието към нарастването на нейната роля в резултат на редица значими социално-икономически промени.

Новото, различното при него е, че той свързва нарастването на държавното присъствие в стопанската сфера с трансформирането на частната капиталистическа собственост в колективна. Шефле преминава една твърде деликатна граница, чието прекрочване е немислимо, недопустимо за редица икономисти и социолози. Преминаването на тази граница разкрива пред Шефле нови хоризонти за неговите научни търсения в откриването на пътища за реформи в обществото. Опитът за съчетаване на възможностите на частната капиталистическа собственост (пазарния механизъм) с тези на колективната (държавното регулиране) почиват на обективна основа, продиктувана от противичащите промени в социално-икономическия живот на обществото по негово време. Провокиран от промените в социално-икономическата сфера, които от една страна очертават задълбо-чаващи се дефекти на пазарното капиталистическо стопанство, а от друга подчертават разгръщания се обществен характер на производството, той търси изход чрез възможностите на държавата да разреши този конфликт, търсейки на лагането на нови социално-икономически форми.

Разгледан от чисто теоретичен аспект, този опит на А. Шефле поставя основите на теорията за смесената икономика. За значимостта на теорията на Шефле за държавата и нейното присъствие в стопанския живот говори факта, че тя привлича вниманието на редица икономисти и социолози като А. Вагнер, В. Зомбарт, фон Мизес, А. Хансен, П. Самуелсон, и др., които насочват своята творческа енергия в нейното развитие.

¹ Пак там с.47

² Пак там с.49-50

³ Пак там с.52-53

⁴ Пак там с.53

ас. д-р ПЕТЪР ПЪРВАНОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, Благоевград

ЗА „ТРЕТИЯТ РАЗСАДНИК НА НАУКАТА“ (СТЕФАН САВОВ БОБЧЕВ И СВОБОДНИЯ УНИВЕРСИТЕТ)

ABOUT “THE THIRD NURSERY OF SCIENCE” (STEFAN SAVOV BOBICHEV AND THE FREE UNIVERSITY)

Assistant Prof. Dr. PETAR PARVANOV

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, Blagoevgrad

Abstract: After having experienced the wars in the early 20s of the twentieth century Bulgarian country fell into economic and political isolation. One possible exit of the situation is the creation of new university graduates, who are practically oriented and opening the country to the Slavic world, the Balkans and the Middle East. This path has been shared by Stefan Savov Bobchev, one of the main initiators of the Open University (Balkan Middle East Institute) in Sofia. The text follows the establishment and the activity of the university and the role of the SS Bobchev in its functioning.

Key words: Stefan Savov Bobchev, Free University, Balkan Middle East Institute, History of Economic Education, Economic History.

Стефан Савов Бобчев е известен учен историк и юрист, в неговата дейност наедно с научните му занимания върви и научно-организационната му работа. Той е обвързан с Българското книжовно дружество (по-късно БАН), където е член и дългогодишен председател на Философско-обществения клон, а така също и със Софийския университет, където е основател на Катедрата по История на българското и славянското право. Името му се свързва и с редица чуждестранни академии, но може би личността на Бобчев е обвързана най-тясно със Свободния университет (Балканския Близок източен институт) в София. Ученият посвещава последните два десет години от живота си на тази институция¹.

Бобчев е основният инициатор за създаването на Балканския Близок източен

институт. Основната му цел е да осигури работа на учените от бялата емиграция, които пристигат в България. От друга страна със създаването на подобен род училище, ученият и политикът се стреми да задоволи практическите нужди на страната от подготвени кадри, които да помогнат на държавата да се справи с тежката икономическа и дипломатическа ситуация, в която е попаднала след Първата световна война. Той е на мнение, че за да се справи с положението България трябва да насърчи сътрудничеството си с държавите от Балканите и Близкия Изток.

Бобчев чувства Свободния университет като своя кауза. Бори се за налагането му като престижно висше училище. Не случайно го счита за „третият разсадник“ на науката в България след Българската академия на науките и Софийския университет. Като негов директор и създател се стреми да издигне репутацията му на научен център на световно ниво. За целта изгражда обучението в него според програми на водещите в областта учебни заведения в

¹ Повече за Бобчев: Първанов, П. Стефан Савов Бобчев – жизнен и творчески път. (Непубликувана дисертация). Благоевград 2012. Дисертацията е достъпна на [http://194.141.32.15/DWWebClient/\(X\(1\)S\(htfbbs4503tp2555105hmo45\)\)/ViewerWindow.ashx?WebpartKey=Viewer_Viewer_3047&v=1229](http://194.141.32.15/DWWebClient/(X(1)S(htfbbs4503tp2555105hmo45))/ViewerWindow.ashx?WebpartKey=Viewer_Viewer_3047&v=1229) посетен на 02.07.2013 г.

света. Яростно защитава учреждението от противниците му и не отстъпва от тези позиции до края на живота си.

Идеята за създаването на Свободен университет (Балкански Близкоизточен институт) е дадена на С. С. Бобчев от П. М. Богаевски. Той предоставя на българина цялата документация на Свободния университет (Близкоизточен институт) в Киев, на който е бил директор. Бобчев я изучава и преценява, че училището трябва да е изградено по подобие на съществувалия в Киев институт, но в същото време да е съобразено и с българските условия и нужди¹. Структурата му трябва да удовлетворява нуждите на страната от обучение на хора с максимален брой практически професии, за разлика от държавния университет, където според създателите се набляга предимно на научното обучение. Необходимо е учреждението да е под надзора на Министерството на народното просвещение, за да може държавата да го контролира. Идеята, освен от Бобчев, е подкрепена от руски учени емигранти и техни колеги от Софийския университет².

По това време Бобчев е наясно, че страната има нужда от Висша търговска

академия и затова смята, че трябва да се създаде Търговско-стопанското отделение на Свободния университет, което след време да прерасне във въпросната академия³.

За да може да се осъществи намеренията си Бобчев свиква в Славянското дружество на 21 май 1920 г. инициативна комисия. На заседанието освен организаторите С. С. Бобчев и П. М. Богаевски присъстват още Александър Цанков като ректор на Софийския университет, Ст. Данев, В. Н. Златарски като декан на Филолого-историческия факултет, В. В. Завялов, А. Иширков, Нейчо Иванов като директор на Софийската търговска гимназия, Д. Мишайков като декан на Юридическия факултет, П. Стоянов, Т. Кулев и М. Г. Попруженко⁴. Пред така събралия се инициативен комитет Бобчев и Богаевски представят идеите си и настояват да се взема решение още през учебната 1920 – 1921 г. да се открие Свободен университет за политически и стопански науки, който да се нарича Балкански Близкоизточен институт. Предлагат да се изградят три отдела: Политически или диплома тическо-консулски; Административно-финансов и Търговско-стопански⁵. Отхвърля се идеята за Юридическо отделение, за да не се създава конкуренция между Свободния и Държавния университет, а да има пред поставки да се осъществява сътрудничество помежду им⁶. За да се осъществят намеренията на С. С. Бобчев се възлага да изготви Устав на университета, който да е съобразен с действащото в страната законода-

¹ НБКМ-БИА, ПД5619; Свободен университет за политически и социални науки (Балкански Близкоизточен институт), В. Юридически преглед, 1922, 27; Реч произнесена от директора С. С. Бобчев на 10 октомври 1920 г. по случай откриването на Балканския Близкоизточен институт, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 33.

² Бобчев, С. С. Свободният университет и неговите задачи, В. Юридически преглед, 1923, 273; Реч произнесена от директора С. С. Бобчев на 10 октомври 1920 г. по случай откриването на Балканския Близкоизточен институт, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 36; Бобчев, С. С. Свободният университет и неговите задачи и назначение, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 46; 47; Преглед на живота, академичната деятелност и управлението на Свободния университет през първата десетгодишна (1920 – 1930.), В. Научен преглед, кн. 3, 1930, 1 – 2; Стойков, В. За три разсадника на висшата наука и култура, В. Научен преглед, 1933, 77 – 78.

³ Бобчев, С. С. Свободният университет и неговите задачи и назначение, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 48.

⁴ Защо и как е основан Свободният университет, С. 1928, 6.

⁵ Свободен университет за политически и социални науки (Балкански Близкоизточен институт), В. Юридически преглед, 1922, 27.

⁶ Отчет за вървежа и състоянието на Свободния университет през 1921 – 1922 академична година, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 49.

телство¹. Той го изготвя според устава на Киевския Близкоизточен институт и Ecole libre des sciences politiques. Готовият документ е представен на 27 май пред Инициативната комисия, която го редактира и възлага на създателят му да го внесе в Министерството на народното просвещение, което да го утвърди. На 5 юни 1920 г., със заповед № 2135 на министъра на народното просвещение, уставът е одобрен и веднага е издадена заповед за започване на учебна дейност през академичната 1920 – 1921 година². На 8 юли Бобчев свиква Инициативния комитет и го уведомява, че уставът е утвърден. Следствие на това се възлага на С. С. Бобчев, П. Богаевски и Т. Кулев да изработят учебните планове на Свободния университет. На следващото заседание е избрано и ръководство, в което Бобчев става директор на университета³. Пост, на който е преизбиран на всеки три години до оттеглянето му⁴. Така създаденият Балкански близко източен институт или Свободен университет е открит тържествено на 10 октомври 1920 г⁵.

Стефан Савов Бобчев използва своите познания и умения и изиграва основна роля за създаването на Свободния университет в София. Той показва своя

¹ Преглед на живота, академичната деятелност и управлението на Свободния университет през първата десетгодишна (1920 – 1930.), В. Научен преглед, кн. 3, 1930, 2 – 3.

² Бобчев, С. С. Свободният университет и неговите задачи и назначения, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 47; Академически глас, 01.01.1935, бр. 27..

³ Преглед на живота, академичната деятелност и управлението на Свободния университет през първата десетгодишна (1920 – 1930.), В. Научен преглед, кн. 3, 1930, 4.

⁴ НБКМ-БИА, ІІД5111.

⁵ Преглед на живота, академичната деятелност и управлението на Свободния университет през първата десетгодишна (1920 – 1930.), В. Научен преглед, кн. 3, 1930, 4; Реч произнесена от директора С. С. Бобчев на 10 октомври 1920 г. по случай откриването на Балканския Близкоизточен институт, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 33.

та далновидност, относно нуждите на страната от подготвени кадри с висше икономическо образование, както и от хора, които да ѝ помогнат да излезе от дипломатическата изолация, в която се намира. С реализирането на идеите, подадени му от Богаевски, Бобчев променя облика на българското висше образование, като му придава практическа насоченост и го прави достъпно до по-широк кръг от хора. Той е твърдо убеден в успеха на начинанието си и след създаването на Свободния университет му се отдава изцяло. Дори твърди, че се отказва от активната си политическа кариера в името на успеха на учили щето⁶.

Свободният университет е частно висше училище, чието устройство отговаря на Закона за народното просвещение. Той е юридическо лице и се намира под контрола на Министерството на народното просвещение. Дипломите, които издава се подписват от ръководството на университета и от специален пратеник на Министерството, който е включен в комисията, провеждаща изпита за завършване. Така държавата легитимира образованието в Свободния университет⁷.

Обучението в Балканския Близкоизточен институт цели да даде на студентите възможност да реализират дипломатическа или финансово-административна кариера, а така също да се предостави по-висока култура на търговците със средно образование. Прави се всичко възможно да се привлекат работещите като студенти и затова занятията се провеждат вечер от 18 до 22 часа, а

⁶ НБКМ-БИА, ІІД5111; Бобчев, С. С. Свободният университет и неговите задачи и назначения, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 51.

⁷ Бобчев, С. С. Свободният университет и неговите задачи и назначения, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 50; Академически глас, 01.10.1932, бр. 4, 1.

годишното разписание е съобразено със занятията на Софийския университет¹.

Обучението е ориентирано към запознаване на желаещите с Близкия Изток, Балканските земи и Славянския свят, за да може в създалата се ситуация да се осъществяват контакти с тях². Въвежда се изучаването на Балканите като самостоятелен регион, както и разглеждането на политиката като наука³. Създава се търговски музей, който да отразява търговията на Балканите и Близкия Изток⁴.

Като частно учебно заведение Балканският Близкоизточен институт се издържа от студентски такси, заплащане на изпити, от помощи, от такси за издаване на дипломи и свидетелства и други постъпления⁵. Управлява се от Съвет, в който влизат седем професора. Текущата работа се ръководи от директор и двама поддиректори, като директорът е и председател на Съвета на университета, но и отговаря пред него. Съветът се свиква от директора винаги, когато е наложително⁶.

¹ Реч произнесена от директора С. С. Бобчев на 10 октомври 1920 г. по случай откриването на Балканския Близкоизточен институт, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 39; Отчет за вървежа и състоянието на Свободния университет през 1921 – 1922 академична година, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 50; Бобчев, С. С. Свободният университет и неговите задачи и назначение, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 49.

² Реч произнесена от директора С. С. Бобчев на 10 октомври 1920 г. по случай откриването на Балканския Близкоизточен институт, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 42.

³ Бобчев, С. С. Да се изучава ли политиката като наука в университета?, В. Научен преглед, 1932, 79 – 84; Бобчев, С. С. Една нова наука - Балканология, В. Славянски календар, 1936, 9 – 19.

⁴ Търговски музей, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 94 – 96.

⁵ Устав на Балканския Близкоизточен институт в София, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 6 – 8.

⁶ Управление и преподавателски персонал на Свободния университет, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 8 – 9.

В университета могат да станат професори лица, които са такива в друг славянски университет или лица с висше образование, за които съветът прецени, че имат нужната подготовка⁷. Всеки преподавател е длъжен при обучението на студентите да набляга на практическите знания. Дори част от предметите се преподават само под формата на практически семинари, без да се четат лекции по тях⁸. Всеки преподавател е длъжен да предоставя на библиотеката на университета по един екземпляр от своите научни трудове, за да са лесно достъпни на студентите⁹.

За постъпване като студент в Свободния университет има същите изисквания, както към кандидатите в Софийския университет. Приемат се и слушатели като такива могат да бъдат всички завършили средно образование¹⁰. При създаването на университета е предвидено да се обучават 300 студенти, но още първата година броят им се превишава почти двойно. Тенденцията да се обучават повече от предвидените студенти, а да се дипломират само около една десета от училите се запазва през годините. Това положение се тълкува от ръководството като знак, че обучаващите се търсят практически знания, а не целят да завършат на всяка цена образованието си¹¹. Най-много са студентите, които са завършили търговски гимназии и искат да продължат образованието си

⁷ Пак там, 13.

⁸ Бобчев, С. С. Свободният университет и неговите задачи и назначение, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 49.

⁹ Библиотека при института, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 97 – 98; Отчет за вървежа и състоянието на Свободния университет през учебната 1927/1928 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1930, 45.

¹⁰ Управление и преподавателски персонал на Свободния университет, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 13 – 14.

¹¹ Отчет за вървежа и състоянието на Свободния университет през 1921 – 1922 академична година, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 52.

в специално висше училище, затова и Търговският отдел е най-посещаван. Друга голяма група студенти са хора, които работят като чиновници и целят да обогатят знанията си. Въпреки, че голяма част от студентите са работещи, много се държи на редовното посещаване на занятията и полагането на изпити в края на всяка учебна година¹. Освен широката култура Институтът се стреми да даде на своите възпитаници и добра езикова подготовка. Всеки постъпил задължително изучава един западен и един славянски език². В Свободния университет, както и във европейски университети, по чийто образец е изграден, се завършва висше образование за три години³. През годините се осъществяват научни контакти с редица университети. Така Балканският близкосточен институт повишава популярността си извън страната и дава възможност на учащите се да се запознаят с научните достижения на други сходни университети⁴. Бобчев смята, че с това образование Свободният университет изпреварва останалите висши специални училища⁵.

Представеното устройство на Балканския близкосточен институт показва, че още при основаването му в него са

¹ Реч произнесена от директора С. С. Бобчев на 10 октомври 1920 г. по случай откриването на Балканския Близкосточен институт, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 41; Бобчев, С. С. Свободният университет и неговите задачи и назначения, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 49.

² Отчет за вървежа и състоянието на Свободния университет през 1921 – 1922 академична година, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 50.

³ Бобчев, С. С. Свободният университет и неговите задачи и назначения, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 48; Академически глас, 01.10.1932, бр. 4, 1.

⁴ НБКМ-БИА, ПД3371; ПД4810 – ПД4811; ПД6156 – ПД6166.

⁵ Реч произнесена от директора С. С. Бобчев на 10 октомври 1920 г. по случай откриването на Балканския Близкосточен институт, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 37 – 39.

заложили функции, които трябва да дадат основно практическо образование на обучаващите се в него, в сферата на икономиката и дипломатията. Създа телите на института се стремят да дадат на обучаващите се „високо образование“, което е съобразено с водещи образци в световната практика, затова и обучението в Свободния университет е изградено по модела на европейски учебни заведения. С цел да се повиши нивото на получаваното обучение, допълнително са заложили критерии за ценз за преподаватели и студенти. Функционирането на Свободния университет умишлено е обвързано с държавен контрол върху него, за да може държава да въведе свои изисквания и да следи нивото на обучението, което гарантира престижа на получената диплома.

В първите години след създаването на Свободния университет директор и председател на Академичния съвет е С. С. Бобчев, а поддиректори са П. М. Богаевски и Т. Кулев⁶. Бобчев е изключително доволен от това управление и приема, че след смъртта на П. Богаевски, равновесието в ръководството на учреждението се нарушава. Тогава постепенно Т. Кулев остава на заден план, а като водеща личност се появява Петко Стоянов. Макар и да си сътрудничи с него, Бобчев не го одобрява като ръководител на университета, защото го счита за избухлив и налагащ се в работата човек. След оттеглянето на Бобчев от директорския пост, през 1936 г., поради влошаване на здравето му, се променя начинът, по който се управлява учебното заведение. Той е избран за почетен директор, като запазва правата си в ръководството на университета, а учебното заведение се управлява от трима директори, които избират един от тях за представител на учреждението и пре-

⁶ Управление и преподавателски персонал на Свободния университет, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 3.

седател на Академичния съвет¹. Първите трима директори са Т. Кулев, Д. Мишайков и П. Стоянов, а през 1938 г. новият директорат включва Т. Кулев, Ганчо Пашев и Нейчо Иванов². Въпреки промените, в управлението и начина, по който се ръководи учредението през годините, Бобчев винаги си остава водещата фигура, която следи за безпрепятственото развитие на института.

С. С. Бобчев е твърдо убеден в сериозността на начинанието си, както и в обществената и държавната нужда от него. Затова цели да изгради сериозна учебна и научна институция, която да е фактор в българското висше образование и наука. Директорът е на мнение, че възпитаниците на университета трябва да са сред хората, които влияят върху българското развитие. Поради тези причини той работи за законово признание на университета, за изграждане на собствена сграда на висшето училище, за сплотяване на завършилите го и създаване на традиции на Свободния университет. Бобчев се стреми да изгради широка мрежа от научни връзки, които да помогнат за издигането на престижа на Балканския блискоизточен институт.

Един от основните проблеми за Свободния университет, в първите години след създаването му, е признаването на образованието на завършилите го. Въпреки че училището е признато от Министерството на народното просвещение и е поставено под негов контрол; въпреки че се държи на високото ниво на обучение; въпреки че програмата на обучение е съобразена с водещи европейски учебни заведения; въпреки че в университета непрекъснато се въвеждат все нови и нови изисквания, които целят да повдигнат нивото на обучение, а така

също се стремят към уеднаквяване на критериите на Свободния университет с тези на Софийския, много държавни институции не признават даваните от университета дипломи. Той е подложен на множество атаки от страна на Софийския университет и обществеността, чиято цел е да се дискредитира обучението в него. Тези проблеми съпътстват висшето училище през целия период на съществуването му. За да се справи с тях, през годините Бобчев подема различни инициативи, които да докажат легитимността на Свободния университет, полезността му, високото качество на обучение в него, както и ползата за обществото и държавата от университета.

Както стана ясно от текста по-горе основната цел на обучението в Свободния университет е да се дадат практически знания на студентите и слушателите в него. Поради тази причина ръководството е на мнение, че раздаването на дипломи, никога не стои като приоритетен въпрос. Също така още от самото създаване на училището, управляващото тяло се стреми обучението в него да отговаря на законовите изисквания в страната. Затова макар и частно, училището е поставено под контрола на Министерството на народното просвещение, което легитимира издаваните дипломи. Въпреки взетите мерки през цялото време на съществуване на Свободния университет има спорове около признаването на образованието на завършилите го. Проблемите идват основно от държавни учреждения, които не знаят как да третират възпитаниците му³. Тези неприятности пораждаат недоволство у завършващите. За да се намери изход от ситуацията се налага признаването на Балканския блискоизточен институт със специален закон. Проблем, с чието разрешаване С. С. Бобчев се

¹ Отчет за академичното състояние и дейността на Свободния университет през учебната 1935 – 1936 година, В. Годишник на Свободния университет в София, 1937, 26 – 27.

² НБКМ-БИА, ПД5619.

³ За правата, които дава Свободният университет, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 92 – 99.

заема лично. Чрез ходатайстване пред министъра на народното просвещение и благо дарение на политически си контакти, директорът успява да издейства прие мането на закона, според който Свободният университет е признат за юридическо лице с нестопанска цел, а на завършилите го се признава пълно висше образование¹.

Законът за Свободния университет помага на висшето училище не само да легитимира дипломите, които дава на завършилите го, но и да стопанисва като юридическо лице придобитото имущество, а така също и свободно да управлява средствата си, придобити от студентски такси, дарения и организиране на лотарии, за осъществяване на дейността си².

Основен проблем за Свободния университет, непосредствено след създаването му е мястото, където да се помещава. Първоначално се използват няколко зали в Софийската търговска гимназия, отпуснати от Софийската търговска камара, която има интерес от дейността на училището. Залите не са достатъчни за нормалното функциониране на института и затова директорът Бобчев урежда Софийският университет да отпусне на Свободния аудиториум, ползвани от Юридическия факултет³. Славянското дружество също предоставя залата си за

заседания на Академичния съвет⁴. Въпреки така организираната дейност, след успешното начало и бързото разрастване на университета, за ръководството му става ясно, че учебното заведение трябва да разполага със собствена сграда, която да отговаря на специфичните му нужди. Управата на института намира в центъра на столицата подходящ парцел, принадлежащ на Пенчо Петров. Парцелът е наследствен и наследниците, се съгласяват да продадат парцела и сградите върху него, като получат сумата разсрочено⁵. За покупката са необходими пет-шест милиона лева, с които Свободният университет не разполага. Ръководството му се обръща за отпускане на средства към банки и други кредитни учреждения, но въпреки, че кредитният рейтинг на Института е висок, получават отказ. Така необходимите пари за строежа се събират основно от студентски такси и доброволно намаляване на заплащането на преподавателите. Помогат и Софийският университет и Софийската търговска камара като се отказват от наема за помещението си, които ползва института. В последствие висшето училище взема заем от Димитър Икономов от Казанлък и ипотечен заем от Чиновническо кооперативно спестовно дружество⁶. Така сградата на университета на ул. Раковска, в София, чийто строеж е започнал през 1923 г. е тържествено открита от директора С. С. Бобчев на 12 октомври 1924 г. и веднага започва да функционира⁷. Бобчев показва своята

¹ НБКМ-БИА, ПД6167; Академически глас, 01.10.1932, бр. 4, 1; Академически глас, 01.05.1933, бр. 11, 1; Закон за признаването на Свободния университет за политически и стопански науки (Балкански Близкоизточен институт) в София, В. ДВ, бр. 34, 28.03.1924 г.; За правата, които дава Свободният университет, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 92 – 99.

² Годишник на Свободния университет в София, 1924, 106; Защо и как е основан Свободният университет, С. 1928, 41 – 42.

³ VI отчет за вървежа и състоянието на Свободния университет през 1923 – 24 год., В. Годишник на Свободния университет в София, 1925, 155; Реч произнесена от директора С. С. Бобчев на 10 октомври 1920 г. по случай откриването на Балканския Близкоизточен институт, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 41..

⁴ VI отчет за вървежа и състоянието на Свободния университет през 1923 – 24 год., В. Годишник на Свободния университет в София, 1925, 155.

⁵ Там там, 155.

⁶ Бобчев, С. С. Осветяването дома на Свободния университет, В. Годишник на Свободния университет в София, 1925, 148 – 149.

⁷ Бобчев, С. С. Свободният университет и неговите задачи и назначение, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 50; Бобчев, С. С. Осветяването дома на Свободния университет, В. Годишник на Свободния университет в София, 1925, 147.

далновидност и непосредствено след отварянето на сградата, сключва договор с ректора на Софийския университет В. Н. Златарски, за ползване под наем на помещения за нуждите на Юридическия факултет. Със сключването на този договор се осигуряват допълнителни средства на Свободния университет¹.

Освен чисто практичните действия по осигуряване на съществуване на Свободния университет, като законното му признаване и построяването на сграда, Бобчев добре осъзнава и нуждата от изграждане на положителен образ на Свободния университет пред обществото като образователен и научен център, а така също и създаване на собствени университетски традиции, които да обединяват свързаните с институцията. За да реализира тези свои виждания още от първата година от основаването за патрон на университета се обявява Св. Иван Рилски и денят на светеца се чества като празник на висшето училище и се отбелязва тържествено². Организират се и публични лекции, с цел да се популяризира дейността на университета³.

Пак с цел обособяването на Балканския Близкоизточен институт като научен център три пъти в годината започва да излиза списание „Научен преглед“. С редакцията му се занимават всички преподаватели, но до голяма степен изданието продължава традициите, наложени от Бобчев с „Юридически преглед“⁴.

¹ НБКМ-БИА, ІІД6182.

² НБКМ-БИА, ІІД5879; Бобчев, С. С. Из живота на Свободния университет. Едно културно тържество, непубликуван текст, писан 1921 г.; Отчет за вървежа и състоянието на Свободния университет през 1921 – 1922 академична година, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 46

³ Свободният университет през 1925/26 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1928, 44.

⁴ Отчет за живота, академичната деятелност и състоянието на Свободния университет през 1929 – 1930 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1932, 62.

Всички преподаватели могат да публикуват в списанието и така да дадат гласност на научните си занимания и да улеснят студентите при намирането на материали за обучение⁵.

С особено внимание ръководството на университета и по-специално директорът Стефан Савов Бобчев се отнасят към студентите, независимо дали са настоящи или бивши. Той схваща завършващите, тяхната реализация и знания като признание за качеството на образованието, което се получава в Свободния университет. Бобчев е твърдо убеден, че независимо дали са настоящи или бивши студенти, хората учили в университета представляват една общност, която трябва взаимно да се подкрепя. За да насърчи тези свои схващания и в обучаваните, той поддържа тесни връзки с тях. Приканва ги да се образават през целия си живот, за да могат да имат възможно най-добрата професионална реализация⁶. Насърчава ги да не прекъсват взаимоотношенията си, след като приключат с обучението си, а да си сътрудничат, като за целта се създава Дружество на завършилите Свободния университет⁷. През цялото време Бобчев е поддържа контакти с дружеството и дори е обявен за негов почетен член на 01 март 1933 г., по случай 80-годишнината си⁸.

⁵ НБКМ-БИА, ІІД5966.

⁶ Бобчев, С. С. Разковничето за сполука в живота, В. Академически глас, 01.10.1936, бр. 44, 1; Бобчев, С. С. Неугасимата лампада на Светия „Отец“, В. Академически глас, 01.10.1937, бр. 54, 1; Бобчев, С. С. Моята сурвакница за 1938 г. към свършилите свободния университет, В. Академически глас, 01.01.1938, бр. 57, 1; Свободният университет през 1925/26 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1928, 46.

⁷ Студентското дружество при Свободния университет, В. Годишник на Свободния университет в София, 1922, 96 – 97; Бобчев, С. С. Академическата челяд при Свободния университет, В. Академически глас, 01.10.1935, бр. 34, 1.

⁸ НБКМ-БИА, ІІД5595; Академически глас, 01.02.1933, бр. 8, 3; Академически глас, 10.05.1939, бр. 72, 1 – 2.

Въпреки усилията на ръководството на Свободния университет да предопостави практическо образование на високо ниво на своите студенти и да прави всичко възможно да убеди обществото за полезността на учреждението за обществото и държавата, през цялото си съществуване Балканският блискоизточен институт е подложен на непрестанна критика. Основните обвинения са, че университетът създава „умствен пролетариат“ и че образованието в него не е на достатъчно високо ниво. Критиките предимно са на лична основа и идват откъм Софийския университет, макар че част от преподавателите в държавния университет преподават и в Свободния¹. Ръководството на института многократно отхвърля упреците в „производство на безработни висшисти“, с мотива, че повечето от учащите се стремят да придобият практически знания и процентът на завършващите е много нисък в сравнение с обучаващите се, тъй като повечето от тях имат работа или се занимават с частен бизнес². Прави се опит да се наложи мнението, че нивото на образование в университета не е на европейското равнище за подобен род училища³. От Свободния университет многократно заявяват, че не са конкуренти на Софийския университет, а считат, че двете учебни заведения взаимно се

¹ Джупанов, В. Критическа студия върху: Нашето училище, въобще и университета ни, Incl. „Свободния“, „Академиите“ и пр., в частност, С. 1924, 14 – 17.

² НБКМ-БИА, ИД5876; Бобчев, С. С. Академическо положение и деятелност на Свободния университет, непубликуван текст, писан 1937 г.; Свободният университет през 1925/26 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1928, 42 Отчет за живота, академичната деятелност и състоянието на Свободния университет през 1930 – 1931 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1932, 75; Стойков, В. За три разсадника на висшата наука и култура, В. Научен преглед, 1933, 78 – 79.

³ Свободният университет през 1926/27 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1928, 5.

допълват⁴. За да убедят своите опоненти в правотата си, от Свободния университет искат проверка от Софийския. Резултатите от нея показват, че действително критериите в Балканския блискоизточен институт са на високо ниво. Въпреки това от Софийския университет отказват да признават взетите изпити в Свободния и да приемат студенти, в горни курсове, които са учили в частното училище⁵. Също така отказват да използват създадените кадри от частното училище при обособяването на икономически факултет, с мотива, че полученото образование е предимно практическо⁶. Налага се мнението, че образованието, което дава Свободния университет се признава в чужбина, а в България не⁷.

За да се подобри обучението и да се отхвърлят отправяните критики, в Балканския блискоизточен институт се правят и редица промени в устройството. Учебните занятия се изтеглят в по ранни часове на деня. Увеличава се срокът на обучение от три на четири години. Поставят се същите критерии за прием на студенти и преподаватели, както в Софийския университет⁸. Реформира се структурата на учебното заведение и дори се преименува от Свободен университет

⁴ Отчет за вървежа и състоянието на Свободния университет през 1922 – 1923 академическа година, В. Годишник на Свободния университет в София, 1924, 22 – 23.

⁵ ГСУ 1938/1939, 46 – 48.

⁶ НБКМ-БИА, ИД6227; ИД6229; ИД6230; ГСУ 1936/1937, 25.

⁷ Свободния университет през учебната 1932 – 1933 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1933, 20.

⁸ Свободният университет през 1926/27 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1928, 5; Отчет за живота, академичната деятелност и състоянието на Свободния университет през 1929 – 1930 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1932, 65; Свободния университет през учебната 1932 – 1933 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1933, 20; Стойков, В. За три разсадника на висшата наука и култура, В. Научен преглед, 1933, 79; Защо и как е основан Свободният университет, С. 1928, 38.

във Висше училище, макар Бобчев да е твърдо против смяната на името¹. В различни издания постоянно се публикуват нормативните актове, на базата, на които функционира Свободният университет като се излага и позицията на ръководството по проблемните въпроси². Усилията обособено да се защити съществуването на Свободния университет не дават резултат и в крайна сметка, той е закрит през 1938 г. от министъра на просвещението проф. Георги Манев³.

Стефан Савов Бобчев е съкрушен от затварянето на Свободния университет. Той е твърдо убеден, че този акт е вследствие на личната ненавист на министър Г. Манев към учреждението. Бобчев намира потвърждение на това свое убеждение във факта, че министърът затваря Свободния университет, непосредствено след като е заел поста, а също така и в обстоятелството, че при първия си опит не успява, но веднага следва втори, който е успешен⁴. Въпреки, че е на преклонна възраст и с разклатено здраве, Бобчев заема твърдо позиция за възстановяване на висшето училище. Той предприема енергични действия да се справи с породените от затварянето на училището последици,

както и да възстанови дейността му⁵. Основание за тези надежди му дава фактът, че много бързо министърът на просвещението проф. Георги Манев е сменен с проф. Богдан Филев, с когото почетният директор поддържа близки контакти от дълги години⁶.

В качеството си на почетен директор, Бобчев не е длъжен и не е в състояние реално да се включи в борбата за запазване на Свободния университет. Въпреки това той се убеждава, че директорите на висшето училище не предприемат реални действия по запазването му. Според него Т. Кулев се е отдал на адвокатската си професия и е прекалено „муден“ относно университетските дела, макар и да е упълномощен да е представител на института, Д. Мишайков е прекалено зает с председателстването на Съюза на популярните банки, а П. Стоянов, счита за недостойно да се среща с представители на властта, за да ходатайства да се запази университета⁷. При така създаденото се положение на Академичен съвет Бобчев настоява случаят на Свободния университет да се популяризира. За целта предлага да се издадат брошури с отчетите на Академичния съвет, да се обърнат с молба за помощ към царя, министър-председателя Георги Кыосеиванов и председателя на Народното събрание Стойко Мушанов. Академичният съвет приема предложенията и проф. Стоянов е натоварен със задачата, но не я изпълнява. Това налага да се избере комисия в състав Т. Кулев, Ганчо Пашев и Нейчо Иванов, която да изпълни предложението. На по-късен етап към екипа се присъединява и Д. Силяновски. Предло

¹ НБКМ-БИА, ИД5619; Отчет за живота, академичната деятелност и състоянието на Свободния университет през 1930 – 1931 г., В. Годишник на Свободния университет в София, 1932, 72; Защо и как е основан Свободният университет, С. 1928, 33.

² Преглед на живота, академичната деятелност и управлението на Свободния университет през първата десетгодишна (1920 – 1930.), В. Научен преглед, кн. 3, 1930, 1 – 32; Защо и как е основан Свободният университет, С. 1928, Предговор; Десета годишна на Свободния университет 1920 – 1930 г., С. 1930.

³ Наредба-закон за частните висши училища, ДВ. бр. 80 от 12.04.1938 г.

⁴ НБКМ-БИА, ИД5619; Бобчев. С. С. На прощаване с отминаващата 1938 г., В. Академически глас, 10.01.1939, бр. 68, 1 – 2.

⁵ Балабанов, Н. Т. Висши специални училища. Българската просвета някога и днес, С. 1939, 270.

⁶ НБКМ-БИА, ИД5619; Академически глас, 10.12.1938, бр. 67, 8; Бобчев. С. С. Поздравителни думи към завършилите Свободния университет по случай новата 1940 година, В. Академически глас, 25.12.1939, бр. 76, 3.

⁷ НБКМ-БИА, ИД5619.

женията на Бобчев не са приети официално от академичния съвет, за да не се обиди П. Стоянов¹.

Съществуването на Свободния университет е защитено и от голяма част от българската общественост².

В крайна сметка С. С. Бобчев успява в своето начинание и на 13 май 1940 г. министърът на народното просвещение Б. Филов, внася в Народното събрание законопроект за Държавно висше училище за финансови и административни науки. В мотивите се посочва, че училището е важно за развитието на страната и е доказало, че от него излизат добри специалисти. Изтъква се, че то вече ще е държавно, но ще се издържа от собствени средства³. Законът става факт на 07 юни 1940 г.⁴ и училището започва да функционира от 01 септември⁵.

Затварянето на Свободния университет и възстановяването му като Държавно висше училище за финансови и административни науки е тежък удар за Бобчев в самия край на живота му. Въпреки това той показва, че дори възрастен и болен, не се отказва от целите си и е готов да ги отстоява до край. Възстановяването на Балканския блискоизточен институт е своеобразно признание за изграденото под ръководството на Бобчев висше училище и качеството на образованието, което се получава в него.

Със създаването на Свободния университет в България и неговата дейност Стефан Савов Бобчев дава своя принос за развитието на висшето образование в страната като изгражда нов тип висше училище, което да дава предимно образование с практическа насоченост. В

Свободния университет се обучават много кадри, които помагат в развитието на страната в междувоенния период. Свободният университет и неговият директор помагат на много учени да изкарват прехраната си, като им се предоставя възможността да правят и популярни рат науки от нов тип за България, която изучава Балканско-блискоизточния регион в неговата цялост. Постепенно Свободният университет се утвърждава като авторитетно учебно заведение и завоюва своето място въпреки атаките срещу него. Дори самата държавна власт признава ползата за страната от съществуването на висшето училище.

¹ Пак там.

² Пак там, ИД6146 – ИД6153.

³ Пак там, ИД6700^a.

⁴ Закон за Държавно висше училище за финансови и административни науки, В. ДВ, бр. 126 от 07. 06. 1940 г.

⁵ Стефан Савов Бобчев, В. Училищен преглед, 1940, 961.

проф. дфсн., д-р ист. НАКО СТЕФАНОВ

**„НЕООСМАНИЗМЪТ“ В ТУРЦИЯ – ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕ,
ПАРАМЕТРИ, ЦЕЛИ, ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПЕРСПЕКТИВИ – КРАТЪК ПРЕГЛЕД**

**NEOSMANISM IN TURKEY – PREREQUISITES FOR OCCURRENCE,
PARAMETERS, OBJECTIVES, CHALLENGES AND PERSPECTIVES – SHORT
OVERVIEW**

Prof. NAKO STEFANOV, PhD in History, Dr. Habilis in Philosophy

Abstract: In recent years we are witnessing the transformation of Turkey in techno-economic, socio-political and even spiritual and cultural aspects. This change is accompanied by desire of the elite and will of the state for different from the previous international and geopolitical role. Without total denying of the Kemalist heritage in Ankara were "born" new ambitions and goals. This relatively new and complex amalgam of ideas, policies, actions and interactions was easily called by international observers "neosmanism", although this term is not very accurate in the description of the aspirations of the ruling configuration because:

- At one hand we actually are witnessing a determined policy of "building" a "paternalistic" type of relationship with the countries which were once part of the Ottoman Empire;
- On the other, however, actively is conducting Pan-Turkist course, aimed to peoples and countries, which never were part of the Ottoman Empire;
- Thirdly there is the imposition of some sort of "panislamism" by offering a model of "moderate Islam" acceptable to the West, but it contains within itself the seed of centripetal ambition for "new Caliphate".

In this report we are providing a short overview of the prerequisites for occurrence, visible parameters, hidden purposes, inevitable challenges and likely prospects of "neo-ottomanism" as a new form of functioning of the Republic of Turkey. At the end we are trying to make a conclusion, concerning what should be the reaction of Bulgaria because the "neosmanism" of Turkey poses a number of questions in regard with the Bulgarian people and state.

Key words: Globalization, regionalization, neosmanism, panislamism, New Caliphate, Kemalist heritage, Ottoman Empire.

Въведение

Темата за „неосманизма“ като идеология и политика е изключително важна, актуална и показателна във връзка с промените, извършващи се в зоната на Мала Азия, но и в света като цяло. В процеса на пропукване на „съвременната глобализация“, т.е. на реализацията на „глобализъм по американски“, ставаме свидетели на започваща се „регионализация“ и „квази-регионализация“ с дълбоко отиващи последствия. Много актуална и важна е тази тема за Балканите, и особено за България,

поради това, че „неосманизмът“ разглежда регионът като един от ключовите обекти на влияние и въздействие.

През последните години ставаме свидетели на трансформация на Турция в технико-икономически, социално-политически и даже духовно-културен план. Тази промяна се съпровожда с желание на част от елита, формиращ волята на държавата, за различна от досегашната международна и геополитическа роля. Без да се отрича тотално кемалисткото наследство в Анкара се „раждат“ нови амбиции и цели. Тази относително нова и сложна амалгама от идеи, политики,

въздействия и взаимодействия бе наречена с „лека ръка“ от международните наблюдатели „неосманизъм“, макар че този термин не е много точен в описанието на стремежите на управляващата страната конфигурация, тъй като:

- От една страна действително сме свидетели на целе насочена политика на „строите лството“ на „патерналистки“ тип взаимоотношения със страните, били навремето част от Османската империя;
- От друга, обаче, активно се провежда и пантюркистки курс, нацелен

на народи и страни, които никога не са били част от Османската империя;

- От трета се наблюдава налагането на своеобразен „пан исламизъм“ чрез предлагането на модел на „умерен ислам“, приемлив за Запада, но съдържащ в себе си зърното на центро-стремителни амбиции за „нов Халифат“.

Фиг.1. Карта на Османската империя

Целите на дадения доклад е да се направи преглед на този феномен, да се синтезират определени реалистични оценки и изводи, както и да се очертаят възможни перспективи и предизвикателства. Тези цели се постигат чрез следните задачи, структурирани в няколко раздела, а именно:

1. Предпоставки за възникване на „неосманизма“ като идеология и ядро на политическа практика;
2. Основни измерения и цели на „неосманизма“ в съвременна Турция;
3. Перспективи и предизвикателства пред „неосманизма“ като идеология и политика.

В заключение се правят изводи за това, каква би следвало да бъде реак

цията на България, доколкото „неосманизмът“ на съседна Турция поставя редица „меко“ казани, въпроси пред българския народ и държава.

В качеството на методологическа платформа са използвани такива подходи като:

- Системен подход, съгласно който разглежданият феномен представява съвкупност от взаимосвързани компоненти, действащи като едно цяло;

- Геополитически и геоикономически подходи - последните „виждат“ политическите и икономическите отношения през призмата на конкретната специфика на формираната географско-природна среда, създаваща уникални формати на взаимодействия;

- Исторически подход, изхождащ от презумпцията, че обектът не може да бъде разбран ако не го анализираме в исторически план, т.е. как се е развивал във времето и пространството.

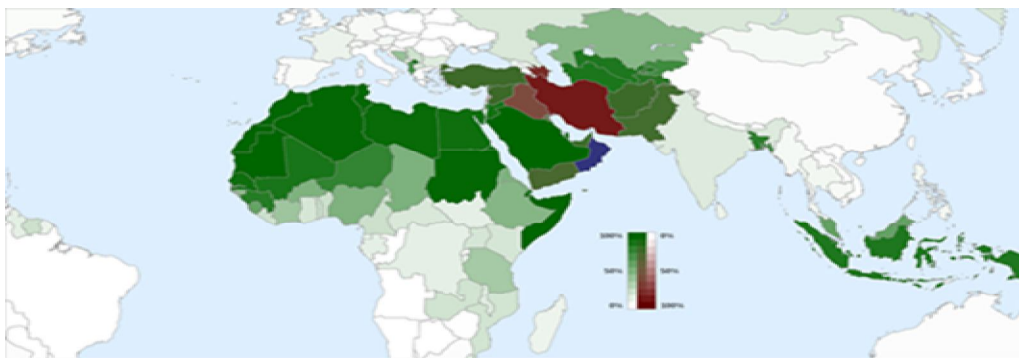
- Цивилизационният подход, според който в историческото време и пространство се формират сложни политическо-икономически, идейно-религиозни, социо-културни и прочее комплекси, които се отличават един от друг. Те често влизат в сложни и противоречиви взаимоотношения и взаимодействия, но именно те формират базовите плат-

форми на съществуване на човечеството.

Предпоставки за възникване на „неосманизма“ като идеология и ядро на политическа практика

Неосманизмът“ като явление в сферата на идеологията и политиката е комплексен резултат от редица фактори и събития във времето. Този комплекс синтезира феномени в геополитически, геоикономически, религиозни, цивилизационни, политически, икономически и прочее аспекти, чието изброяване ще отнеме време и място. Те са „оплетени“ в сложна причинно-следствена и понякога вътрешно-противоречива връзка. Сред ключовите фактори ще отбележим следните:

1. Цивилизационната компонента – Неосманизмът е преосмисляне на непревзможната имперска носталгия на голяма историческа държава, недоволна от положението и ролята си в света. Това преосмисляне се извършва на фона на засилване на „Глобалния“ и „Политическия ислям“, базирани на идеите на „Панисламизма“, както и на фона на „новото възраждане“ на „Пантюркизма“ („Пантуранизма“).

Фиг.2. Карта на разпространение на исляма в световен план – колкото по-тъмен е цветът, толкова по-висок е относителният дял на мюсюлманите сред населението на съответната страна

Тук ще цитираме казаното в италианското геополитическо списание *Limes*, което в статията си „Завръщането на султана“ (*Il ritorno del sultano*) подчертава следното: «Империиите никога не умират, ако техните основи не са изтръгнати с корена и не са засипани със сол. Техният дух живее в много поколения, както на потомците на господстващите, така и на подчинените народи. Те са готови отново да се възродят при първия удобен случай, само геополитическият натиск над тях да отслабне, а редът, провъз гласен за вечен, се окаже крехък и разнебитен».¹

2. Геополитическата и геоикономическата компонента – Несъмнено феноменът на „неосманизма“ не следва да се разглежда само като локално явление. Тъй като перспективите на него вото развитие са свързани с определени тенденции в глобалната динамика.

От една страна са верига от събития, свързани с разпада на СССР и източноевропейския социализъм. Този разпад доведе до формирането на „глобализацията в края на ХХ и началото на ХХI век във формата на „американския глобализъм“.

Но самата тази „глобализация по американски“ като следствие от „Глобалната криза“ започна да ерозира. В Щатите се осъществи смяна на „неоконсерваторите“ на върха на външната политика на САЩ с така наречената „реалистическа школа“ около президента Обама и най-вече около новия секретар на Държавния департамент Джон Кери. При тази смяна се наблюдава, ако не отказ от целите, то поне трансформация на средствата за достигане на същите тези цели.

Ключов елемент в кристализиращите разбирания какви да бъдат новите средства е този, че продължаването на „американското лидерство“ през ХХI век се нуждае от подкрепата на мрежа от проамерикански „регионални лидери“.

¹ *Limes*, 4, 2010, «*Il ritorno del sultano*», 19.

Последните за да играят ролята си на регионални хегемони пък са водени от необходимостта да търсят поддръжката на Щатите. Именно такава „симбиоза“ е в основата на явлението на „псевдо регионализацията“. Последната се появи редом с възникването на ядра на действителна „регионализация“ в Източна Азия и Евразия, Европа и Латинска Америка Южна Азия, и другаде.

Определено сред геополитическите фактори, работещи в един противоречив режим на действие може да се спомене също застоялото“ се влизане на Турция в ЕС.

В социално-икономически план несъмнено стартова точка за възникване на „неосманизма“ стана динамичното социално-икономическо развитие на Турция, особено в условията на започналата „Глобална криза“. Страната е с БВП от \$1.125 trillion (2012 г.), с което се нарежда на 17 място в света.²

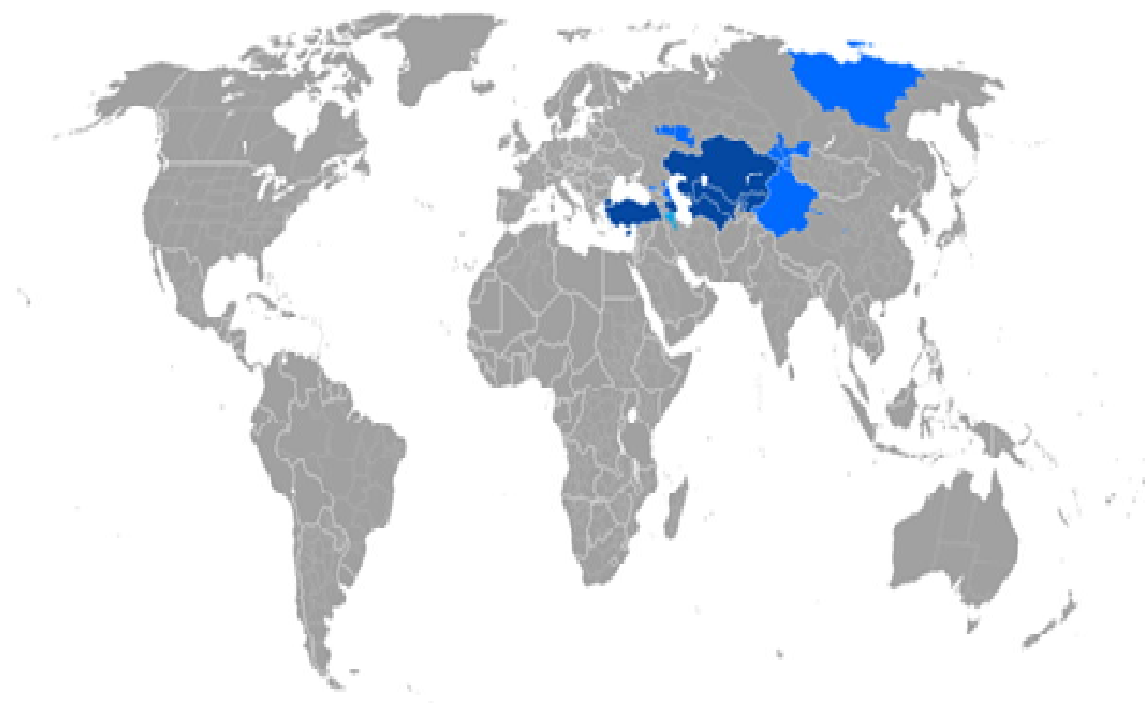
Основни измерения и цели на „неосманизма“ в съвременна Турция

Като идейна платформа се смята, че „неосманизмът“ е концептуализиран във фундаменталния труд на Ахмед Давутоглу „Стратегическа дълбочина“ (*Stratejik Derinlik*). Този роден в провинция Коня 54 годишен ерудиран учен и дипломат е ключова фигура в политическите кръгове на съвременна Турция. Той е външен министър на страната от 2009 година.

Смята се, че ключови турски и чужди вдъхновители на неосманизма са такива като:

- Бившият турски президент Тургут Йозал (1927-1993);
- Джордж Фридмън – американски геополитик, ръково дител на Стратфор; Известния американски неоконсер ватор Пол Уолфовиц

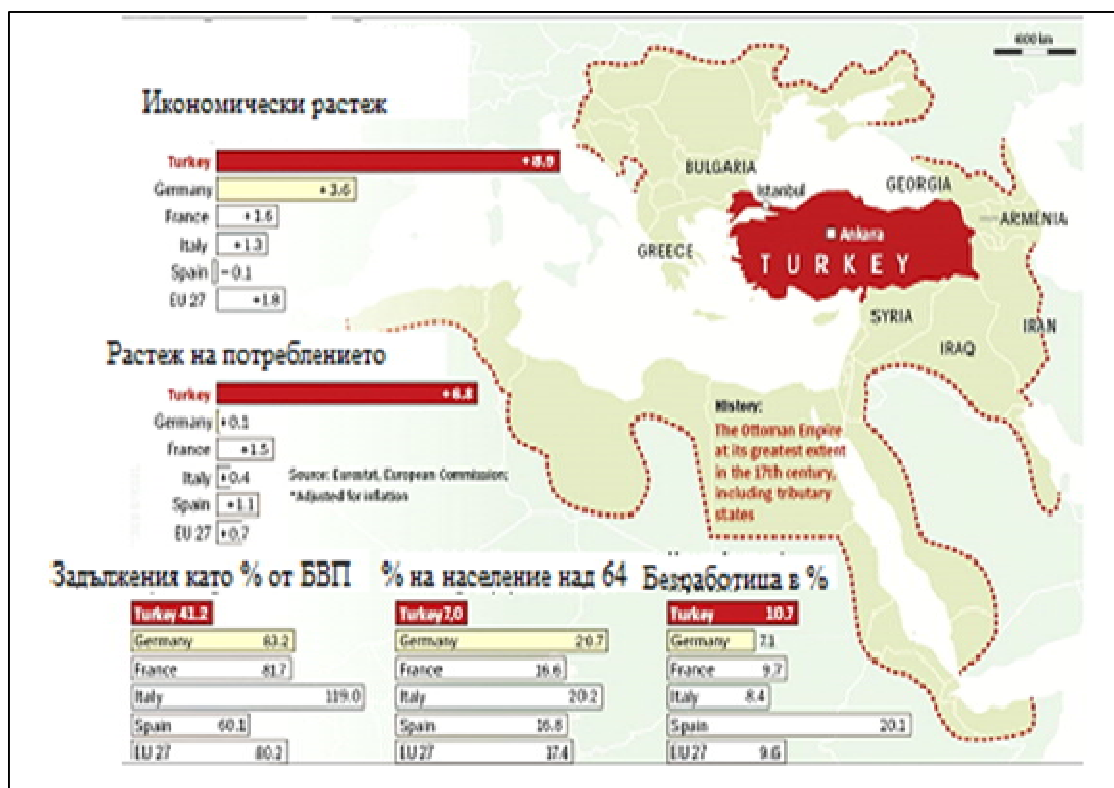
² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>

Фиг.3. Карта на разпространението на тюркските народи в глобален план

Фиг.4. Турция и ЕС(Европейския съюз)

Фиг.5. Динамика на социално-икономическо развитие на Турция – сравнение с Германия, Франция, Италия, Испания и със средните данни за ЕС-27 по такива параметри като (1) икономически растеж, (2) растеж на потреблението, (3) задължения като % от БВП, (4) % на населението над 64 години, (5) % на безработицата ¹

Таблица 1. Динамика на БВП на Турция през последните години

Година	Растеж на БВП в %
2010 година	9.2
2011 година	8.5
2012 година	3.0(прогноза)

¹ www.toroslar.com.tr

Фиг.5. Архитект на геополитическата концепция на „неоосманизма“ е турският външен министър Ахмет Давутоглу.

Редица заявления на Ахмет Давутоглу дават добра представа за Концептуалната същност на „неоосманизма“:

„Имаме наследство, оставено ни от Османската империя. Наричат ни „неоосманци“. Да, ние сме „новите османци“. Принудени сме да се занимаваме със съседните страни. И даже с тези в Африка. Великите държави са объркани от това, което се случва“.

„Османската империя е част от нашата история, а ислямът – един от елементите на културата ни. Западно-европейската ориентация е наш исторически опит, а тюркизмът – основното ни движение“.¹

Ключовите моменти, които характеризират концептуалната платформа на „неоосманизма“ могат да бъдат обобщени по следния начин:

- Турция има претенциите да стане водещ „модернизатор“ на Близкия и Средния изток, предлагайки „умерена исламистка платформа“ и умение да се

хармонизират взаимоотношенията със Запада;

- Турция се предлага в ролята на интегратор в социо-икономически и социо-културен план на три региона: Балкани, Близък Изток и Северна Африка. В тази връзка е и концепцията за турския евро-азиатизъм;

- На основата на горе казаното амбициите са постепенната трансформация на Турция не просто в регионален хегемон, но в „световна държава“, т.е. превръщането и в геополитически и геоекономически център. Според най-крайните привърженици на неоосманизма Турция трябва да се превърне в център на „новия халифат“ (neo-halifelik) за целия мюсюлмански свят.²

Казано по друг начин „неоосманизмът“ представлява идея за своеобразна

¹ Вж. Дарко Танаскович, Неоосманизмът. Турция се връща на Балканите, ИК «Изток Запад», С. 2010

² В реч на Ахмет Давутоглу пред турския дипломатически корпус, произнесена през януари 2010, той заявява, че свръхзадача на Турция е да се превърне не в регионална, а в световна държава, посочвайки, че такава възможност и дават нейното географско положение, историята и дипломатическият и опит- вж. пак в Д.Танаскович. Неоосманизмът.....

„реставрация“ на Османската империя в съвременните условия чрез някакви „модерни форми на доминация“, които засега не е ясно какви ще бъдат. Но съвременността предлага такова разнообразие от такива форми, че не е трудно да бъде структуриран определен комплекс от такива, които да бъдат използвани по определен начин.

Днес в Турция се говори за това, че поставените цели ще се постигат с „мека сила“. Въпреки че следва засега в руслото на глобалната политика на САЩ и НАТО Турция освен евро-атлантически интереси определено си поставя собствени стратегически цели.

Перспективи и предизвикателства пред „неосманизма“ като идеология и политика

Известно е, че съществува логика на намеренията и логика на обстоятелствата. В случая с „неосманизма“ се срещаме именно с тази ситуация. Доколко намеренията на „неосманския елит“ на Турция отговаря на действителните обстоятелства в зоната, която е обект на възжелания – Балканите, Близкия Изток и Северна Африка, а пък и в самата Турция?

Тук трябва да се отбележи, че съществуващият исторически спомен на народите, които във времето са били част от Османската империя, определено не е позитивен по отношение на „неосманистките стремежи“. Това е вярно даже, когато става дума за народи, които са част от територии, където ислямът е доминираща цивилизационна конфесия. Да не говорим за тези страни и народи, най-вече на Балканите, където една от презумпциите на съвременната им държавност се основава на отрицанието на периода на османизма. Доколкото именно владичеството на Османската империя се разглежда като ключов фактор за забавянето в

историческото им развитие спрямо другите европейски народи.

Застава въпросът с какво съвременна Турция е готова да привлече, т.е. да „интегрира“, въпреки лошите исторически спомени, различните страни и народи. Ако във времената на Османската империя жестокостта и насилието са били „лепилото“ на амалгамата от народи, религии и култури, днес какво може да играе ролята на такова „лепило“? „Неосманистката концепция“ не дава отговор на този въпрос.

Въпреки несъмнената през последните няколко години икономическа динамика на Турция, достатъчни ли са нейните ресурси и преимущества за превръщането и в геоикономически център на региона, да не говорим за такъв в световен план? Да си геоикономически център, макар и в регионален план, означава следното:

- Наличието на значима ресурсна база – природни ресурси и пазари, които си готов да „споделят“ в една или друга степен или форма за да може да интегрираш;

- Наличието на значима технологична база, т.е. способността да формираш собствена технологична зона, като по този начин „интегрираш“ чрез „споделяне“ на технологични знания, формиращи развитие.

Определено може да се каже, че въпреки успешното икономическо развитие през последните години Турция на дадения момент не може да предложи нито едно, нито другото, за да може да стане ядро на кристализацията на нов геоикономически център.

В геополитически план като фактор за интеграция може да бъде „сигурността“, т.е. предлагаш „сигурност“, „закрила“ срещу определена опасност, като по този начин създаваш предпоставки за „привличане“.

Въпросът, обаче, е в това, че страните, които Турция желае да интегрира не просто не виждат в Турция източник

на сигурност, но точно обратното, тя е разглеждана като източник на заплахата. И въпреки, че официална Турция е обявила политика на „нула проблеми“ със своите близки и по-далечни съседи, има неща, които ги карат да бъдат нащрек. Такова е, например, поведението на страната спрямо Сирия, с която преди време се поддържаха изключително добросъседски отношения. Но днес ситуацията е точно обратната. Подобно развитие на събитията не може да не предизвиква тревога у съседите на Турция.

Съществува и едно друго предизвикателство пред „неосманистките стремежи“ и то е вътре в самата Турция. Доколко страната е готова от гледната точка на вътрешната хомогенност, предвид кюрдските и другите проблеми, да насочи ресурси за външна експанзия? Не са ли повече нужни същите тези ресурси за:

- повишаване на социалното равнище на собственото население;
- за туширане на вътрешни, включително и етнически проблеми и тенденции на сепаратизъм;
- постигането на по литическо единство, доколкото последното е в условията на засилваща се ерозия предвид сблъсъка с някои твърди привърженици на кемализма и противниците на исламисткия фундаментализъм и други.

В крайна сметка няма ли разпиляването на такива ресурси в изпълнение на стремежи за регионална хегемония да създадат повече проблеми, отколкото да формират ползи. Като че ли развитието на ситуацията в Сирия върви именно в такава проблемна насока.

На всичко това „неосманизмът“ и като идеен и идеологически комплекс, и като политически проект, а още по-малко като социално-икономическа реалност, нито дава отговор, нито, ще подчертаем ние, е способен да даде отговор.

Защото такъв проект би следвало да бъде „примамлив“ за всички, които правих опити да „интегрираш“, да предизвиква техния интерес в най-различни аспекти. Позоваването на едно минало, което в никакъв случай не е еднозначно, а точно обратното, не може да бъде устойчива основа за перспективно бъдеще. От тази гледна точка „неосманизмът“ е безплодна конструкция.

Вместо заключение - въпросите, които поставя „неосманизмът“ пред България

Когато правим извода, че „неосманизмът“ е безплодна конструкция, трябва да кажем, че той в никакъв случай не е безопасна такава. Особено когато се има предвид „външната подкрепа“ за създаване на псевдо регионалистки платформи. Ние твърдим, че той е безплоден като източник на позитивно развитие, както за субекта на въздействие – Турция, така и за обектите на това въздействие – балканските, близоизточните и североафриканските страни и народи. Но именно тази безплодност го прави изключително опасен. Тъй като липсата на позитиви, може да го направи източник на негативи.

Казано по друг начин постигането на целите да се търси не чрез предлагането на полезни преимущества, а чрез формирането на негативни въздействия, каквито могат да бъдат опитите за ерозиране на чуждата държавност. Именно такава ситуация наблюдаваме в Сирия.

Ето защо „неосманизмът“ поставя пред България редица въпроси, които изискват умни отговори и решителни действия предвид опасностите, които носи тази конструкция за България като народ и държавност. Първият въпрос е доколко евро-атлантическият формат, в рамките на който е нашата страна, предлага достатъчна сигурност – цивилизационно-културна, социално-по-

литическа, икономическа и прочее, особено на фона на кризата на ЕС и новата политика на „псевдорегионализация“ на САЩ? Няма ли евроатлантическата „солидарност“ да се окаже геополитически и геоикономически капан, от който няма измъкване за държавния суверенитет на България? И съответно как следва да се действа ако отговорът на този въпрос е утвърдителен? И съответно възникват редица други въпроси, например, като този – нужно ли е България да търси баланс чрез разширяване на взаимно действията с по-широк кръг държави, включвайки

цивилизационно близки страни от Балканите и преди всичко Русия?

Следва да кажем, обаче, че ключовият отговор на всички въпроси е в това дали страната ни ще успее да преодолее днешния формат на провеждане на външна политика на доброволно „приклякване“, ще съумее ли да сложи край на тенденцията на десоверенизация и „детатизация“ на нацията, да се спре словоблудieto на многоцветните партии ни „псевдоелити“, да се възроди държавната воля, национално-патриотичното и социално-хуманистичното начало в развитието на България.

Използвани източници

1. Танаскович 2010: Танаскович, Дарко. *Неоосманизмът. Турция се връща на Балканите*. ИК «Изток Запад», С. 2010;
2. *«Il ritorno del sultano»*, Limes, 19.4.2010.
3. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>
4. www.toroslar.com.tr

доц. д-р ЛЮБЕН ХРИСТОВ

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО АГРОБИЗНЕС И РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНИТЕ, ПЛОВДИВ

**ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ПОЛИТИКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА АЛТЕРНАТИВНИТЕ
ТУРИСТИЧЕСКИ ПЪТУВАНИЯ**

**GLOBALIZATION AND POLICIES FOR THE DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE
FORMS OF TRAVEL**

Associate Prof. Dr. LYUBEN HRISTOV

UNIVERSITY OF AGRIBUSINESS AND RURAL DEVELOPMENT, PLOVDIV

Abstract: Issues, related to the processes of globalization in modern times and their impact on various aspects of tourism, are analyzed in this paper. Changes in standardization and unification of the tourism product, the polarization between the established resort destinations and undeveloped internal territories of the country determined the purpose of the research namely analysis of globalization's challenges and implementation of policies of the leading countries regarding practical solution of the problems of sustainable tourism development. Showing the approaches pursued in the tourism policy by leading countries in the development of tourism products for alternative tourism practices, the paper is affiliated with the contemporary reflection on sustainable tourism development and capability of alternative tourism practices to intensify economic activities in non-tourist areas.

Key words: globalization, alternative tourism, tourism policy.

Протичащите процеси на глобализация в съвременното обхващат аспектите на социалния и икономическия живот, технологиите, културата, политиката и екологията. Глобализационните процеси оказват въздействия и променят стойностите на параметричните показатели на туризма. Предизвикателните изменения предопределиха нови насоки и тенденции в туристическата практика. Настъпилите промени очертахта съществени проблеми, като стандартизирането и унифицирането на туристическия продукт, поляризацията между утвърдените курортни дестинации и не разработените вътрешни територии на страните, неравномерността на туристическия поток през годината, значителния дял на масовите туристи и влиянието на финансовите и икономическите кризи. Необходимостта от критичния анализ на разнообразните проблеми предопредели водещата цел на работата - анализиране на предизвикателствата на глобализацията и провежданите политики на водещи страни за развитие на алтерна-

тивните туристически практики, чрез които практически да се решат възникналите проблеми за устойчивото развитие на туризма. С изясняването на целта се детайлизират и водещите задачи на работата - разкриване на подходите, в провежданата туристическа политика на водещи дестинации, за разработването на продукти за алтернативните туристически практики. В тази връзка работата е част от съвременния размисъл за устойчивото развитие на туризма и възможностите, чрез алтернативните дейности да се активизират и подпомогнат стопанските отрасли в не туристическите региони.

Глобализацията е процес, който има различни интерпретации в съвременното. Във връзка с това е и липсата на общоприета дефиниция за нея. Първите опити да се въведе многоаспектно измерване и интерпретиране на икономическите аспекти на глобализацията прави Кearny в началото на века (Kearny, 2006). Към първите опити се налага да се отчетат и конкретизират структурните

аспекти и функционалните влияния на глобализацията:

- интеграцията на пазарите и разпространението на технологии и идеи;
- намаляването на ролята на географските ограничения при протичането на социалните процеси;
- увеличение на значението на транснационалните корпорации;
- промяна в политическата, социалната и икономическата среда
- фундаментални промени в начина на живот и почивка.

За отчитане на многоаспектните влияния на глобализацията се разработи Индекс на глобализация (KOF). Неговите стойности, определящи степента на глобализирането на средата се извеждат на основата на максималните или минималните норми на един процес. На тази база са определени средните стойности на Индекса на глобализация (KOF) на страните в света. Белгия има стойност на Индекса на глобализация 91,51, който е най-висок сред страните в света. След нея са Ирландия – 91,02, Холандия – 89,92, Швейцария – 89,87 и Австрия – 89,14.

Влиянията на глобализацията върху съвременните процеси в туризма са анализирани от Котлър (Котлър, 2007). В разработките си той извежда, че глобализацията води до промяна в поведението на туристическите потребители. Отчита се и факта, че глобализацията е повлияла съществено на психологическите особености на туристите и с това е формирала нови модели на потребление. Възприемането и налага нето им е пряко свързано с настъпилите промени в социо-културната среда. В последните десетилетия се валидират нови духовни ориентири, повлияни от доминацията на поп и субкултурата. Субективните критерии, свързани с личностното и с професионалното развитие, както и ограниченията на икономическите обстоятелства концепту

ализират нов начин на живот, почивка и отношение към света.

Аспектите на глобализацията в туризма очертават три основни тенденции. Първата е резултат от достигнатия максимум през 2012 г. на 1,036 млрд туристи. За сравнение, в началото на миналия век туристите в света са три милиона. Според прогнозите на СТО през 2025 г. те ще достигнат милиард и половина, т.е. всеки пети ще предприема пътуване. Очаква се, че най-посещаваната страна да е Китай със 130 млн, а пътуващите китайци в чужбина да са над 100 милиона. Наред с количественото нарастване на туристите в света се очертава и втората съвременна тенденция – приоритетно развитие на морски и планински/ски туризъм. Двете туристически практики обхващат 70 % от туристическите пътувания. Третата съвременна тенденция се налага с неравномерността на туристическия поток през годината. Съотношението пристигналите туристи в активния и неактивния сезон за повечето страни е 1 към 4.

За преодоляването на негативите на наложилите се с тенденциите диспропорции в туристическата практика Световната организация по туризъм предложи конкретни мерки. Една от препоръките ѝ към страните членки на организацията да насочат усилия за разработване на алтернативни туристически продукти. Чрез разкриването и включването в туристическата практика на нови предпоставки да се осигури възможност туристите да имат престой в определен район, не по-малко от четири дни. Великобритания е една от първите, която предприема мерки за решаване на проблема. Изследователските институти към университетите разработват проекти от 2009 г., които предоставят за практическо реализиране на регионалните мениджъри в туризма.

Съвременният алтернативен туристически продукт е съвкупност от физи-

чески обекти, услуги, качество и др. Според американеца Ф. Котлър (Котлър, 2007) туристическият продукт е „всичко, което може да удовлетвори желанията или потребностите и се предлага на пазара с цел да се привлече вниманието, закупуването и използването му“. Съгласно общоприетата му сефиниция туристически продукт е „набор или пакет, съдържащ осезаеми и неосезаеми компоненти, състава на които определя дейността на хората в туристическия център и пакетът се възприема от туристите като достъпен по цена“. Тези определения на туристическия продукт позволяват в него да се съчетават алтернативните културни, социални и географски особености на дестинациите и възможността им да се възпроизвеждат.

Разработването на алтернативни туристически продукти е задача, пряко свързана с туристическото поведение. Неговите особености произтичат от факта, че туристите имат различни потребности и поведение и че, всяка страна се нуждае да предлага туристическия си продукт в съответствие с динамиката на живота. Създаването на нови алтернативни продукти е от ключово значение за цялостното провеждане на маркетинговата политика. Нейните основни цели са да популяризира и оптимизира продажбите на алтернативните туристически пакети. За нейната ефективност е необходимо да се диференцират посланията към двата психологически типа туристи - психоцентрици и апоцентрици и свързаните с тях съвременни модели на поведение. Предлагането на съвременния алтернативен туристически продукт е подчинен на изискването да опосредства възможността за ново възприемане и ефективно съпреживяване на света.

Формираният алтернативен туристически продукт има възможност и е в състояние да активизира стопанската активност на неусвоените досега за туризъм територии. В този смисъл са и

предприетите инициативи на Европейския съюз. Един от първите приоритети на туристическата политика на Съюза е разработването на областа Тирол, в трансграничния ареал между Италия и Австрия. Подобен проект се реализира и за област Силезия, разположена на териториите на Полша, Чехия и Словакия. Насока за практически решения е и програмата на Европейския съюз, предвиждаща финансово подпомагане при усвояването на крайните територии на останалите европейски страни. Разработването на алтернативни практики с туристическата политика на Европейския съюз се цели:

- усъвършенстване на системата от показатели за устойчиво развитие на дестинациите;
- провеждане на кампании за повишаване на осведомеността на европейските туристи по отношение на избора на дестинации;
- налагане на знак за европейско „качество на туризма“, на основата на съществуващия опит на отделните страни;
- формиране на стратегии за устойчив туризъм в крайбрежните и морски зони;
- утвърждаване на реномето и видимостта на Европа, като дестинация и за алтернативен туризъм.

Една от основните програми на Европейския съюз, в която участват 21 страни е „ЕДЕН“. С нея се цели устойчивото развитие на туризма в ЕС, чрез ежегодни национални конкурси по обща тема. Тя е избрана от Европейската комисия съвместно с националните институции по туризъм. От 2007 до 2011 г. са реализирани алтернативните теми – Възникващи селски дестинации, Туризъм и местно нематериално културно наследство, Туризъм и защитени територии, Водни туристически практики и Туризъм и възстановяване на туристически обекти.

Сравнително нова е програмата на Европейският съюз „50 000 туристи“. Чрез нея се предвижда интензифициране на размяната на туристи от европейските и южноамериканските страни. Традиционно се продължават и програмите „Калипсо“, за социален туризъм и Стратегията за Дунавския регион, предвиждаща създаването на мрежа от алтернативни туристически маршрути. С реализирането на програмите на Европейския съюз се предвижда пристиганията за алтернативните туристически практики да се увеличат с 35 %.

Практически решения на предизвикателствата на глобализацията са разработените политики и стратегии за алтернативен туризъм на водещи страни в света. Франция, която е най-посещавана от туристите има Индекс на глобализация 86,18. В страната се реализира национална Стратегия за увеличаване на вътрешните пътувания. Департаментът по туризъм на Франция, който е към Министерството на икономиката, индустрията и заетостта координира инициативите и предоставя помощ за развитието на алтернативните туристически практики, предприемани от местните и регионалните власти. Националната туристическа администрация (NTAs) е пряко включена в планирането, разработването, управлението и маркетинга на алтернативните форми на туризъм на регионално и местно равнище. Всички национални организации насърчават, предоставят равен достъп до информация и методическа помощ за интегрирането на не развитите региони.

Испания има Индекс на глобализация 85,71, с което заема 15 място в света. Туристическата политика на страната е насочена да утвърди трайно приоритета на отрасъла, включително и чрез алтернативните форми. Държавният секретариат за туризъм определя, разработва и прилага политиката в областта на туризма, като изготвя общи планове за подобряване на качеството и свързаните

с това промоционални дейности на алтернативните практики. Заедно с Института за изследване на туризма (TURESPA) е разработена алтернативната програма 55+, за външни туристи от трета възрастова група. Тя се реализира на пониски цени, като разликата до реалните цени на фирмите се покрива от държавата. Една от целите на програмата е по-ефективното използване на настани телната база извън сезона. Наред с това, правителството използва и новите програми на Европейския съюз, като програмата „ЕДЕН“ – представяща най-добрите европейски практики в туризма от 2007 г. до днес. От 2011 г. Испания се включи и в инициативата на Европейския съюз „50 000 туристи“, предвиждаща размяна на туристи с Южноамериканските страни.

Гърция има Индекс на глобализация 75,83, който ѝ отрежда 31 място в света. В последното десетилетие страната има не равномерен прием на туристи, за това разработва политика за развитие на нови алтернативни практики. През 2004 г. бе създадено Министерство на туризма за да координиращ орган на Националната туристическа организация, Камарата на хотелиерите на Гърция и Дружеството за развитие на туризма. Чрез Министерството на туризма се представя страната на международни изложения, конференции, събития и борси.

Алтернативните форми на почивка на гръцките граждани се реализират с помощта на програмата Туризм за всички. С нея са увеличени с 41% на броя на лицата, отговарящи за социален туризъм в страната. На малките и средните туристически фирми за алтернативен туризъм са предоставят заеми, включително и за начален капитал на преференциални лихвени проценти, в размер до 350 000 евро.

При реализирането на туристическата си политика Гърция ефективно използва фондовете на Европейския съюз. За

развитието на алтернативните практики, в страната се ползват средства от оперативната програма „Конкурентноспособност” и „Регионално развитие”. Чрез предвидените мерки в тях се подпомагат туристическите предприятия за „развитие на алтернативния туризъм и разнообразяването на гръцкия туристически продукт”.

Стратегически политики се разработват и в северните страни на регион Америка. В САЩ усилията са насочени към равномерно развитие на туристическата инфраструктура по територията. За тази цел в страната бе проведена рекламна кампания за щата Ню Йорк, в края на 70 – те години. Под общото лого „Аз обичам Ню Йорк” бяха включени хотели, ресторанти, театри, барове, нощни клубове и други обекти предлагщи разнообразни услуги на туристите. Особен акцент в рекламата бяха възможностите за алтернативни развлечения, артефактите в изложбените зали тяхната транспортна достъпност. В резултат на проведената кампания бе регистриран ръст на търсенето на алтернативен туристически продукт и в тази връзка увеличение на приходите в различните части на щата.

В региона и в Канада се разработват и прилагат програми за налагането на алтернативен туристически продукт в Юго-Източната част на страната. Крайната им цел е 105-те хил. туристи, които ежедневно посещават Ниагарския водопад да се насочват и към други туристически дестинации. В резултат се пост-

игна увеличение с 12 % на туристите към културно-историческите обекти. При това, делът на чужденците се е увеличил с 48 %, а на вътрешните туристи с 23 %. Предложенията за разширяването на алтернативния продукт са свързани с винения туризъм, при който увеличението е с 20 %, фестивалния и екологичния туризъм. В цялост, програмите за развитието на алтернативните практики са насочени към повишаване на информираността на туристите и рекламирането на дестинации, включени в Списъка на защитените обекти на световното културно наследство на ЮНЕСКО.

В нашата страната бяха дискутирани възможностите и проблемите за развитието на алтернативните форми на туризъм на проведената конференция от ВУАРР гр. Пловдив, през 2011г. Търсенето на решения на въпросите предопределиха приемането на решение, че в страната трябва да се приеме и реализира Стратегия за развитието на алтернативните форми на туризъм в малките селища на страната. Тя ще е в пълно съответствие и пряко продължение на провежданата от Европейския съюз политика на устойчиво развитие на туризма. Диференцирането на туристическите дейности в нетуристическите дестинации в страната ще активизира социално-икономическите процеси в тях. Подобна стратегия за алтернативни практики е разработена в съседна Турция, която е част от общата Стратегия за развитие на туризма до 2023 г.

Литература:

1. Котлър Ф., Котлър за маркетинга, С., 2007
2. Kearny A., Foreign Policy Magazine, Oct. 16, 2006

докторант СТОЯН КИРОВ
КОЛЕЖ ПО ТУРИЗЪМ, БЛАГОЕВГРАД

ТУРИЗЪМ ЗА ХОРА С УВРЕЖДЕНИЯ

TOURISM FOR PEOPLE WITH DISABILITIES

PhD Student STOYAN KIROV
COLLEGE OF TOURISM, BLAGOEVGRAD

Abstract: Today people with disabilities represent over 15% of the EU population. Not enough is done for them and issues related to their free time are hardly raised and even more, few believe that people with disabilities can be active. Tourism can be very useful as a method of social rehabilitation.

Key words: tourism, people with disabilities, social model, open environment.

Въведение

Увреждането е социален феномен, който не може да бъде избегнат от нито едно общество и всяка държава в съответствие с нивото на своето развитие, приоритетите и възможностите си, формира социални и икономически политики за хората с увреждания.

Член 26 от Хартата за основните права на ЕС признава правото на хората с увреждания да "се ползват от мерки, които осигуряват тяхната автономност, социалната и професионалната им интеграция и участието им в живота на общността". Хората с увреждания днес представляват над 15% от населението на ЕС.

В нашата държава за хората с увреждания не се прави достатъчно и почти не се поставят въпроси свързани с тяхното свободно време и дори нещо повече, малцина вярват, че хората с увреждания могат да бъдат активни. Туризмът може да бъде много полезен като метод за социална рехабилитация. Може да се предявят претенции към институциите, че обръщат достатъчно внимание на хората с увреждания. В известна степен това е вярно. Въпреки това, в България се правят и много неща, които да осигурят на хората с увреждания безпрепятствено и независимо движение из града.

Повечето здрави хора не разбират защо трябва лицата с увреждания да ходят по улиците. Това не могат да разберат, не само непознати, и понякога дори близки роднини на хора с увреждания. Да допуснем, че те нямат време да мислят за психологията на хората с увреждания, но защо собствениците на хотели, магазини и други заведения все още не са осъзнали, че лицата с увреждания - това също са потенциални клиенти. Те също може да носят печалба и трябва да бъдат привлечени.

Хора с увреждания, това са лица, които имат здравословен проблем с постоянно разстройство на функциите на тялото, поради болест, последици от нараняване или дефект, който води до ограничаване на дейността и причиняване на необходимостта от неговата социална защита.

Анализ на състоянието

Хората с увреждания имат същите права като всички други граждани в Европа. Европейският съюз осъзнава, че множество въпроси, свързани с хората с увреждания, се нуждаят от особено внимание, за да могат тези хора да се възползват от правата си. Основната цел е да им се даде възможност да изпълняват гражданските си роли и отговорности и да имат същия индивидуален

избор и контрол над живота си като хора та без увреждания. Необходимо е да се осигурят равни условия на достъп и приобщаване. В този контекст достъпът до дългосрочни грижи и помощните услуги са приоритети от голямо значение. Други фактори които трябва да се вземат предвид са компенсирането на уврежданията, осигуряването на рехабилитация, свеждането до минимум на икономическите и социалните последици от уврежданията, здравните неравенства. Намаляването на социалното изключване, премахването на пречки и бариери, улесняването на мобилността и използването на информационните технологии са сред най-важните цели в тази област.

От НСИ уточняват, че данните са събрани въз основа на въпроси, зададени в съответствие със Закона за защита на личните данни, който определя като възможно събирането на лични данни по отношение на здравето само в случаите, когато лицето е дало своето съгласие за това

Присвояване на статут на "лице с увреждания" има юридическо и социално значение, тъй като то предполага някаква особена връзка с общността.

Инвалидност това е затруднение или ограничение на лице с физически, умствени, сетивни или психически увреждания.

В България е организирана широка правна и организационна помощ на хората с увреждания. Един човек, който е диагностициран с ограничения може да получи потвърждение на статут на инвалид. Този статут му позволява да получава определени помощи.

По настоящем статистиката преброява близо половин милион хора с увреждания

67 549 от хората с увреждания са в икономически активна възраст – между 16 и 64 години. От тях заети са 56 150, а 11 399 души са безработни, показва изследването.

Към 1-ви февруари 2011 г. 474 267 души у нас са с призната трайно намалена работоспособност или степен на увреждане.

От тях 9 039 са деца, а 465 228 са на 16 и повече навършени години, сочат данни на Националния статистически институт (НСИ), оповестени днес.

Сред хората с увреждания над 16-годишна възраст най-голям е делът на тези със степен на увреждане от 71 до 90% - 184 556, или 39.7%.

Хората с най-висока степен на трайно намалена работоспособност - над 90%, са 131 298, или 28.2%. Най-нисък е делът на лицата с намалена работоспособност до 50% - 38 846, или 8.3%.

Разпределението на децата с увреждания по степен на увреждане показва, че най-голям е делът на децата със степен на увреждане от 50 до 90% - 4 040, или 44.7% от децата с увреждания. За 3 035 деца, или за 33.6% е посочено наличие на степен на увреждане над 90%. До 50% степен на увреждане имат 1 964 деца, или 21.7% от децата с увреждания.

С нарастване на възрастта се увеличава броят на лицата с увреждания, отбелязват от НСИ. При децата до 16 години на всеки 1000 души 16 са с увреждания, докато сред възрастното население на 80 и повече години показателят е 237 на 1000.

67 549 от хората с увреждания са в икономически активна възраст – между 16 и 64 години. От тях заети са 56 150, а 11 399 души са безработни, показва изследването.

Първоначална оценка на достъпността на национално ниво, както и информация на европейско равнище, включително и на нормативна регулация, и насоки за развитие, ще спомогне за изготвяне на адекватна стратегия за разработване на достъпен туризъм в България, зачитаща човешките права и човешко достойнство в контекста на

политиките на ЕС.

Туризмът за хора с увреждания е разновидност на рекреативния туризъм, и е предназначен за хора с ограничени възможности. Рекреационния туризъм е движение на хора в свободното си време за почивка, за рехабилитация на физическите и ментални способности на човека. За много страни по света този вид туризъм е най-разпространения и масов.

Обикновено два са концептуалните модели на хората с увреждания. Медицинският модел разглежда увреждането като свойство присъщо на човека в резултат на заболяване, травма или друго въздействие върху здравето на човека, което изисква медицинска помощ във вид на непосредствено лечение от специалист. Инвалидността съгласно този модел изисква медицинска или друга намеса или лечение с цел за се отстрани проблема на човека.

От друга страна, социалния модел разглежда инвалидността като социален проблем, а не като свойство на човека. Съгласно социалния модел, инвалидността изисква политическа намеса, тъй като проблемът възниква поради непригодността на околната среда. Този модел изисква интеграция на хората с увреждания и адаптиране към условията на живот в обществото. Това включва създаването на т.нар. Достъпна среда, както и поддържането на мерки за насърчаване на заетостта в организациите, обучение на обществото за комуникация с хора с увреждания. Социалният модел става все по-популярен в развитите страни, и постепенно набира скорост и в България.

Част от едно анкетно проучване проведено сред туристически агенции от градове на територията на Югозападна България, организиращи туристически пътувания сочи че:

- за периода м. януари - м. ноември 2012 г. няма регистрирани хора с увреждания желаещи да предприемат туристически пътувания до дестинация извън пределите на България;

- за същия период само десет лица с увреждания са осъществили еднократни туристически пътувания в пределите на България;

- за това време четири лица с увреждания са осъществили повече от едно пътуване;

- туристически пътувания на групи съставени изцяло от хора с увреждания не са осъществявани.

Факторите, обуславящи това състояние, са много и обективни, някои от които – лошо финансово състояние на хората с увреждания; липса на подходящи превозни средства, осъществяващи туристическото пътуване, ниска заинтересованост от страна на туристическите агенции да осъществяват пътувания на такива хора и пр.

Исторически аспекти

Защитата правата на хората с увреждания е от дълго време обект на особено внимание от страна на ООН и други международни организации. Най-важният резултат на Международната година на хората с увреждания (1981) е Световната програма за действие за хората с увреждания, приета от Генералната асамблея в своята резолюция 37/52 от 3 декември 1982. година. Международната година и Световната програма за действие дават силен тласък за постигане на напредък в тази област. В хода на тяхното осъществяване се подчертава правото на хората с увреждания на равно трети ране с другите граждани и на равно подобряване на условията на живот в резултат от икономическото и социалното развитие. Освен това, за първи път, инвалидността се определя като функция от отношенията между хората с увреждания и тяхната околна среда. През 1987 г. в Стокхолм се провежда Световна среща на експертите за установяване прилагането на Световната програма за действие по отношение на лицата с увреждания в средата на „Десетилетието на хората с увреждания“

на Организацията на обединените нации. На тази среща е предложено да се разработи концепция за идентифициране на приоритетни действия в бъдеще. В основата на тази концепция трябва да бъде признаването на правата на хората с увреждания.

Възможности за развитие на туризъм за хора с увреждания

Европейските страни с развита туристическа индустрия работата с хора с увреждания, бедните хора, хора в риск, деца, на високо ниво е концепцията на семейните развлечения. Голяма работа по организацията на свободното време на хората с увреждания извършват музеи, театри и библиотеки. Благотворителен концерт, събития и представления (дори за платени събития, много културни институции предоставят безплатни билети за хора с увреждания). Основната форма на действие в тези общества са събития и пътувания през уикенда.

Единични събития за деца, чиято цел е да се помогне на децата с увреждания да намерят нови приятели. Често тези вечери се провеждат съвместно със здрави деца. Децата с увреждания, които участват в тях с мисълта за конкурс (най-вече интелектуални или когнитивни дисциплини), се научават да се чувстват по същия начин, а именно - нормално развити умствено, както и здравите деца. Единични събития за възрастни са например: да се помогне на хората с увреждания в избора на партньор и създаване на семейство; тематични дискусии и срещи с експерти (лекари, представители на свободни професии, както и представители на организации). Възможност за туристическите агенции е да ориентират част от дейността си за работа с инвалиди, насочена към:

- туристически пътувания за участие на инвалиди в обществени, социални и културни мероприятия;

- участия в реализация на програми насочени към социална рехабилитация

на инвалиди;

- поддържане чрез туристически пътувания на преки международни контакти и връзки с чуждестранни обществени организации на инвалиди с цел обмен на дейности.

Оценка на перспективите за развитие на туризма за хора с увреждания в краткосрочен и дългосрочен план

През ноември 2010 год, Брюксел еврокомисарят Вивиан Рединг обяви приемането на 10 годишна стратегия, която да насърчава равните възможности за хората с увреждания на 4-та среща на високо равнище между половете, организирана от белгийското председателство на Европейския съюз. Стратегията ще осигури рамка за действие на европейско ниво. Тя има за цел да подкрепи на политиките и действията на държавите в ЕС, и преследва общата цел за прилагане на Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания.

Сега са гарантирани от закона грижите за нуждите на хората с увреждания, както и все по-често се взема под внимание тази група като важен сегмент на пазара. Чрез насочване на маркетинговите дейности към хората с увреждания, туроператорите имат възможност да обслужват големия и все по-разрастващ се пазар, при изпълнение на изискванията на закона.

Съществува предположение, че хората с увреждания имат нисък "свободен" доход. Най-често това е вярно, но лицето, което ги придружава, обикновено има по-висок доход. Някои от европейските държави предприемат конкретни действия за хората с увреждания и тяхната рекреация.

Столицата на испанската провинция Каталуния, се трансформира в курорт за хора с увреждания. Адаптирани към техните нужди са градския транспорт и централните улици в Барселона. Съветът по туризъм в Барселона обръща

специално внимание на "достъпния" туризъм за хората с увреждания. Прави телството на Каталуния също полага усилия за привличане на такива хора за пълноценен и активен начин на живот. За инвалидите специално се адаптира туристическа инфраструктура, публикуват се специализирани каталози, провеждат се мепориятия, включително и спортни (Параолимпийските игри). Всички централни улици на града са оборудвани с рампи, всички автобуси са адаптирани, в хотелите има специални помещения, които са подходящи за хора с увреждания. Всяка нова станция на метрото има специално оборудване за хора с увреждания. Създаден е специален уебсайт, „Достъпен туризъм“, който съдържа цялата необходима информация за пътуване до Каталуния. Там може да се намери подробна информация за 19 дестинации, където са създадени необходимите условия за приемане на хората с ограничени физически възможности. Техническото оборудване на сайта позволява по-голямата част от лицата с увреждания (включително хора с увредено зрение), без помощ, да имат пълен достъп до информация. Расте броят на езичите, на които се работи. За сега са шест: каталунски, испански, английски, френски, италиански и немски.

Туристически орган Арона (Южна Тенерифе) пусна второ ръководство "Туризм без ограничение", предназначена за пътници с увреждания и възрастните хора (специално издание за хората, пътуващи в инвалидни колички). Ръководство, публикувано на испански, английски и немски език, дори и в първото издание е награден от правителството на Канарските острови. Представена е пълна информация за туристическите възможности в Тенерифе, пригодени за тази категория туристи, които в Европа са 50 милиона. Благодарение на специалните условия, създадени за инвалидите и възрастните

хора по плажовете на Лос Кристианос и Лас Америкас, тези места са станали първата област в Европа и втората в света за възрастните хора и хората с увреждания.

През 2003 г. в Централно управление на турист в Германия (Deutsche Zentrale für Tourismus EV) докладва за конкурса под надслов "Добре дошли на почивка - почивка със семейството си без бариери" Неговата цел - да даде допълнителен тласък за развитието на нови предложения за пътници с увреждания, особено в Германия.

Много западни страни се оценяват от гледна точка на развитието на туризма с инвалидни колички, които работят активно в тази посока.

Водещите в туризма страни са първенци и в областта на достъпния туризъм. Водещите в туризма страни (според туристите) приемат въпроса с достъпността много сериозно. В три статии от <http://www.accesstourismnz.org.nz> се показва как Франция и Германия отчитат важността на осигуряване на лесен достъп за хора с увреждания, от етична гледна точка, но и поради икономически причини. Анна Хубнер в своята статия "Как германския град подобрява достъпността, включително и за гостите си" описва как малкият град Dahme е увеличил драстично броя на посетителите си след преосмисляне на туристическата стратегия. Паскал Ланги йон описва в статията си "Френските публикации насърчават развитието на достъпния туризъм" доклад на френското правителство, който показва, че хората с увреждания са добър пазар за туристическата индустрия.

Туризм за хора с увреждания е нужен на България като социален феномен, като форма на рехабилитация и интеграция на хора с увреждания в обществото. Това е отличен метод за медико-социална и психологическа рехабилитация на лица с физически увреж

дания и особено за хора в инвалидни колички. Не е тайна, че тези хора в България са извън нормалния човешки живот, и на много места проблема не е решен изобщо.

Развитието на туризма в България се затруднява поради недостъпна среда за инвалиди - може да има технически оборудван достъп до музеи и театри, но не може да слезе от 4-ти етаж, или да използва всички превозни средства на обществения транспорт. У нас все още не се работи достатъчно за усъвършенстване на туристическите бази, транспортни и туроператорски услуги, които да бъдат предназначени за всички хора, съобразно с техните специфики и различия.

Възможности за развитие на туризъм за хора с увреждания

Туристическият сектор в България в сферата на достъпна среда за всички не е развита. Хората със специфични нужди нямат информация за налични достъпни места, няма достатъчно такива туристически обекти, липсва дискусия в публичното пространство. За да бъде решен този проблем, са необходими първоначални проучвания, които ще очертаят липсващите нива и необходимостта от развитие с цел изготвяне на стратегии и планове на действия, залагащи на обучения на персонала и включване на услуги, необходими за спецификите и нуждите на всички. Подобряване качеството на туристическите услуги в България, подсигурирането на лесен достъп до тази информация е път към създаване на пътуване без граници на европейско равнище.

В бъдеще може да се създаде център на туризма за хора с увреждания, в които могат да дойдат туристи – инвалиди от близки и по-далечни страни. Центърът ще се занимава с организиране почивката на българските туристи в страните от Европа, за което центърът планира да се срещне с чуждестранни хотелиери и

да сключва необходимите споразумения за обмен на туристи с увреждания. Успешно може да развива социален туризъм вътре в България. Може да бъде създадена туристическа агенция за хора с увреждания, която да излезе на туристическия пазар. Числеността на хората с увреждания в България ежегодно се увеличава и това прави невъзможно по-нататъшното игнориране на проблемите им.

За организиране на туризъм за хора с увреждания са необходими пари и то не малко за:

1. Осигуряване на специализирани превозни средства с асансьори за инвалидни колички

2. Придружители на хората с увреждания

3. Организация и обслужване на хората с увреждания по време на пътуването и в мястото на пристигане.

4. Медицинско наблюдение на здравето на хората с увреждания

5. Допълнително оборудване на маршрутите и местата за екскурзия.

Както се вижда от изложеното по-горе, реализирането на такъв проект за туризъм на хора с увреждания се нуждае от подкрепата на държавни и частни благотворителни инвестиции.

Липсата на добре развита социална политика и икономическа мотивираност, както и традиционното изключване на хора с увреждания от всички сфери от обществения живот, втвърдява маргинализацията в сферата на туризма и възможността им за пълноценно включване в културния живот и избор за развлечение и почивка.

Съвременните европейски ценности разглеждат различията като основна човешка ценност и работят усилено в тази посока. Толерантността към различieto, приемането на другия и премахването на всякакви форми на дискриминация, вследствие на увреждания, е възможно чрез въвеждането на добри практики, услуги, обучения и инфор-

мираност за достъпен туризъм в България – сфери и инициативи, към които трябва да се насочат усилията.

Заклучение

Сега съществува законово регламентирано задължение за удовлетворяване на нуждите на хората с увреждания, като все по-често тази група се отчита като важен пазарен сегмент. Насочвайки мар

кетинговите дейности към хората с увреждания, туроператорите са в състояние да обслужват голям и все по-разрастващ се пазар, като същевременно отговарят на изискванията на закона.

България се нуждае от туризъм за хора с увреждания, като социален феномен, като форма на рехабилитация и интеграция на хората с увреждания в обществото.

Източници:

1. <http://www.invalid.ru>
2. [http://www.inva-portal. Ru](http://www.inva-portal.Ru)
3. <http://www.accesstourismnz.org.nz>

докторант ЕМИЛИЯ ТРАЙКОСКА

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО, СОФИЯ

МОДЕРНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ В СПА И УЕЛНЕС ТУРИЗМА

THE MODERN TECHNOLOGIES IN SPA AND WELLNESS TOURISM

PhD Student EMILIYA TRAYKOSKA

UNIVERSITY OF NATIONAL AND WORLD ECONOMY, SOFIA

Abstract: The twenty first century is a time of modernization. In recent years, growth rates in tourism have been higher than those of the overall world economy. We witness a significant change in the world tourism. Given the economic and moral climate, people are increasingly embracing travel with a higher benefit for their wellbeing. With the increase in individuals actively seeking out to improve their health and lifestyle, there has been a prosperous growth in the wellness tourism industry. The purpose of this paper is to determine the current state of modern technologies in the tourism industry, indicating the future directions and benefits of its development.

Key words: modern, technologies, spa, wellness, tourism

The twenty first century is a time of modernization. Tourism as a whole is one of the fastest growing industries in Europe and worldwide. In recent years, growth rates in tourism have been higher than those of the overall world economy. We witness a significant change in the world tourism. Wellness tourism means traveling for spa and wellness vacations for preventive health services. The tourists stay in a particular destination where they are provided with various health-promoting physical activity, relaxation methods and nutritious food. Given the economic and moral climate, people are increasingly embracing travel with a higher benefit for their wellbeing. With the increase in individuals actively seeking out to improve their health and lifestyle, there has been a prosperous growth in the wellness tourism industry.

The purpose of this paper is to determine the current state of modern technologies in the tourism industry, indicating the future directions and benefits of its development. Achieving this goal suggests analysis of the main technologies used nowadays, its future development and influence. They will help us to understand

the accents, to which efforts should be directed to the entrepreneurs in this sector.

Spa and wellness tourism is one of the most promising niche markets within the tourism field, but it remains an area with few empirical studies. Currently, there seems to be little understanding of who wellness tourists are, how they can be sorted, and the benefits they seek from their wellness tourism experiences. Existing wellness tourist typologies indicate that there is not one single, homogenous group of wellness tourists, but different groups. Wellness has been defined as a positive psychological state of well-being which is the result of practicing a wellness lifestyle based on the belief in self-responsibility for one's own health and well-feeling.¹

The core essence of seeking out wellness is the improvement in health, which automatically leads to an enhanced quality of life. Several wellness programs aims to eliminate the physical and intangible 'toxins' from an individual through the use of relaxation and de-stressing

¹ Voigt, C. (2010), Understanding wellness tourism, University of South Australia

methods.¹ Along with this, wellness centers and retreats encourage maintaining a healthy lifestyle through a wholesome, nutritious diet and fitness-related activities. They also emphasize spiritual and mental health, beauty treatments and healthy sleeping techniques all in the hope of improving and bettering one's health.

There are many benefits that are associated with receiving spa and wellness treatments. The primary benefit of spa and wellness tourism is the ability to combine high-quality medical treatments with travel to beautiful places. Convenience and speed are among the most-cited reasons for wellness travel. This is especially true considering that it is possible to travel to a spa and wellness tourism destination and receive a treatment in a matter of days or weeks. Last, but not least, the tourists have the possibility to have a relaxing vacation and discover new people and places.

Many factors are critical for the business success in the tourism industry. Among the financial and human resources, one of the most important resources for a successful spa and wellness tourism is the presence of informational, communicational and technological resources. All of these resources play an important role in the hospitality and tourism industry as a whole. Both customers and businesses can benefit from the advances in the communication, reservations and customer services systems. Technology allows continuous communication and streamlines the customer experience, from reservation to checkout. There is no doubt that technology has an important role in the tourism industry. It has the advantage that it allows tourism industries to replace expensive human labor with technological labor, thus not only reducing labor costs but also avoiding issues of customer service. Most of the consumers are now used to booking airline, hotel or even spa and wellness reservations on line, dealing with smart phones and

¹ Dr Prem, <http://drprem.com/wellness/benefits-of-wellness-tourism/> (08.10.2013)

other cost saving devices. These technological advances have allowed companies to save on labor while at the same time authorizing customers to make their own decisions. With the raise and modernization of the technology, the companies are trying to use more eco friendly ways to stay in touch with its customers. They have entered into the world of e-marketing and are sending on-line surveys, by which they have much more efficient way of collecting and analyzing the collected data. We can say that the tourism industry is highly dependent on technology and its use has made life a whole lot easier.²

The economic importance of tourism and travel has increased tremendously in the last decades. This development is influenced by a number of factors, such as the growing prosperity in society, an increase in leisure time, new modes of communication and a growing population. Furthermore, globalization and the emergence of new tourist destinations worldwide have created more competition. There is also a growing pressure on service providers in tourism and destinations to maintain their position in the market. Therefore, especially information and communication technologies (ICT), which allow access to essential knowledge and information, will continue to play an important role in tourism.

ICTs enable tourists to access reliable and accurate information as well as to undertake reservations in a fraction of time, cost and inconvenience required by conventional methods.³ ICTs can assist in the improvement of the service quality and contribute to higher customer satisfaction. The main ICT consists of internet, reservations systems, computer systems and mobile communication.⁴

² Tarlow, P., <http://www.tourism-review.com/the-world-of-technology-affects-tourism-industry-immensely-news2757> (09.10.2013)

³ O'Connor, P. (1999), *Electronic information distribution in tourism and hospitality*, Wallingford

⁴ Smith, E. <http://smallbusiness.chron.com/technology-used-hospitality-tourism-31033.html> (10.10.2013)

The Internet has a powerful impact on the tourism industry that has changed tourist's behavior. A significant part of the purchase decision process is the search in the internet. For many businesses and locations, the experience starts long before a customer arrives. It begins with the first visit to the website, when a person sees photos of the location and gets a sense of what to expect. The customer expects the website to be informative, interactive, easy to use and attractive. In the hospitality and tourism business, effective use of Internet technologies can improve revenue. Websites, blogs, online advertising, social media, online ordering and information repositories all help convince customers to choose a location or business. There are so many ways for people to take care of their tourism needs with the ease of using an internet that it has made the old-fashioned way of booking a vacation nearly obsolete. The internet has affected tourism in:¹

Pricing – The prices of vacation packages have been drastically reduced because of the internet possibilities. The internet allows people to find better and better vacations at lower and lower prices. The competition is so great that it would be impossible for the prices to stay high. This makes tourism one of the best markets for buyers of great vacations and services; *Booking* – Nowadays almost everything can be booked online. That means that the internet has made traditional travel agents a thing of the past. Tourists don't have to spend extra money on a travel agent when they can do it with a few clicks of the mouse from home. Booking a vacation or a treatment was never easier and that makes tourism easier and cheaper. The effects the internet has had on tourism are too numerous to count. One of the benefits is that it's cheaper to book a tourism service online than hiring a travel agent.

The Reservations Systems are a very common way of making a booking. The

¹ Demerica, J., <http://www.helium.com/items/1631178-how-technology-has-affected-tourism> (10.10.2013)

Booking engines allow easy access to the systems which enable individuals to make reservations online and compare prices. Many reservation systems, like Expedia and Booking, are available through online interfaces. Booking engines cut costs for travel businesses by reducing call volume and give the traveler more control over their purchasing process.

Because many tourism businesses are large and dispersed, they use **computer systems** to stay connected. Computer systems allow communication between branches and locations which makes it easier to streamline reservations and cross-company policies. They are also used internally to keep all of the staff on the same page and make it easier to access information that can improve the guest experience: guest preferences, house keeping information and reservation details can all be kept on a single system.

Perhaps one of the most interesting areas is **mobile and wireless technologies**. Wireless is a term used widely to describe telecommunications in which electromagnetic waves (as opposed to wire) carry a signal. ICT developments have reproduced the use of wireless applications and devices, including: cellular phones and pagers; global positioning system; cordless computer peripherals and telephones; home-remote control and monitor systems. The development of mobile telephony over the Global System for Mobile Communication (GSM) and the Wireless Application Protocol (WAP) allowed the communication of voice and data over mobile phones. General Packet Radio Service (GPRS) and Universal Mobile Telecommunications System (UMTS) as well as I-Mode in Japan gradually introduce third generation (3G) mobile phones and services, empowering the communication of multimedia information on interactive mobile devices.² Many travelers take some form of **mobile**

² D. Buhalis, R. Law (2008), *Tourism Management* 29, pg. 615

communication device with them on the road, whether it is a tablet computer or a mobile phone. To keep customers advised of changes many tourism and hospitality businesses use mobile communication, where they can send delay notices, offer deals and sponsor location-based advertising. Depending on the type of business the communication might happen through emails or text messaging.

ICT, and in particular the internet, can be used in various ways to support **marketing activities**, including the communication with customers, offering products or services for sale or developing new marketing strategies. By the recognition of the potential of ICT for the marketing and sales needs, the move towards web-based sales activities in tourism is much more advanced than in other economic sectors.

In these uncertain economic times, the hospitality industry composed of tourism and travel is facing new tendencies. The spa and wellness industry requires ICT usage which in the hotel management system consists of: Computer Reservation System (CRS), Property Management System (PMS), Online booking engine and Customer Relationship Management (CRM).¹

The spa and wellness organizations increasingly use computerized systems to maximize their profitability by lowering the labor. They are using online systems and reducing the operational costs by communicating with their customers throughout the World Wide Web. In order to have better organization in the spa and wellness sector, the management is using *computer reservation systems* (CRS) which help them improve the capacity management and operations efficiency that provides them availability information easily. The used systems provide options for quick and efficient data analyzing.

¹ International Federation for IT and Travel and Tourism <http://www.ifitt.org> (11.10.2013)

The computer-mediated transaction between a seller and a buyer, which replaces traditional paper-based invoicing processes, is named *e-invoicing*. In e-invoicing, the invoice is electronically generated and sent by the invoicing party, and electronically received, processed and archived by the buyer. In practice, e-invoicing typically goes hand in hand with making payments electronically.²

The use of ICT and e-business to support and optimize intra-corporate processes has become increasingly important. By digitizing previously paper-based processes, information and documents related to incoming or outgoing orders or bookings can be seamlessly processed along the company's value chain; reservations can be linked with capacity management, and the underlying software systems support controlling and management by enabling full transparency of all business processes. Furthermore, collaborative processes within and between companies are supported, planning and demand forecasting, organizing and archiving documents, and human resources management. In general, in all different economic sectors ICT solutions for these purposes are predominantly used by large companies and, to a lower degree, by medium-sized companies.

In the tourism industry, about every fifth company uses an intranet, which can be a useful platform for the secure exchange of information within a company and, possibly, the implementation of internal training programs, but also for the distribution of planning data among employees.

Enterprise Resource Planning (ERP) systems are software solutions that help to integrate and cover all major business activities within a company, including product or service planning, purchasing of subsidiary services, inventory management, order tracking, human resources, projects

² Report "ICT Security, e-Invoicing and e-Payment Activities in European Enterprises" (September 2005). Available at www.ebusiness-watch.org ('resources')

management and finance. Ideally, they integrate business processes of different functionalities electronically to improve the efficiency in operating those processes. Prime examples of ERP in tourism are capacity management systems in the hospitality sector (e.g. sector-specific software solutions from providers like Sabre, Amadeus, Gastrodat or Fidelio). In addition, ERP systems can play an important role for supporting the connectivity between enterprises.¹

The information and communication technologies are a powerful tool to support management and controlling functions in an enterprise, mainly by providing information faster, more flexibly and more concisely than it would be possible without the respective tool. It cannot replace the human factor in management and decision-making, but they can greatly support the process.

The impact of ICT on planning and decision-making is derived from two inherent characteristics of ICT: first, their capacity to store any sort of data and information in a structured and linked way, provided that clear standards for data entry have been defined beforehand; second, their capacity to increase the transparency of information and processes by enabling shared access to information in a distributed working environment.

Technology has affected tourism by directly influencing the ability of potential tourists to not only discover potential destinations, but travel there easily after investigating them at their leisure. With instant information, reliable travel networks, and great tools to overcome language and cultural barriers, the travel of today is far improved over the travels of the past. And aside from the distant aspects of global tourism, even local tourism is much improved by the benefits of technology.²

¹ Report "ICT Security, e-Invoicing and e-Payment Activities in European Enterprises" (September 2005). Available at www.ebusiness-watch.org ('resources')

² Carlson, M. <http://www.helium.com/items/1570708-how-technology-has-affected-tourism> (12.10.2013)

The spa and wellness tourism has a tendency of becoming more a local tourism. In the busy everyday life, people need to gather more information easily, so that they can spend their free time enjoying themselves. Therefore they rely on the internet where they search spa and wellness centers nearby or by different criteria. The more options that the modern website offers, the greater the benefits are for both sides. The requested information from the spa and wellness customer is to see the offered services in details, to see their prices, the rooms where these services are offered and the possibility to easily book a treatment.

In the world of today, technology has put information in the hands of the tourist whenever they need in. This information can be gathered at travel offices, brochures, the Internet, and other places. With special rates for prices and developed paths to and from these places, it is possible to figure out exactly how much things will cost before hand, and to be aware of the areas before visiting. In the case of local tourism, it's as easy as walking into a gas station and buying a local brochure. All areas are known for at least some redeeming feature or something they try to advertise to those of the outside world, even if the only thing they have to offer is privacy.

New technologies and web functionalities like dynamic packaging will lead to an additional substitution of products and services originally provided by traditional service providers like travel agencies and tour operators. In the past few years, online tourism players progressively substituted the services of traditional travel agencies. First, a direct web-based access to an abundance of travel information was provided, thus allowing the independent planning of travels. Subsequently, real-time transaction functionalities were added, enabling customers to book their journey independently. Most recently, dynamic packaging solutions have enabled tourists to independently assemble travel

arrangements of multiple components in real-time.¹

In conclusion we can say that the competition in the online market is increasing, as ever more online service providers offer ever more types of services, leading to the development of all-embracing travel websites. The trends of the technology modernization will give the professionals in the sector, the needed guidance for future development. Logically, an entrepreneur

from the spa and wellness industry cannot invariably follow all trends. It is sufficient to bet on any of them for successful positioning on the tourist market. The spa and wellness sector will continue to evolve and address new challenges to tourism entrepreneurs. Ultimately only those who will be sufficiently innovative to meet the demands of modern spa and wellness customer will survive.

References:

1. Carlson, M. <http://www.helium.com/items/1570708-how-technology-has-affected-tourism> (12.10.2013)
2. D. Buhalis, R. Law (2008), *Tourism Management* 29, pg. 615
3. Demerica, J., <http://www.helium.com/items/1631178-how-technology-has-affected-tourism> (10.10.2013)
4. Dr Prem, <http://drprem.com/wellness/benefits-of-wellness-tourism/> (08.10.2013)
5. International Federation for IT and Travel and Tourism <http://www.ifitt.org> (11.10.2013)
6. O'Connor, P. (1999), *Electronic information distribution in tourism and hospitality*, Wallingford
7. Report "ICT Security, e-Invoicing and e-Payment Activities in European Enterprises" (September 2005). Available at www.ebusiness-watch.org ('resources')
8. Smith, E. <http://smallbusiness.chron.com/technology-used-hospitality-tourism-31033.html> (10.10.2013)
9. Tarlow, P., <http://www.tourism-review.com/the-world-of-technology-affects-tourism-industry-immensely-news2757> (09.10.2013)
10. Voigt, C. (2010), *Understanding wellness tourism*, University of South Australia

¹ Report "ICT Security, e-Invoicing and e-Payment Activities in European Enterprises" (September 2005). Available at www.ebusiness-watch.org ('resources')

асистент СТЕЛИНА СПАСОВА
ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА

**ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ИНВЕСТИРАНЕ В НЕДВИЖИМИ ИМОТИ ЗА
БАЛНЕОЛОГИЯ И СПА ТУРИЗЪМ**

**POTENTIAL FOR INVEST IN REAL ESTATE FOR BALNEOLOGY AND SPA
TOURISM**

Assist. Prof. STELINA SPASOVA
UNIVERSITY OF ECONOMICS – VARNA

Abstract: The report presents International practices in the field of investment in real estate for balneology and SPA tourism. There is compared development on investments in Bulgaria and other countries with developed SPA sector.

Key words: projects for balneology and SPA tourism, International practices, real estate investments.

Увод

През последните пет години в областта на балнеологията и СПА туризма у нас бяха направени инвестиции възлизащи на над 8 млрд. лв. Средствата бяха изразходвани за изграждане на съвременни, високо категорийни балнео и СПА центрове. Една част от тях получиха знаци за качество EUROPE SPA MED и EUROPE SPA WELLNESS на Европейската СПА асоциация, чийто единствен член за България е Българският съюз по балнеология и СПА туризъм.¹

Научният интерес към темата, произлиза от обстоятелството, че минералните извори са едно от най-големите природни богатства на България, което обаче не се използва пълноценно. Инвестициите в недвижими имоти за балнеология и СПА туризъм биха могли

¹ Експертите наричат лечебните минерални извори „бялото злато на България“. Те са разположени върху цялата територия на страната и включват над 600 естествени извора и над 370 сондажни, някои от които по състав се равняват с водите на най-известните световни балнеолечебни и калолечебни курорти.

да осигурят висока възвращаемост на инвеститорите, както и да допринесат за диверсифициране на туристическия продукт на страната ни.

Целта на автора на настоящата статия е да изследва добрите международни практики в областта на инвестициите в недвижими имоти за балнеология и СПА туризъм и на тази основа да даде препоръки за стимулиране на инвестициите и развитието на този сектор у нас.

1. Методика на изследване

През последните години в областта на икономиката все по-голямо приложението намира бенчмаркинга като метод за анализ и усъвършенстване на различни дейности, чрез сравнение с еталон и бенчмарка, като стандарт или отправна точка за сравнение.

За понятието „бенчмаркинг“ съществуват множество определения, като някои автори го определят като „една от многото управленски практики, насочени към подобряване на производителността и продуктивността на организацията специално в сравнение с техните конкуренти (Holloway и колеktiv, 1999), други

го разбират като „повишаване на организационната производителност, чрез учене от опита на другите” Камп (Camp, 1995), трети считат, че е „техника или инструмент за подобряване на производителността, чрез стремеж към достигане на най-добрите в съответния сектор” (Beadle and Searstone, 1995), които се приемат от автора.

Във връзка с изследване на инвестициите в недвижими имоти за балнеология и СПА туризъм се използва понятието „добри практики”, което може да се определи, като най-ефикасен (с най-малко усилия) и ефективен (най-добри резултати) начин за изпълнението на задача, базирана на повтарящи се процедури, доказани във времето пред широк кръг от хора (Иванов, 2012).

2. Състояние на инвестициите в недвижими имоти за балнеология и СПА туризъм в България

България е на второ място в Европа след Исландия по брой на минералните извори. В нашата страна има почти всички видове минерални води, които се срещат по света. Съчетанието от приятен климат, минерални води и красива природа са причина много хора да потърсят балнеолечебните курорти за ваканцията си като комбинират лечението с почивка и отдих.

По-известни балнеолечебни курорти у нас са: Велинград, Хисаря, Наречен, Вършец, Кюстендил, Костенец, Сапарева баня (с най-горещите минерални води), Сандански, София, Поморие, Павел баня. В наши дни, това богатство обуславя инвестициите в изграждането на нови имоти в СПА курорти и развитието им в модерни рехабилитационни или ваканционни комплекси.

Здравният туризъм е специализиран вид туризъм, който използва курортно-оздравителни ресурси и лечебни услуги в специализирана база за потребностите на лечението, профилактиката и здраво

словното възстановяване. Той се реализира чрез различни форми – медицински туризъм, балнеолечебен туризъм, климатоложки туризъм, СПА туризъм, климатоложки и балнео-профилактика, таласотерапия и др. Балнеолечебният туризъм е вид здра вен туризъм, при който основната цел е лечение или рекреация с минерални води. СПА туризмът от своя страна съчетава тава отдиha с възстановителни процеси (Михайлов, 2012).

Нашето мнение е, че като основни причини за развитие на балнеологията и СПА туризма в България могат да се посочат следните:

- ✓ България има ресурс за развитие на целогодишен туризъм;

- ✓ Съществуващата балнеолечебна база е остаряла и има нужда от инвестиции за реновация и модерно оборудване, за да може да отговаря на потенциала от минерални води в страната ни;

- ✓ Търсенето за СПА туризъм в България е нараснало 3 пъти за последните 5 години;

- ✓ През XIX-XX век балнеологията в България бележи голям напредък благодарение на комбинацията от многовековни традиции при използването на лечебните свойства на климата и минералните води, и трансфера на западноевропейски знания и технологии. Днес, инвестициите в съвременни балнеология, СПА и уелнес центрове в България са основани на дългогодишен научен опит, добрите международни практики и съвременните технологии;

- ✓ СПА туризмът заема 0, 25% от БВП на страната ни и второ място по привлечени чуждестранни туристи след морския туризъм у нас. За СПА и уелнес туризма данните са 39,4%, а за балнеолечебния туризъм 12,8% ръст на чуждестранните туристи.(www.noema.bg)

Посоченото показва, че балнеологията и СПА туризма се развиват в положителна насока, както в България,

така и по света. Инвестициите в тези недвижими имоти осигуряват по-висока възвращаемост спрямо други имоти, поради възможността от целогодишна заетост на активите.

Към момента СПА и уелнес услугите у нас се използват от над 150 хил. души годишно, и то при условие, че едва 5% от наличните минерални извори са каптирани и използвани за целите на балнеологията или СПА туризма.

През изминалата 2012 г. около 130 хил. чужденци са ползвали различни СПА процедури в морските и зимните ни курорти. В Западна Европа един на всеки 12 души ползва СПА процедури, докато в България съотношението е един на всеки 250 души.

Както е известно, под СПА дестинации се разбират такива, в които има минерална вода и тя се използва за балнеолечебни цели. Освен това, всяка дестинация е специализирана в лечението на различни заболявания, според типа на водата в дадения район.

В България има 25 СПА дестинации, в които има минерални находища и комплекси за настаняване и почивка. Най-много хотели има във Велинград, следват Хисаря, Девин и Сандански. В това отношение в Източна Европа първенството държат Чехия и Унгария с курортите Карлови Вари и езерото Хевиц. И двата курорта се отличават с лечебните свойства на минералните води и имат дългогодишни традиции в балнеолечението.

Други европейски страни с традиционно развит СПА туризъм са Герма

ния, Франция, Италия, Белгия и Великобритания. Към тях следва да прибавим и страните от Югоизточна Азия като Тайланд и Индонезия, които през последните години се утвърдиха с високите стандарти в областта на СПА и уелнес услугите.

СПА и балнеотуризмът са с цело годишна заетост и могат да увеличат възвръщаемостта на инвестициите. Въпреки това, все още най-голям относителен дял от легловата база в нашата страна е разположена по Черноморието – 56.8%, намираща се в 43.3% от хотелите в страната. На планинските комплекси се пада дял от 9.8%, на градските хотели във вътрешността на страната – 28.8%. В балнеолечебни комплекси и селища се намира едва 4.6% от легловата база в страната.

Констатира се тенденция на общ ръст на легловата база през последните години, докато броят на разкритите легла в балнеолечебните почивни домове постепенно намалява (вж. табл. 1). Най-голям размер на разкрити легла е бил достигнат в края на 90-те години на миналия век, когато туризмът е бил приоритет на държавата и са се заделяли значителни инвестиции за недвижими имоти в областта на балнеологията. Тогава е бил най-голям броят и на почивните домове, предлагащи профилактика и лечение чрез ресурса на минералната вода. За 20 години почти 3 пъти е намалял броят на почивалите лица в тези курорти.

Таблица 1. Балнеолечебни почивни домове

Години	Почивни домове	Максимално разкрити легла		Почивали лица	Реализирани леглодни
		Общо	В т.ч. целогодишни		
1980	90	8521	6373	121 400	няма данни
1985	114	18 381	7410	269 080	3 357 392
1990	74	9267	5973	155 016	1 882 776
1995	46	4882	4374	78 381	696 558
1999	38	4305	3764	69 636	406 358

2000	30	4130	3770	57 753	328 284
2001	28	3145	2965	49 510	458 179
2002	20	2367	2367	37 258	272 887
2003	18	1231	1209	26 829	173 432
2004	19	1219	1209	52 934	204 840
2005	22	1527	1519	41 132	248 182

Източник: НСИ

По данни на НСИ за 2005 г. броят на балнеолечебните почивните домове, в т.ч. целогодишни е най-голям в Пловдивска област – 11. Общо за страната са разкрити 1527 легла. След тази година НСИ не публикува информация за броя на почивните домове в балнеолечебните ни курорти.

В четирите основни СПА дестинации в България – Велинград, Девин, Сандански и Хисаря има общо 52 хотела с минерална вода с обща леглова база от 4841 легла. Ако включим и всички останали хотели в тези дестинации леглата стават 9468 броя (вж. табл. 2).

Таблица 2. Леглова база в основните 4 СПА дестинации в България

Дестинация	Брой хотели с минерална вода	Леглова база	Леглова база в другите хотели	Общо брой легла
Велинград	20	1500	1600	3100
Сандански	10	1183	253	1436
Хисаря	12	1158	1374	2532
Девин	10	1000	1400	2400
Общо	52	4841	4627	9468

Източник: www.spa359.com

Търсенето надвишава многократно предлагането и, макар цените да са значително по-високи от тези в стандартните хотели, не се забелязва отлив на туристи. Това обяснява до голяма степен запълването на капацитет на хотелите при забележителното развитие на СПА туризма, за сметка на други сектори по време на криза. Напротив, интересът и инвестициите в тази област нарастват, в сравнение с изминалите години. За сравнение може да се посочи, че след като бе обявен за СПА столица на България, заетостта в хотелите във Велинград се е увеличила с над 35%.

Съвсем реални са перспективите за развитие на имотния пазар в районите със СПА и балнеолечебни ресурси. Проектите са свързани с превръщането на минералните бани, почивните бази и

станции в модерни и луксозни СПА комплекси и вилни селища.

Инвестициите при някои проекти за изграждане на туристически обекти могат да се измерват в милиони евро, макар че това зависи от площта на обекта, и от вида му (балнео-, СПА или уелнес център), видовете услуги, които предлага и съответното оборудване. За малки проекти, каквито бяха много от семейните хотели или жилищните кооперации, изградени по морето или в Банско, разходите за СПА оборудване могат да се окажат твърде големи, за да имат икономически смисъл. Туристическите обекти, които предлагат и допълнителни лечебни процедури, могат дори да потърсят финансиране на проектите си, чрез програми на европейските здравноосигурителни институции.

Възможностите за инвестиране в развитие на проекти за балнеология и СПА туризъм са най-общо в две посоки в зависимост от целите на туристите, а именно:

Първо, балнеолечението е ориентирано към терапията, профилактиката и предпазването от заболявания. За балнеолечението е задължително и наличието на природен ресурс - минерална вода или например лечебна кал. Центровете по балнеолечение трябва да отговарят на определени стандарти за големина, оборудване и специалисти и се контролират от Министерството на здравеопазването

Второ, при СПА и уелнес услугите целта е осигуряването на възможности за почивка на туристите от стреса и напрежението. При уелнес услугите към СПА съоръженията и процедурите се добавят и здравословно хранене и спорт. Строги изисквания за СПА центровете няма. Няма и задължение за наличието на лечебен ресурс, като минерална вода например. Все пак технолозите и консултантите на СПА проектите следват определени практики. Инвеститорите трябва да планират СПА центровете с помощта на консултанти още в първите фази от реализацията на проекта си, така че да избегнат грешките, които могат да допуснат, с минимални разходи.

Изложено то дава основание да направим извода, че в първия случай се лекуват пациенти, а във втория - почиват туристи. При СПА услугите към специализираните съоръжения и процедури се добавят и здравословно хранене и спорт. За балнеолечението е задължително и наличието на природен ресурс - минерална вода, кал и др.

3. Добри бизнес практики за инвестиране в балнеолечебни и СПА курорти

През последните години инвестициите в областта на балнеологията и СПА туризма нарастват с бързи темпове. Проучванията сочат, че за изграждането на добър СПА център инвестицията варира от 600 до 5000 евро на квадрат (www.nola7.com). Този туристически отрасъл е сравнително млад - едва на 20-ина години, но ръстът при него не може да се сравни с нито една друга сфера на удоволствията.

В българската СПА асоциация признават, че у нас все още не е правена никаква официална статистика нито за общия размер на инвестициите в СПА и уелнес, нито за оборота от сравнително новата услуга. Затова е трудно да бъде изградена концепцията за туризма като цяло, а в частност и за отделните отрасли, след като няма официални данни.

С увеличението на броя на потребителите на балнеолечебния туризъм се увеличава и нуждата от количество и качество на предлагането. Това е свързано с ново равнище на българския балнеолечебен туризъм, който се нуждае от значителни по размер инвестиции за създаване и обновление на туристическите обекти.

Първите стъпки в тази насока са свързани със създаването на Национална асоциация за СПА и уелнес туризъм в България (НАСТ), Българско сдружение за балнеология и СПА туризъм, Български съюз по балнеология и СПА туризъм, получаването на престижния сертификат на Европейската СПА асоциация от пет български хотела, както и стартиране на процеса по въвеждане на стандартите на ЕСПА.

СПА, уелнес и бизнес хотелите могат да бъдат само 4 и 5 звездни, предвиждат приетите от правителството изменения в Наредбата за категоризиране на средствата за подслон, местата за настаняване и заведенията за хранене и развлечения (ДВ, бр. 2 от 2005 г., посл. изм. ДВ бр. 93 от 2009 г.). В действащата нормативна

уредба липсваха конкретни изисквания, отразяващи спецификата на отделните видове хотели. За първи път се дава точна дефиниция на бизнес-хотел. Също така е посочено какво трябва да предлага един хотел, за да получи категорията „СПА” или „балнеохотел”.

В нашата страна няма официална статистика за размера на инвестициите в туризма, и в частност балнеологията и СПА туризма. Биха могли да се посочат някои конкретни проекти от последните години в тази област и размера на вложените в тях инвестиции, като например:

✓ Съвместен проект на Община Кюстендил и Военно Медицинска Академия – София предвижда построяването на балнеолечебен

здравен център в града. Средствата са осигурени с облигационен заем, чиято стойност е 6.5 милиона евро;

✓ ФеърПлей Пропъртис АДСИЦ придоби 62 743 кв.м в землището на гр. Сапарева баня. Стойността на недвижимите имоти е 4.5 млн.лв. Върху тях ще бъдат развивани нови проекти в две направления – ваканционни комплекси и балнео-рехабилитационни центрове;

✓ Собственикът на СПА хотел "Хисар" инвестира 5 млн.лв. в строителството на ново крило. Разширението от 5 хил. кв.м включва 60 стаи и апартаменти, боулинг зала, открит тенис корт и нов уелнес център. Четири звездният хотел се превръща в един от най-големите СПА комплекси във вътрешността на страната.

Таблица 3. Преки чуждестранни инвестиции в предприятията от нефинансовия сектор по икономически дейности

(хил.евро)

Икономически дейности	2008	2009	2010	2011
Хотелиерство и ресторантьорство	360 027,2	405 378,5	484 369,7	585 567,9
Общо за страната	19 185 002,9	20 441 581,2	22 114 446,3	21 643 244,9

Източник: НСИ

У нас размерът на преките чуждестранни инвестиции за периода януари-август 2012 година е 873 млн. евро (www.bnб.bg). Нетните приходи от туризъм намаляват с 8,5 млн. евро на годишна база, след като приходите от чужди туристи се увеличават с 13 млн. евро., но разходите на българите при пътуванията им в чужбина нарастват с 21,3 млн. евро. Текущата сметка през август 2012 г. е положителна в размер на 579 млн. евро, което е с 5 млн. евро по-малко от същия месец на миналата година. Цялото положително салдо се дължи на приходите от услуги, които са нетно за 608 млн. евро през август 2012 г., като 494 млн. евро от тях се дължат на туризма.

В страните от Европейския съюз, при тежаваци минерални ресурси, водеща роля и отговорност в разработването и

управлението на териториалния потенциал от минерални води и земна топлина имат съответните общини и териториални общности. Над 90% от водолечебно - оздравителните (СПА) центрове и предприятията на бутилиращата промишленост в Италия се развиват и управляват от сдружения на стопански субекти, създадени със закрила и участие на съответните общини. Сходна е законодателната уредба и практика във Франция, Германия, Испания, Унгария и други богати на минерални води и геотермална енергия страни.

Потребността на хората, които обичат да се грижат за тялото си, се е превърнала в бизнес за около 300 млрд. евро годишно по целия свят. Само в Германия годишният оборот от СПА процедури е достигнал 40 млрд. евро. За Америка той е почти 60 млрд. евро. В

Унгария това е един от най-бързо развиващи се видове туризъм, който се подкрепя от инвестиции за преоборудване и модернизирани на съществуващата база.

В Гърция, където над 15% от БВП идва от туризма, засиленият интерес на чужденците да инвестират в недвижими имоти в този бранш е напълно естествено. Една от последните инвестиции в тази област, насочена към по-пълноценното използване на забележителностите в гръцката столица е на американския гигант Ralph Appelbaum Associates. Бюджетът на проекта варира между 1,46 млрд. и 4,38 млрд. евро, а капиталите ще дойдат главно от чуждестранни фондове. Ползите за Гърция се изчисляват на приходи в размер на 2,08 млрд. до 6,12 млрд. евро до края на 2020 и създаването на 5840-17180 нови работни места за същия период от време, в зависимост от инвестиционния план, който ще бъде избран (www.grreporter.info).

По време на изложението "Термали" в Париж Ерван Мадек, президент на корпорацията "Талго", разкрива идеята за изграждането на успешния бизнес (www.monitor.bg). Френският гигант "Талго" е сред най-големите в света компании, които се занимават с всички аспекти на изграждането, функционирането, поддръжката на СПА и уелнес центрове, както и с набавянето на специализирана козметика за СПА центрове. "Талго" вече стъпи и в България и дори проявява интерес към разработване на Централната софийска баня.

В Будапеща например "Талго" е възстановило една от най-старите бани на града, строена през XII в. от Омар паша. На площ от 4500 кв.м СПА центърът е със стъклени подове, под който се вижда останалата от 8 века настилка. Идеята на компанията е да свърже един СПА център с духа на мястото, с историята на страната. Когато обвържем СПА центровете с

нашите традиции, с траките, с киселото мляко, с кукерите, с историята, концепцията ще бъде завършена. Но за да се постигне максимална възвръщаемост от инвестициите, най-важно е освен перфектните центрове да се предлагат и перфектни хотелски услуги и отлично организирани условия в съответната дестинация. Освен че всеки СПА център трябва да се намира на "точното" място, отличният център е само част от палитрата на пълния набор туристически услуги. Сами по себе си СПА услугите няма да превърнат България в елитна туристическа дестинация. За крайния клиент всичко започва с обслужването. Много са стан дартите в тази сфера и изпълне нието им изисква сериозни инвестиции и прецизна изработка. Качествен СПА център не се строи за няколко месеца, защото стандартите за строителството не го позволяват.

Засега от "Талго" са разработили един СПА център в Банско и са го сертифицирали за работа по утвърдени стандарти. Собствениците са инвестирани около 90 хил. евро, за да постигнат отличен краен резултат. Според компанията това е нормална по размер инвестиция, но като цяло в страната ни все още липсва методология на този бизнес.

В СПА център "Краун плаза" в Близкия Изток например, на площ от 2540 кв. м инвестицията е от 5000 евро на кв.м. В Минск в момента се завършва строежът на друг "Краун плаза", в който СПА центърът е разположен на два етажа на 1600 кв. м и цената е около 3 хил. евро кв.м. Там основни потребители са много богатите руснаци.

Най-добрият медицински клъстер в света е в Тайланд. В тази страна през 2004 г. се прие национална сертификационна система, за която отговаря Министерството на образованието. Първи се сертифицират хотелите със СПА центрове, а впоследствие и дневните СПА, чийто брой значително нараства. В

основата на обучението на специалисти за СПА индустрията е залегнало взаимодействието на три държавни структури - Министерството на образованието, Министерството на здравето и Министерството на труда, с които асоциацията работи в тясно взаимно действие (www.bulgaria-news.bg)

Сравнението с добрите бизнес практики в областта на СПА индустрията показва, че България се нуждае от изграждане на нов, обединен икономически и стопански сектор: балнеология и оздравителен туризъм. Страната ни изпитва остра нужда от свой собствен инфраструктурен модел на балнеологията и оздравителния туризъм като стопански сектор. Той би могъл да има два важни елемента: национален – с обща единна идея за страната и индивидуален, касаещ всеки природен източник, зависещ от особеността на природните богатства, техните специфични и индивидуални качества, дебата на изворите и вида на тяхната собственост – държавна или частна.

Дори и днес, когато всички ние сме изправени пред предизвикателствата на икономическа криза, собствениците на недвижими имоти в сектора на СПА туризма в България очакват увеличение на доходността от инвестициите си през тази година.

Финансовата и икономическа криза има специфично отражение в контекста на СПА пазара: при вече създадените СПА центрове и изградени комплекси в действителност криза няма, тъй като потреблението на европейския пазар не само не е намаляло, а се е увеличило. В същото време обаче, с намаляването на инвестициите в цял свят, се бавят и множество проекти за изграждане на СПА центрове и съоръжения. Съществуващите СПА центрове от своя страна - тъй като имат ресурсен капитал, го реинвестират в доразвиване на бизнеса.

Заклучение

Направеното изследване дава основание да посочим следните изводи и препоръки:

✓ Необходимо е създаване на национален инвестиционен фонд за развитие на балнеологията и оздравителен туризъм на територията на страната. Той ще насочи в правилна посока инвестициите за обновяване на старите балнеолечебни бази, както и строителството на нови по конкретни проекти;

✓ В страните с развит здравен туризъм се инвестира в преоборудване и модернизация на съществуващата база, а отговорността за разработване и управление на потенциала от минерални извори е на съответните общини;

✓ От икономическа гледна точка, получаването на европейски сертификат за качество¹ от хотелите ще доведе до ръст на инвестициите, насочени към изграждане на балнеокомплекси, а това от своя страна, ще се отрази и върху подобряване на цялостната инфраструктура на съответните райони, както и до повишаване качеството на услугите;

✓ Необходимо е поддържането на актуална официална статистика за размера на инвестициите в балнеология и СПА туризъм от страна на НСИ;

✓ Нужна е също така актуална информация за оборота от тези услуги на база, на която инвеститорите да преценят възвращаемостта на вложенията от тях средства.

¹ това от своя страна изисква още при проектирането и изграждането да се спазват определени изисквания, в съответствие с българското и европейското законодателство

Използвана литература

1. Иванов, И., Добри практики в образованието, Годишник на ШУ „Еп. Константин Преславски”, Шумен, 2012
2. Михайлов, М., Здравен туризъм – профилактични и терапевтични аспекти, София: НБУ, 2012
3. Наредба за категоризиране на средствата за подслон, местата за настаняване и заведенията за хранене и развлечения. В сила от 07.01.2005 г. Приета с ПМС № 357 от 27.12.2004 г. , посл. изм. ДВ. бр.93 от 24 Ноември 2009г.
4. Beadle I., Searstone K., An investigation into the use of benchmarking within quality programmes, in Total Quality Management: Proceedings of the First World Congress, ed. Kanji G. K., Chapman & Hall, London, 1995
5. Camp R. C., Business Process Benchmarking: Finding and Implementing Best Practices, ASQC Quality Press, Milwaukee, Wisconsin, 1995
6. Holloway J., Francis G., Hinton M., A vehicle for change? A case study of performance improvement in the “new” public sector, The International Journal of public Sector Management, 1999
7. www.nsi.bg – официален сайт на Национален статистически институт
8. www.bnb.bg – официален сайт на БНБ
9. www.espa-ehv.eu – официален сайт на Европейската СПА асоциация
10. www.bubspra.org – официален сайт на Българският съюз по балнеология и СПА туризъм
11. www.nola7.com – сайт на „Нола7” – българска компания в областта на проектирането и реализацията на сложни съоръжения като басейни, аквапаркове и СПА центрове
12. www.ноема.bg – сайт на „Ноема” – българска компания за маркетингови изследвания
13. www.spa359.com – сайт за СПА туризма в България
14. www.monitor.bg – сайт на в-к „Монитор”
15. www.bulgaria-news.bg – сайт с новини от България
16. www.greporter.info – сайт с новини от Гърция

д-р ВАЛЕРИ КОСТОВ

ИНТЕГРАЦИЯ НА РЕЛСОВИЯ ГРАДСКИ ТРАНСПОРТ В СОФИЯ

INTEGRATION OF THE RAIL TRANSPORT IN SOFIA

Dr. VALERI KOSTOV

Abstract: For several years now our capital has at a disposition two kinds of inner town transport. The construction of the first diameter of the metro and its putting into operation caused stopping of the tram platform from the Russian Embassy to Darvenitsa residential area.

The second diameter turned into unnecessary the platforms along the Lomsko shosse blvd. and partially along the Vitosha blvd., as well as the Cherni vruch blvd. At the same time exactly on the road – bed of the second diameter of the metro the work of the tram platform from the Central Station to Mariya Louisa blvd. in the center has been restored.

The section from the first boulevard under the T. Alexandrov blvd. doubles the closely situated platforms along the Pirotska str. And along the Stamboliiski str. The construction of the third diameter of the metro on its actualized road-bed would not touch none of the functioning tram platforms.

It's getting clear that in a parallel with the construction of the metro a great part of the tram platforms net of Sofia has been kept for now.

Key words: integration, rail transport, Sophia

От няколко години столицата разполага с два вида вътрешноградски релсов транспорт. С изграждането и пускането в действие по цялата му дължина на първия диаметър на метрото престана да работи трамвайният коловоз от Руското посолство до Дървеница. Вторият диаметър направи ненужни коловози по бул. Ломско шосе и частично по бул. Витоша и по бул. Черни връх. В същото време точно по трасето на втория диаметър на метрото се възстанови работата на трамваен коловоз от Централна гара по бул. Мария Луиза към центъра. Участъкът от първия диаметър под бул. Т. Александров дублира съвсем близо разположените коловози по ул. Пиротска и по бул. А. Стамболийски. А пък изграждането на третия диаметър на метрото по актуализираното му трасе не би трябвало да засегне нито един от работещите трамвайни коловози. Става ясно, че паралелно с изграждането на метрото твърде значителна част от трамвайната коловозна мрежа на София за сега се запазва.

Посочените факти пораждат поне три въпроса:

1. Съществува ли цялостна концепция за бъдещето на трамвайния транспорт в София? Смята ли се, че той постепенно трябва да бъде заместен от метрото, а ако все пак запазва значението си, то къде и как?

2. Счита ли се, че метро и трамвай трябва да се развиват и работят напълно разделено, независимо един от друг, или все пак може да се търсят начини за взаимодействие между тези два съвсем еднородни вида транспорт?

3. Няма ли да бъде твърде разточително за не особено богата София да даде превес само на метрото и да пренебрегне трамвая без да оцени и използва и неговите възможности?

Общоградските схеми на трамвайната коловозна мрежа и на бъдещото тридиаметрово метро с X-образни структури (периферни разклонения) имат един общ дефект – ограничен компонентен състав и ниска пропускателна способност в централната част на града при добри възможности за акумулиране

на значителни пътнически потоци в периферните части. За трамвайната мрежа това е исторически обяснимо. Нейното изграждане е започнало, когато София е била малък град, поради което са практикувани многостепенни разклонения от един централен коловоз по бул. Мария Луиза и бул. Витоша. Инфраструктурните дадености в центъра на града са ограничили по-късните опити за промяна на схемата до съединяването на някои разклонения в два перпендикулярни коловоза и до изграждането на дублиращ коловоз по бул. Х. Ботев. Така развитието на трамвайната мрежа през втората половина на 20. век беше възможно единствено чрез разклонения и удължения на трите централни коловоза към периферията на растящия град. Това предизвикваше тяхното перманентно претоварване. При изграждането на метрото се прилага сходна стратегия – през централната част на града трябва да преминават също три диаметъра, всеки с голяма обща дължина, при което важно значение придобиват и техните периферни разклонения. Това означава възпроизвеждане на исторически обусловения дефект на трамвайната схема. Недопустимо е още при началното проектиране да се залагат условия за претоварване в централната триъгълна част от схемата на метрото, чиито линии са предназначени да работят векове наред в условията на значително по-голям и растящ град.

В наше време общият дефект в схемите на трамвайната коловозна мрежа и на метрото може да се преодолее чрез едно действие. Това е изграждането на кръгова линия на метрото по протежението на бул. В. Левски, бул. Патриарх Евтимий, бул. Скобелев, ул. Опълченска и част от бул. Сливница. Двата диаметъра на метрото и всички налични трамвайни коловози с ориентация център-периферия са така разположени, че могат да бъдат свързани в единна транспортна система посред

ством кръговата метролиния. По този начин може да се създаде интегрирана схема на целия релсов вътрешноградски транспорт в София (Фиг. 1). Наред с това кръговата линия на метрото обогатява компонентния състав на интегрираната схема в централната част на града, увеличава значително нейната пропускателна способност и елиминира неизбежните претоварвания в централния триъгълник на тридиаметровата метро-схема с периферни разклонения.

Приоритетното изграждане на кръговата линия на метрото при наличието на два диаметъра ще позволи дългосрочно да се прилага многовариантен подход за създаване на останалите релсови линии от интегрираната схема.

1. Възможно е на първо време да се запази сегашното или да се подобри техническото състояние на трамвайните коловози по примера на линиите по Ботевградско шосе и към Гара Искър и те да продължат да обслужват вече традиционно формирани пътнически потоци. Но коренно различният тип връзка между тях чрез кръговата метролиния ще ги превърне в пълноценни транспортни артерии вместо сегашните нискоефективни разклонения от някой централен коловоз. Ще стане ясно, че по периферните участъци от трасето един съвременен трамвай продължава да е добро транспортно средство, а твърде ниската му средна скорост в София се дължи единствено на крайно неадекватните трасета по централните улици Пиротска, Екзарх Йосиф и Искър, а така също Алабин и Граф Игнатиев. Точно тези архаични участъци от трамвайната коловозна мрежа на града стават излишни и може да се направи следващата сериозна крачка към създаването на централна пешеходна зона, вече започнало по протежението на бул. Витоша.

2. Посредством сериозна техническа реконструкция на налични трамвайни коловози с течение на времето могат да

бъдат създавани релсови линии на интегрираната схема съгласно Фиг.1 със следните характеристики:

А) за качествена връзка с метрото, а и по ред други причини, с приближаването си към центъра, на оптимално разсто яние преди кръговата линия, релсовите линии се спускат под земята. Но дали това може да стане чрез тунели с малка дълбочина, както онзи, който и сега работи пред НДК, или пък са необходими тунели с дълбочината на метрото, е строго инженерен въпрос.

Б) едва ли ще има смисъл в периферните части на града да се прокарат подземни тунели за метро под наличните трамвайни трасета. Но дали релсовите линии да са разположени на повърхността на земята или пък върху пилони, каквито вече има между станции Бели Дунав и Обеля, също е строго инженерен въпрос.

В) може да се окаже, че за някои релсови линии е необходим влак както за метрото, но с контактна лира над покрива. Едва ли това ще представлява сериозно затруднение. Такова техническо решение масово се прилага в железопътния транспорт.

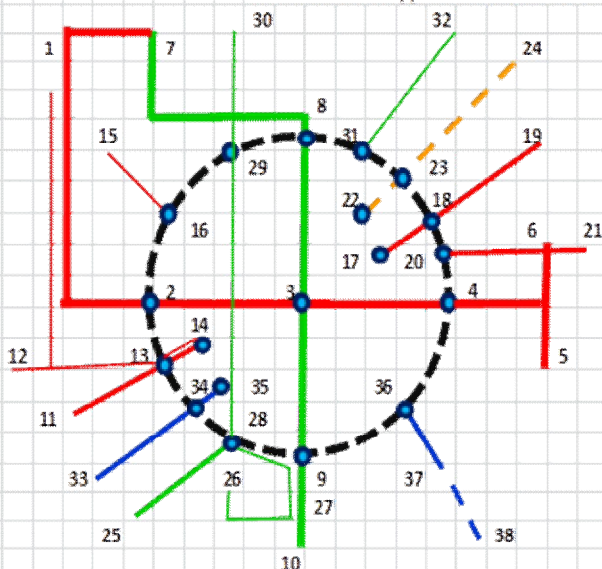
3.Разбира се, някои трамвайни коловози и в далечно бъдеще могат да запазят класическия си вид. Онези от тях, които имат ориентация център-периферия, са показани на Фиг.1. Ще нараства, обаче, значението на класическите трамвайни коловози за връзка между периферни райони на града, подобно на сега съществуващите три, непоказани на Фиг.1 (от Руското посолство до станция Дж. Баучер, от подлеза Надежда по бул.К. Величков до Овча купел и от Илиянци до Обеля).

Какъв смисъл има за третия диаметър на метрото да се прокарат дълги подземни тунели под коритата на реки, ако наличен трамваен коловоз може да се преустрои в модерна релсова линия

от ж.к. Овча купел, по булевардите Н. Мушанов, К. Величков, А. Стамболийски до пл. Възраждане, друга релсова линия от подходящ вид може да се изгради от ж.к. В. Левски по бул. В. Вазов до началото на бул. А. Дондуков, а връзката между тях може да се осъществи чрез северната дъга на кръговата метролиния. Предвижданото за третия диаметър трасе под територията на Медицинска академия и под бул. Прага по естественото си разположение е предназначено за релсова линия, която да модернизира трамвайния коловоз по бул. България и да се свърже с кръговата метролиния под бул. Скобелев. Метрото преодолява наклона между станции Стадион Левски и Ф. Жолио-Кюри, както и между станции Европейски съюз и Дж. Баучер. То може да направи това и на още едно място, за да се преустрои един архаичен трамваен коловоз в модерна релсова линия от паметника на Патриарх Евтимий, под територията на Духовната семинария и по Симеоновското шосе до ж.к. Витоша и Студентски град.

Различните аспекти на реконструкцията на наличните трамвайни коловози и сближаването им с метрото, приложимостта на един или друг вариант за реконструкция спрямо всеки конкретен коловоз, са главно инженерен въпрос. Но по принцип интегрираната схема позволява да се използват в пълна степен възможностите и на двата вида релсов вътрешноградски транспорт в София, да се постигне дългосрочна приемственост в неговото развитие и в крайна сметка да се създаде много по-ефективна и универсална транспортна система, отколкото могат да предложат поотделно триколовозният трамвай и тридиаметровото метро с всичките им периферни разклонения.

ИНТЕГРИРАНА СХЕМА
НА РЕЛСОВИЯ ГРАДСКИ ТРАНСПОРТ В СОФИЯ

- ЛИНИИ НА МЕТРОТО
- КРЪГОВА ЛИНИЯ
- РЕЛСОВИ ЛИНИИ С ПОДЗЕМНИ
- ЦЕНТРАЛНИ УЧАСТЦИ
- ТРАМВАЙНИ ЛИНИИ
- СТАНЦИИ ПО КРЪГОВАТА ЛИНИЯ И НАВЪТРЕ

1 ж.к. Люлин	11 ж.к. Овча купел, Красна поляна
2 ст. Опълченска	12 ж.к. Западен парк
3 пл. Света Неделя	13 бул. А. Стамболийски
4 Софийски университет	14 пл. Възраждане
5 ж.к. Младост	15 Захарна фабрика, ж.к. Света трица
6 Аерогара София	16 ул. Цар Симеон
7 ж.к. Обеля	17 Храм Александър Невски
8 ст. Львов мост	18 Паметник на Васил Левски
9 ст. НДК	19 Подуене/Автогара Изток
10 Хладилника	20 ул. Оборище
	21 ж.к. Гео Милев/Гара Искър
	22 дом Народно събрание
	23 бул. А. Дондуков
	24 ж.к. Х. Димитър, В. Левски
	25 ж.к. Стрелбище, Мотописта, Гоце Делчев
	26 ж.к. И. Вазов
	27 хотел Жемус
	28 бул. Прага
	29 бул. Христо Ботев
	30 Илианци
	31 Сточна гара
	32 Орландовци, Малашевци
	33 Княжево
	34 Руски паметник
	35 пл. Македония
	36 Паметник на Патриарх Евтимий
	37 Духовна семинария
	38 ж.к. Витоша, Студентски град

Фиг. 1

Списание “Икономика и управление” е издание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски” – Благоевград. То е с периодичност 4 броя годишно. Неговото разпространение се извършва чрез абонамент на адреса на редакцията. Цената на 1 брой е 6 лв.

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ

1. Публикациите да бъдат в обем до 10 страници, включително резюме, илюстративен материал, таблици, фигури и използвана литература.
2. Да се приложат, в превод на английски език заглавието, името/имената на авторите, абстракта и ключовите думи.
3. Фигурите, графиките и таблиците да се представят и като отделни файлове.
4. Списъкът на литературата да съдържа само цитираните в текста източници. В текста да се посочват в скоби името на автора и годината на издаване на цитирания труд, които в литературата да се подреждат по азбучен ред.
5. Да се следва следната примерна структура на статиите: автор (на български и английски език); точно наименование на организацията, в която работи, адрес и телефон; заглавие на български и английски език; абстракт и ключови думи на български и английски език; увод; материал и методи, използвани при разработката; резултати и обсъждане; изводи; литература.
6. Публикациите да се представят хартиен и електронен носител, във формат А 4, шрифт Times New Roman, размер 12 pt, разстояние между редовете 1,5. Да не се прави сричкопренасяне.
7. Качеството на предоставените за публикуване материали е отговорност на авторите.
8. Получените ръкописи не се връщат на авторите.
9. Списание то се издава с финансовата подкрепа на авторите, поради което за публикуването на всяка статия се заплаща сумата от 40 лв.
10. За представяне на актуални публикации и за публикуване на рецензии и отзиви за научни трудове се заплащат 40 лв.

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ
научно списание

Изд. Стопански факултет
При ЮЗУ “Неофит Рилски” - Благоевград

Тираж: 150 бр.
Предпечатна подготовка: Лъчезар Гогов

ISSN: 1312-594X

Печат: Документен център “Авангард” - София

ISSN: 1312-594X

